

КАРТА
СВІТУ

КАРТА
СВІТУ

АНШІАН
ДЕМІАН

Герман Гессе

Герман Гессе ДЕМІАН

CF FOLIO

Герман Гессе

ДЕМІАН

Роман

Харків
«ФОЛІО»
2020

УДК 821.112.2(494)

Г43

Серія «Карта світу»
заснована у 2010 році

Hermann Hesse
DEMIAN
DIE GESCHICHTE
VON EMIL SINCLAIRES JUGEND

Переклад з німецької та післямова
Івана Мегели

В оформленні обкладинки використано картину
Рене Магритта «Загадки горизонту»

Художник-оформлювач
Н. В. Владимірова

ISBN 978-966-03-5083-0
(Карта світу)
ISBN 978-966-03-7692-2

© Copyright 1925
by Hermann Hesse
All rights reserved by
and controlled through
Suhrkamp Verlag Berlin
© І. П. Мегела, переклад укра-
їнською, післямова, 2017
© Н. В. Владимірова, худож-
не оформлення, 2017
© Видавництво «Фоліо»,
марка серії, 2010

Я хотів лише одного — спробувати жити тим, що само виривалося з мене назовні. Чому ж це було так важко?

Щоб розповісти свою історію, я повинен розпочати здалеку. Мені слід було б повернутися назад досить далеко, у найперші роки мого дитинства (якби це було можливо) і через них ще далі — до витоків мого походження.

Пишучи романи, письменники зазвичай вважають, нібито вони, як Господь Бог, можуть цілковито охопити й збагнути будь-яку людську душу, подати її історію без будь-якого туману, описуючи лише найбільш суттєве. Я так не можу. Та й зрештою письменники цього не можуть. Але моя історія для мене важливіша, ніж для будь-якого письменника його власна історія, оскільки це є моя історія — не якоїсь вигаданої людини, можливо, й не ідеальної, але справжньої, єдиної у своєму роді живої людини. Що це таке — справжня жива людина, — сьогодні знають менше, ніж будь-коли. Людей масово знищують, незважаючи на те, що кожна особистість є дорогоцінним, неповторним творінням природи. Якби ми не були чимось іще більшим, ніж єдиною у своєму роді людиною, якби нас і справді можна було цілковито знищити кулею з гвинтів-

ки, то розповідати історії не було б жодного сенсу. Але кожна людина — це не тільки вона сама, це ще й та єдина, неповторна, цілковито особлива, у кожному разі важлива й чудова точка, де явища природи перетинаються тільки один раз і ніде більше. Тому історія кожного — важлива, вічна, божественна. Бо кожна людина, поки вона жива і виконує волю природи, є чудовою і гідною будь-якої уваги. У кожній людині набуває свого образу Дух. У кожному з нас страждає жива істота. У кожному з нас розпинають Спасителя.

Мало хто знає сьогодні, що таке людина. Багато хто відчуває це, і тому їм легше помирати. Як і мені легше буде померти, коли я допишу цю історію.

Назвати себе знавцем життя я не наважусь. Я був шукачем і все ще ним залишаюся. Але я шукаю вже не по зірках і не в книгах, а починаю чути те, чого мене вчить кров, що вирує в мені. Моя історія — не з приємних. У ній немає милої гармонії, вигаданих пригод. Вона здається нісенітною, але в ній — душевне сум'яття, шаленство і марення, як у житті всіх тих, хто не хоче обманювати себе.

Життя кожної людини є її шляхом до самої себе. Це спроба пошуку шляху, натяк на стежину. Жодна людина ніколи не була цілковито сама собою: проте кожна прагне до того. Одна глухо, друга виразніше — кожна як може. Кожна несе з собою до самого скону сліз і яечну шкаралупу

певної первісності, що залишилася від дня її народження. Дехто так і не стає людиною, залишаючись рибою, ящіркою чи мурашкою. Дехто ззовні є людиною, а всередині — рибою. Але кожен — це кидок Природи в бік людини. І походження у всіх одне — Мати. Ми всі з одного і того самого жерла: але кожен, будучи спробою, будучи стрибком із безодні, прямує до своєї власної мети. Ми прагнемо зрозуміти одне одного, але пояснити кожен може тільки себе.

Розділ перший

ДВА СВІТИ

Я розпочну свою історію з однієї пригоди тієї пори, коли мені було десять років і я ходив до гімназії у нашому місті.

Багато спогадів напливає на мене саме звідти, проймаючи болем і приводячи в солодкий трепет: темні вулиці й світлі будинки, вежі, бій годинника й людські обличчя, кімнати, сповнені затишку і приємної теплоти, таємниць та глибокого страху перед примарами. Пахне теплою тіснявою, кролями і служницями, домашніми наїдками і сушеними фруктами. Два світи змішувалися там один з одним, із двох полюсів зроджувався кожен день і кожна ніч.

Передовсім — це батьківський будинок. Однак світ цей був навіть ще вужчим, він охоплював, власне, тільки моїх батьків. Цей світ був мені здебільшого добре знайомий, він означав матір і батька, їхню любов і суворість, зразкову поведінку і школу. Цьому світові були притаманні легкий блиск, чіткість, охайність, тут були милі дружні розмови, вимиті руки, чистий одяг, гарні манери. Тут співали ранковий псалом, тут святкували Різдво. У цьо-

му світі існували прямі лінії і шляхи, що вели в майбутнє, існували обов'язок і провина, нечисте сумління і сповідь, прощення і добрі наміри, любов і повага, біблійне слово і мудрість. Цього світу треба було триматися, щоб життя виглядало ясним і чистим, гарним і впорядкованим.

Інший світ тим часом починався вже за межами нашого будинку і був цілковито несхожим — мав інший запах, інакше промовляв, інше обіцяв, іншого вимагав. У цьому, другому, світі існували служниці і підмайстри, історії за участю нечистої сили і скандальні чутки, існувало строкате розмаїття страшних, спокусливих, жахливих, загадкових речей, таких як бійки і в'язниця, п'яні лайливі жінки, корови після отелення, коні, що здохли, розповіді про грабунки, вбивства чи самогубства. Всі ці розмаїті і водночас жахливі, дикі, жорстокі речі існували довкола: на сусідній вулиці, у найближчому будинку — повсюди сновигали поліцейські та волоцюги. П'яниці били своїх дружин, гурти дівчат стікалися вечорами з фабрик, якась баба могла зачаклувати і зурочити, в лісі снували розбійники, детективи ловили злодюг — скрізь вирував, уречевлювався цей другий, жорстокий світ, повсюдно. Слава Богу, тільки не в наших кімнатах, тут були мати й батько. І це було затишно. Це було чудово, що тут у нас — мир, порядок і спокій, обов'язок і чисте сумління, прощення і любов. Дивувало, що існу-

вало й те, інше — галасливе і яскраве, похмуре і брутальне, від якого можна було, однак, швидко заховатися біля матері.

І найдивніше було те, що обидва ці світи стикалися один з одним, і як близько перебували вони один від одного! Наприклад, наша служниця Ліна. Коли вона молилась увечері чи сиділа у вітальні біля дверей і співала своїм дзвінким голосом разом з усіма, поклавши вимиті руки на старанно випрасуваний фартух, тоді вона була повністю разом із нами, зі світлим і правильним. Але щойно вона опинялася на кухні чи в повітці або коли розповідала мені казки про чоловічка без голови, чи сперечалася з сусідками в маленькій м'ясній крамниці — то була зовсім інша істота, ніби оповита серпанком таємниці, що належала до іншого світу. І так було з усім на світі, а найчастіше — зі мною самим. Звісно, я належав до світлого і правильного світу, я був дитиною своїх батьків, але куди б я не спрямовував свій погляд і слух — скрізь було присутнє те, інше, і я жив також і в іншому, хоч воно часто бувало для мене чужим і моторошним, хоч там зазвичай ховалося нечисте сумління і страх. Часом мені було навіть приємніше жити в цьому забороненому світі, і повернення додому, до світлого — яким би необхідним і гарним воно не було — часто відчувалося майже як повернення до чогось не такого манливого, більш нудного і похмурого. Власне, моя мета у житті була окрес-

лена — стати таким, як мої батьки, таким же світлим і чистим, упевненим і сумлінним. Але до цього ще лежав далекий шлях: треба було відсиджувати уроки в школі, навчатися, складати всілякі іспити, а головне — цей шлях увесь час пролягав повз інший, темний, світ, а то і крізь нього, і цілком можливо, що там можна було застрягнути і загрузнути. Існувало чимало історій про «блудних синів», з якими саме так і траплялося, я читав їх із захопленням. Повернення до батьківського дому, на шлях добра там завжди бувало дивовижним визволенням, і я цілковито усвідомлював, що це і є тим правильним, гарним і гідним прагнення. І все ж таки ота частина історії, яка розігрувалася між злими і пропащими, приваблювала мене набагато більше. І якби про це можна було говорити і в цьому зізнатися, то мені іноді, власне кажучи, бувало навіть жаль, що блудний син зрештою розкається і повернувся на праведний шлях. Але про це не слід було ані говорити, ані думати. Воно тільки приховано (підсвідомо) відчувалося, немовби якийсь передчуття, якась імовірність. Уявляючи собі біса, я легко міг уявити, як він рухається вулицею, перевдягнений, або відкрито, не маскуючись, такий, як є, — де-небудь на базарі чи в шинку, але аж ніяк не у нас вдома.

Мої сестри теж належали до світлого світу. Вони були, як мені часто здавалося, своєю душею ближчі до батьків, вони були кращими, по-

ряднішими, моральнішими, ніж я. Звичайно, вони мали свої вади, погані звички, але мені здавалося, що це не вкоренилося так глибоко, як у мене, коли зіткнення зі злом часто виявлялося таким болісно важким і темний світ знаходився набагато ближче. Сестер, як і батьків, необхідно було оберігати й шанувати, і якщо якимось траплялося посваритися з ними, то я завжди опинявся перед власним сумлінням — поганий хлопець, підбурювач, котрий має просити пробачення. Адже в особі сестер ображаєш батьків, добро і непорушність. Існували таємниці, що ними поділитися мені було значно легше із брутальними вуличними шибениками, аніж зі своїми сестрами. У ясні, гарні дні, коли все було світлим і сумління не дозволяло мені, як мило було гратися із сестрами, бути привітним, і відчувати самого себе у затишному, зичливому світі. Так воно, напевно, й було б, якби людина була янголом!.. Нічого милішого ми не знали, і нам здавалося дивовижним блаженством почуватись отакими янголами, овіяними милозвучністю і пахощами, як у Святвечір. О, яке щастя, як рідко випадали такі дні і години! За грою, за чудовими, безгрішними, дозволеними іграми мене іноді охоплювала пристрасть і збудження, що не подобалося сестрам, це призводило до лихих сварок, а коли на мене нападала злість, я ставав жахливим: робив такі речі й говорив таке, що на ту мить глибоко в душі обпікало мене своєю мерзенністю.

За цим надходили кепські, похмурі години каяття й самознищення, потім — гірка мить, коли я просив пробачення, а тоді знову на якісь години чи хвилини з'являвся промінчик світла — тихе вдячне щастя без шарпанини.

Я навчався в гімназії, моїми однокласниками були син бургомістра і син старшого лісничого, часом до нас приєднувались нестримні шибеники, але вони все ж належали до владоженного, впорядкованого світу. Незважаючи на це, у мене були тісні стосунки із сусідськими хлопчачками, учнями народної школи, яких ми взагалі-то зневажали. Про одного такого учня я й розпочну свою оповідь.

Якось у вільний час по обіді — мені було тоді трохи більше десяти років — я тинявся без діла з двома сусідськими хлопчачками. Тут до нас підійшов Франц Кромер, хлопець років тринадцяти, кремезний, брутальний. То був син кравця, учень народної школи. Його батько часто заглядав у чарку, а їхня родина мала погану славу. Я добре знав Франца, боявся його, і мені не сподобалося, що він приєднався до нас. Він мав уже цілком дорослі манери, ходив перевальцем, лихословив, як фабричні парубки. Він повів нас до мосту, ми зійшли на берег і заховалися від сторонніх очей під мостовою аркою. Вузька смужка між склепінчастою опорою мосту і млявою течією води захищена була суцільним непотребом — битими черепками й уламками меблів, шматками іржа-

вого дроту. Іноді там можна було знайти і щось корисне: ми повинні були за вказівкою Кромера обнишпорювати все довкола і показувати йому те, що знайшли. Тоді він або забирав цю річ собі, або викидав геть. Він наказав нам пильно видивлятися, чи немає там предметів зі свинцю, міді та олова — це одразу ж він забирав собі, окрім якогось старого рогового гребінця. Я почувався в його товаристві дуже незатишно — не тому, що батьки не схвалили б цього знайомства і заборонили б мені знатися з ним, а від страху перед самим Францом. Я радів, що він узяв мене з собою і тримався зі мною так, як з іншими хлопцями. Він наказував, а ми підкорялися, неначе так заведено здавна, хоча тоді я вперше був у його компанії.

Нарешті ми всілися на березі. Франц спльовував у воду, зовсім як дорослий, крізь щілину між зубами, і влучав точно, куди хотів. Зав'язалася розмова, і хлопчаки стали вихвалитися своїми зухвалими витівками у школі. Я мовчав, боячись, однак, саме цим викликати зневагу Кромера. Обидва мої приятелі відвернулися від мене і відвели його убік — я був чужаком серед них, вирізняючись і одежею, і поведінкою, що могло бути для них певним викликом. Як до гімназиста і панича Франц, напевно, не міг відчувати до мене приязнь, а ті обидва — я це чудово розумів — як тільки що, здадуть мене тут же, відступляться і залишать напризволяще.

Зрештою, від страху я теж розбалакався. Я вигадав цілу розбійницьку історію, де, звісно, був героєм. В одному саду біля Кутового млина ми буцімто удвох із приятелем поцупили вночі цілий мішок яблук, причому не простих, а всуціль ранетів і золотого пармена — найкращих сортів. Остерігаючись, щоб безпорадно не замовкнути (хоч вигадувати і розповідати я вмів легко) і, можливо, вплутатися у щось гірше, я прикрашав цю історію, пустивши в хід усю свою майстерність. Отже, один із нас мав стояти на чатах, а інший — вилізти на дерево і рвати яблука. Мішок вийшов такий важезний, що врешті нам довелося відсипати половину того, що ми назбирали. Але за півгодини ми повернулися й забрали решту.

Закінчивши розповідь, я сподівався хоч на якесь схвалення, адже під кінець я таки добре розійшовся, фантазування сп'янило мене. Обидва хлопчачки якось мить мовчали, а Франц Кромер, примружившись, пронизав мене гострим поглядом і запитав уїдливо:

— Ти не брешеш?

— Ні, — відповів я.

— Себто це суціль правда?

— Авжеж, — запевнив я, хоча сам аж затремтів від страху.

— Можеш поклястися?

Я страшенно перелякався, але одразу відповів «так».

— Ну, тоді скажи: «Клянуся Богом і душею».

Я слухняно проказав:

— Клянуся Богом і душею...

— Ну, що ж, — він сплюнув, а потім відвернувся.

Я гадав, що справа на цьому й скінчилася, і зрадів, бо він підвівся й попрямував до мосту, а я за ним. Я несміливо промимрив, що мені уже час додому.

— Не поспішай, — вишкірився Франц, — нам же по дорозі...

Він перевальцем плентався далі, а я не наважувався відірватися, адже він і справді прямував у мій бік. Ми вже наблизилися до мого будинку, і я побачив вхідні двері з товстою латунною ручкою, сонце у шибках і фіранки в кімнаті матері. Я глибоко зітхнув: слава Богу, домівка! О, любе, благословенне повернення до свого дому, де ясність і спокій!

Я хутко відчинив двері, щоб непомітно прошмигнути і зачинити їх за собою, однак Франц Кромер протиснувся слідом за мною. У прохолодному темному коридорі з кам'яною підлогою, куди світло проникало тільки знадвору, він став поруч зі мною, взяв мене за плече і тихо промовив:

— Не треба так квапитись, малий.

Я злякано поглянув на нього. Він цупко тримав моє плече. Я силкувався збагнути, що він має на думці, може, збирається вчинити зі мною

щось погане? Якщо я зараз голосно, нестямно закличу — чи встигне хто-небудь зійти вниз, щоб урятувати мене? Але я цього не зробив.

— У чому річ? — запитав я. — Чого ти хочеш?

— Не так-то й багато. Я повинен тільки де-що запитати у тебе — без сторонніх.

— Але мені треба вже йти нагору, зрозумів? Мене чекають!

— Тсс... — тихо промовив Франц. — Знаєш, кому належить сад біля Кутового млина?

— Не знаю, мабуть, мірошникові.

Франц обхопив мене руками і міцно притягнув до себе — я змушений був дивитися йому прямо у вічі. Він посміхався недоброю викривленою посмішкою, тоді проказав владно і зло:

— Так, хлопче, я можу тобі сказати, чий це сад. Мені вже давно відомо, що звідти поцупили яблука, але я знаю й те, що хазяїн пообіцяв нагороду — дві марки тому, хто викаже злодія.

— Господи! — вигукнув я. — Але ж ти... ти не скажеш?

Я відчував: марно волати до його честі. Він був з «іншого» світу, там підлота не вважалася злочином. Я це безпомилково відчував. Люди з «іншого» світу були не такими, як ми.

— Не скажу? — реготнув Кромер. — Ти, шмаркачу, мабуть гадаєш, що я фальшивомонетник і сам можу малювати собі марки? Я злидар, у мене немає багатого батечка, як у тебе, і якщо мені випадає нагода заробити дві марки — я

повинен їх заробити! А може, він дасть ще й більше...

За мить він відпустив мене. Святий Боже... Наш передпокій уже не пахнув спокоєм і безпекою — світ навколо мене зруйнувався. Кромер викаже мене. Я — злочинець, про це скажуть батькові, можливо, поліція прийде до нас... Мені ввижались всілякі жахіття хаосу, проти мене повстало все потворне і небезпечне у світі... Те, що я не крадій, — не мало жодного значення. Окрім того, я ж поклявся! О Боже...

Сльози ринули з моїх очей. Я відчував, що повинен якось відкупитися, і в розпачі став нишпорити по кишенях. Хоч би яблуко, або хоча б складаний ніжик... Тут я згадав: у мене є годинник! То був старовинний срібний годинник, який не працював, — я носив його тільки для прикраси. Він дістався мені від моєї бабусі. Я хутко вийняв його з кишені.

— Кромере... — промимрив я. — Послухай, ти не повинен мене видавати! Це буде негарно з твого боку. Ось, візьми мій годинник. Більше у мене, на жаль, нічого немає. Він срібний, і механізм тут гарний, у ньому є тільки маленький ґандж, але ж його можна полагодити!

Він зневажливо взяв годинник своєю брудною рукою. Я дивився на неї, відчуваючи, яка вона брутальна і глибоко ворожа мені, бо зазіхає на моє життя і спокій...

— Він срібний, — повторив я боязко.

— Плювати мені на твій срібний непотріб! — заявив він з глибоким презирством. — Та ще й поламаний!

— Але ж, Франце! — скрикнув я, тремтячи від страху, що він піде. — Зажди! Візьми годинника! Йй-богу, він срібний. Та у мене й немає чогось іншого...

Він подивився на мене холодно і зневажливо.

— Гадаю, ти знаєш, до кого я зараз піду. А можу заявити і в поліцію — я добре знаю їхнього вахмістра.

Він обернувся, щоб іти геть. Я ухопив його за рукав. Цього ніяк не можна було допустити! Краще вже померти, ніж витримати все, що може статися згодом, якщо він зараз піде.

— Франце, — благав я, захрипнувши від хвилювання. — Не роби цього! Це ж був просто жарт!

— Авжеж, жарт, але тобі він може дорого обійтися.

— Тож скажи, Франце, що мені ще треба зробити? Я все зроблю!

Він поглянув на мене своїми примруженими очима і вишкірив зуби.

— Чого ти клеїш дурня? — промовив він удавано добродушно. — Ти ж знаєш вихід не гірше за мене. Я можу отримати дві марки, і я не багач, щоб відмовлятися від них. А ти багач, у тебе навіть годинник є. Отже, тобі треба лише знайти дві марки — і справу залагоджено.

Я збагнув, куди він веде. Але ж дві марки! Це здавалося мені такою недосяжною сумою, однаково, чи десять, чи сто, чи тисяча. У мене не було таких грошей. Правда, я мав скарбничку, що стояла в маминій кімнаті. У ній, завдяки візитам мого дядечка та іншим подібним okazіям, лежало декілька десяти- і п'ятифенігових монет. Більше я нічого не мав. Кишенькових грошей мені ще не давали.

— У мене нічого немає, — промовив я сумно. — Але я тобі віддам щось інше. У мене є книга про індіанців, є солдатики, а ще — компас. Я принесу тобі все!

Кромер тільки сіпнув кутиками своїх зціплених вуст і сплюнув на підлогу.

— Не патякай! — наказав він владно. — Свій мотлох можеш залишити собі. Компас! Краще не зли мене, чуєш, давай гроші!

— Але ж мені ніколи не дають грошей! Хіба я винен...

— Тоді принесеш мені ці дві марки завтра. Я чекатиму тебе після школи внизу, на ринку. І квит. Не принесеш — начувайся.

— Але ж де мені їх узяти? Господи!..

— Зате у вас вдома грошей повно. Це вже твій клопіт. Отже, завтра після уроків. Я повторюю: якщо не принесеш...

Він пронизав мене своїм гострим поглядом, ще раз сплюнув і щез, немов тінь.

Я не міг піднятися, ноги не слухалися. Мое життя було зруйноване... Я думав: може, мені

втекти й більше не повертатися, або втопитися? Але то були якісь невиразні марення. Я сів у темряві на нижній приступець східців і весь зіщулювався, поринувши у своє горе. Там мене, заплаканого, і знайшла Ліна, яка спускалася вниз із кошиком, щоб набрати дров у повітці.

Я попросив її, щоб вона нічого не розповідала батькам, а сам пішов нагору. На вішалці біля скляних дверей висів батьків капелюх і мамина парасолька від сонця. Від усіх цих предметів на мене повіяло домашнім затишком і ніжністю, моє серце зустріло їх із благанням і вдячністю, як вітає блудний син вигляд і запахи рідної домівки. Але все це тепер уже не належало мені — воно було світлим батьківським світом, а я злочинно занурився в чужу стихію, заплутався у гріхах, опинився під ворожою загрозою, в очікуванні небезпеки, страху і ганьби. Капелюх і парасолька, стара добра кам'яна підлога, велика картина над шафою у передпокої, а зсередини, з вітальні, голос моєї старшої сестри — все це в ту мить було милішим, ніжнішим і дорожчим, ніж будь-коли, але вже не було розрадою, надійним прихистком, а лише суцільним докором. Усе це вже не було моїм, не могло впустити мене у свою безхмарність і тишу. На моїх ногах був бруд, який не можна було видалити, просто витерши черевики об килимок, — я приніс із собою зловісні тіні, про які цей рідний світ нічого не знав. Скільки досі не було у мене таємниць чи страхів — усе те видавалось забавкою і жар-

том порівняно з тим, що я сьогодні приніс із собою до цих покоїв. Доля гналася за мною, її хижі руки тяглися до мене, від них навіть мати не змогла б захистити, про це все вона не повинна була навіть і знати. В чому полягав мій злочин — у крадіжці чи у брехні (хіба я не присягнувся, не поклявся Богом і душею?), мені все одно. Мій гріх полягав у тому, що я простягнув руку дияволу. Навіщо я пішов з ними? Навіщо послухався цього Кромера — покірніше, ніж будь-коли свого рідного батька? Навіщо я наплів історію про крадіжку, та ще й вихвалявся цим, неначе якимсь геройським вчинком? Тепер диявол не відпустить мою руку, і ворог не відстане від мене.

На якусь мить я відчув уже не страх перед завтрашнім днем. Я відчув жахливу впевненість, що відтепер мій шлях неухильно поведе мене донизу, в пільму. Я чітко відчував, що за цією провиною неодмінно потягнуться інші, і моя поява перед сестрами, моє вітання і поцілунки з батьками будуть тепер облудою, бо я ношу з собою страшну гріховну таємницю...

Коли я подивився на батьківський капелюх, на якусь мить у мене зблиснула надія. Я все розповім батькові. Прийму його вирок і покарання, він буде моїм повіреним і рятівником. Адже це буде всього лише покаяння (а каятися мені доводилося вже не раз) — важка, гірка година, важке і сповнене каяття благання про прощення...

Як заманливо це звучало! Як спокусливо вабило... Але це було неможливо. Я знав, що не зроблю цього. Знав, що тепер маю таємницю, провину, яку повинен розплутати сам, тільки сам. Можливо, я зараз на роздоріжжі, і може, з цієї миті я тепер перебуватиму під владою поганого і завжди повинен буду ділити таємниці зі злими людьми, залежати від них, скорятися їм, бути такими, як вони. Ну що — вдавав із себе «дорослого і героя»? Тепер терпи наслідки цього всього...

Батько, коли я увійшов, пожурих мене за мокре взуття. Слава Богу, це відвернуло його увагу, він не помітив гіршого, і я легко витерпів докір. Раптом у мені виникло якесь дивне нове відчуття — зле, гостре і колюче: я відчув *свою перевагу* над батьком! На якусь мить я відчув навіть зневагу до нього, до його необізнаності, його докору з приводу моїх мокрих черевиків. Пхе, який дріб'язок... «Якби ти знав...» — подумав я і на мить відчув себе злочинцем, якого спіймали за крадіжку булочки, тоді як йому слід було б зізнатися у вбивстві. Це було кепське, мерзенне відчуття, але досить сильне, у ньому була якась незвідана привабливість, і воно міцніше, ніж будь-яка інша думка, прив'язувало мене до моєї таємниці, до моєї провини. Можливо, міркував я, Кромер зараз уже пішов до поліції і заявив, і ось-ось вдарить гроза, а тут мене пожурили, немов якогось шмаркача!

У всій цій події, про яку я щойно розповів, ця мить була найважливішою, вона запам'яталася мені найбільше. Це була перша тріщина у світлому образі батька, перший надлом у тих засадах, на яких базувалося моє дитяче життя і які кожна людина, перед тим як намацати свою суть, повинна зруйнувати. З цих переживань, які ніхто не помічає, складається внутрішня, найсуттєвіша лінія нашої долі. Така тріщина, такий надлом згодом заростають, загоюються і забуваються, але вони продовжують існувати й кровоточити в найпотаємніших закутках.

Я одразу жахнувся цього нового почуття і був готовий кинутись цілувати батькові ноги, щоб перепросити його за це. Але відвернути невідворотне неможливо, кожна дитина це відчуває і знає так само глибоко, як і будь-який мудрець.

Я усвідомлював необхідність обдумати все це, поміркувати, як мені діяти завтра, але на той час нічого не міг придумати. Увесь вечір я був зайнятий тільки тим, що зникав до зміни атмосфери в нашій вітальні. Ось настінний годинник і стіл, Біблія і дзеркало, книжкова полиця і картини на стіні... Вони немовби прощалися зі мною, я із завмиранням серця бачив, як мій світ, моє славне, щасливе життя відходить у минуле, відокремлюється від мене. Але я відчував, як пов'язаний з отим новим, що сковує мене, і як наповзає оте темне й чуже. Я вперше відчув подих

смерті, а смак її гіркий, бо вона — це тремтіння і страх перед страхітливим переродженням.

Я зрадів, коли нарешті опинився у ліжку... До того ж я пройшов через останнє чистилище — вечірня молитва, і потім ми заспівали псалом, що мені найбільше подобався. Але я не співав разом з усіма — кожен звук був отруєний жовчю... Я не молився разом з іншими, коли батько виголошував благословення і завершив: «...нехай перебуде з нами всіма!» Якась судома вирвала мене з цього кола. Милість Божа була з ними всіма — але вже не зі мною... Змерзлий і глибоко виснажений, я пішов геть.

У ліжку, коли я трохи відлежався і мене лагідно огорнуло тепло і захищеність, серце моє від страху ще раз метнулося і тоскно затріпотіло від згадки про те, що сталося. Матінка, як завжди, побажала мені на добраніч, її кроки ще відлунювали в кімнаті, світло її свічки ще жевріло за нещільно причиненими дверима. Зараз, думав я, ось-ось вона повернеться (вона ж відчула!), поцілує мене й запитає лагідно, вибачливо, і тоді я розплачуся, розтане грудка у мене в горлі, я обійму її і розповім усе-усе, і я буду врятований! Але щілина між дверима й одвірком уже стемніла, а я все ще дослухався і думав: ось так воно й мусило неодмінно статися...

Потім я думками повернувся до скоєного й поглянув своєму ворогові в обличчя. Я вираз-

но побачив, як він примружив одне око, його рот брутально кривився, і поки я дивився на нього, переймаючись неминучим, він усе більшав і потворнішав, його злісне око сатанинськи зблискувало. Він стояв зовсім близько біля мене, аж поки я не заснув. Але потім сні мої були вже не про нього і не про скоєне. Мені снилося, що ми пливемо в човні — батьки, сестри і я, навколо нас тільки спокій і відблиски гарного літнього дня. Я прокинувся серед ночі, ще відчуваючи смак блаженства, що залишався в мені, ще бачив, як мерехтять на сонці білі сукні сестер, і перенісся з усього цього раю в те, що відбулося нещодавно: ось навпроти мене знову стояв ворог з його злісним поглядом.

Вранці, коли до кімнати квапливо увійшла мати і сказала, що вже пізня година, а я ще чомусь у ліжку, вигляд у мене був кепський, а коли вона запитала, чи мене не турбує щось, мене знудило.

Цим, здавалося, дещо вдалося виграти. Я коли хворів, дуже любляв валятися в ліжку, попивати ранковий чай із ромашки, прислухаючись, як мати прибирає в сусідній кімнаті, а Ліна зустрічає в передпокої різника. До обіду без уроків у школі. То було щось чарівно-казкове; сонце заглядало в мою кімнату й було не тим сонцем, від якого в школі затуляли зелені фіранки. Але сьогодні це не потішило, а набуло якогось фальшивого звучання.

От якби я був мертвий... Але я тільки трохи нездужав (що траплялося часто), і це нічого не вирішувало. Це захищало мене від шкільних уроків, але аж ніяк не від Кромера. Він однаково буде чекати мене об одинадцятій на ринку. І в материнській ласці теж не було зараз нічого втішливого — вона лише обтяжувала і завдавала болю. Невдовзі я вдав, що сплю, а сам став розмірковувати. Нічого це не вирішувало — об одинадцятій мені необхідно бути на ринку! Отож о десятій я тихенько встав і сказав, що вже почувуюся краще. Як завжди в таких випадках, це означало, що я повинен або все-таки валятися у ліжку, або ж по обіді піти до школи. Я сказав, що краще вже піду до школи.

Я виробив собі план. Без грошей прийти до Кромера не можна. Отже, треба забрати свою скарбничку, хоча цього недостатньо. Грошей там замало, далеко не та сума, яка була потрібна; але все ж таки хоч щось, і чуття підказувало мені, що це краще, ніж нічого, і, може, вдасться якось задобрити Кромера.

Мені було кепсько на душі, коли я навшпиньки скрадався до материної кімнати й забрав з її письмового столу свою скарбничку; правда, було не так кепсько, як учора. Моє серце стискалося, і стало ще гірше, коли при першому ж огляді в коридорі унизу я побачив, що скарбничка замкнена. Зламати її виявилось дуже просто, треба було тільки пробити тонку бляшану кришку; але це

все далось мені нелегко, бо тепер я скоїв крадіжку. Досі я тільки крадькома цупив солодощі, цукерки, фрукти. А це була таки крадіжка, хоча то були й мої власні гроші. Ну от, тепер я ще на крок наблизився до Кромера та його світу і швидко скочуюся донизу... Я хотів опиратися, закусивши повіддя. До дідька все! Але вороття назад уже нема... Я з острахом перелічив гроші — у скарбничці вони дзвеніли так обнадійливо, а в руці — їх було мізерно мало. Там виявилось шістдесят п'ять пфенігів. Я сховав скарбничку вниз у передпокої, затиснув гроші в руці і вийшов з дому — інакше, ніж будь-коли виходив за ці двері. Мені здалося, що згори хтось гукнув мене, але я поспіхом подався геть.

Залишалось ще багато часу, я плентався вулицями. Місто неначе змінилося під цими хмарами, будинки видивлялися на мене вікнами, перехожим я напевне здавався якимсь підозрілим. По дорозі мені згадалося, що один мій однокласник хвалився якомсь, що знайшов цілий талер на базарі, де продавали худобу. Я б охоче помолився за те, аби Бог сотворив чудо і подарував мені таку ж знахідку. Однак я уже втратив право на молитву. Та й скарбничка була вже зламана...

Франц Кромер побачив мене здалеку, але підходив споквола, неначе зовсім не помічаючи мене. Він підійшов упритул і кивком голови звелів слідувати за ним. Не оглядаючись, він неквапно

йшов Солом'яною вулицею, через місток, поки не зупинився біля останніх будинків якоїсь новобудови. Там ніхто не працював, стіни стояли ще голі, без дверей і без вікон. Кромер роззирнувся і шаснув через проїму дверей. Я — слідом за ним. Він зайшов за стіну, кивком голови підкликав мене до себе.

— Приніс? — запитав він холодно.

Я витягнув з кишені стиснутий п'ястук і витрусив гроші в його грубу долоню. Він полічив їх раніше, ніж дзенькнув останній п'ятак.

— Тут шістдесят п'ять пфенігів, — проказав він зневажливо.

— Так, — промовив я боязко. — Це все, що у мене є, це занадто мало, я знаю. Але у мене більше немає...

— Я гадав, ти маєш кебету, — докорив він мені, цвиркнувши слиною. — Між людьми честі усе робиться за правилами. Я не хочу відбирати в тебе більше, аніж мені належить, — ти це знаєш. Отже — забирай свої мідяки! Той, інший, — ти знаєш, хто — не стане зі мною торгуватися. Він заплатить.

— Але ж у мене більше немає! То були єдині мої заощадження.

— Це твій клопіт. Але я не хочу здаватись здирником. Отже, ти винен мені ще одну марку і тридцять п'ять пфенігів. Коли я їх матиму?

— О, клянуся, ти їх отримаєш, Кромере! Зараз я не знаю... Може, скоро у мене буде біль-

ше — завтра чи післязавтра... Ти ж розумієш, я не можу про це розповісти батькові...

— Мене це не турбує. Але я не з тих, хто хоче тобі накапостити. Хоча я міг би отримати ці гроші ще до дванадцятої години. Розумієш? Ти чепурно вбраний, і твій обід смачніший, ніж мій. Але я згоден ще трохи почекати. Післязавтра я свисну тобі після дванадцятої — ти маєш усе владнати. Ти чув, як я свищу?

Він свиснув, щоб я добре запам'ятав. Я час-то чув цей посвист.

— Атож, я його добре знаю...

І він пішов, немовби не мав до мене жодного стосунку. Між нами існувала тільки угода, і більше нічого.

Ще й сьогодні, здається мені, отой посвист міг би злякати мене, якби я несподівано почув його. Відтепер він вчувався мені скрізь, я чув його завжди і невпинно. Не було такого місця, такої гри, такої роботи, такої думки, куди б не долинав цей посвист, від якого я залежав, який став тепер моєю долею. У м'які, теплі, яскраві осінні дні я часто бував у нашому садку, який я дуже любив, і якийсь дивний порух змушував мене повертатися до дитячих ігор минулого. Але я тепер лише удавав хлопчика, який був молодший за мене, був ще ґречний і вільний, непоґрішний і захищений. Та в ці ігри завжди, як цього можна було сподіватися, і все ж жахливо несподівано, звідкілясь уривався кромерівський

посвист — обриваючи нитку спогадів, руйнуючи фантазії. Я змушений був слідувати за своїм мучителем у ганебні й мерзенні місця, мав звітувати перед ним і вислуховувати його нагадування про гроші. Все це тяглося, напевно, кілька тижнів, але мені вони здавалися роками, вічністю. У мене рідко водилися гроші — п'ятак чи десять пфенігів, украдені з кухонного столу, коли Ліна залишала там свій ярмарковий кошик. Кромер щоразу лаяв мене і змірював зневагою: це я хотів обдурити його і зазіхав на його законне право, це я обкрадав його, це я робив його упослідженим! Тепер лихо підступало до мого серця так близько — я ніколи не відчував більшої безнадії, більшої залежності!

Скарбничку я наповнив фішками і поставив на місце, ніхто цього не помітив. Але і це могло розкритися будь-якої миті. Ще більше, ніж брутального кромерівського свисту, я почав боявся матері, коли вона тихенько підходила до мене, — а раптом вона почне про все розпитувати?

Оскільки я не раз з'являвся до свого кривдника без копійки, він став визискувати мене в інший спосіб. Я повинен був тепер працювати на нього. Якщо батько Кромера посилав його куди-небудь, той відправляв мене замість себе. Або він давав мені якесь важке завдання — проскакати десять хвилин на одній нозі чи приліпити якусь цидулку до спини перехожого. Но-

чами я уві сні продовжував відчувати ці муки і прокидався в холодному поту.

Я справді на якийсь час захворів. Я часто блював, мене лихоманило, а ночами кидало в жар і вганяло в піт. Мати відчувала, що зі мною щось негаразд, і всіляко виявляла мені свою турботливість, на яку я не міг відповісти їй довірливістю, і це мучило мене ще більше.

Одного вечора, коли я вже ліг спати, вона принесла мені шоколадку. Це був відгомін колишнього, коли я поводився чемно і як винагороду часто отримував перед сном якісь ласощі. І ось зараз вона стояла, простягнувши мені шоколадку. Мені стало нестерпно боляче, і я лише похитав головою. Вона запитала, що зі мною сталося, і погладила по голові. Я зумів тільки вичавити з себе: «Ні! Ні! Не хочу нічого...» Вона поклала шоколадку на нічний столик і пішла. Коли наступного дня вона стала розпитувати мене про це, я вдавав, наче нічого не пам'ятаю. Одного разу вона привела лікаря, який, оглянувши мене, призначив вранішнє обмивання холодною водою.

Мій стан у той час був близький до божевілля. Серед порядку і спокою, що панували в нашому домі, я жив у страхів і муках, немов якась примара, не брав участі в житті сім'ї, іноді забуваючись на якусь годину. З батьком, який наполегливо вимагав від мене пояснень, я тримався замкнуто і холодно.

Розділ другий
КАЇН

Порятунок від моїх мук прийшов із цілком несподіваного боку. Й одночасно з цим у моє життя увійшло щось нове, що продовжує впливати й понині.

У нашій гімназії з'явився новий учень. Він був сином заможної вдови, що оселилася в нашому місті, і носив на рукаві жалобну стрічку. Навчався він у старшому класі і був на кілька років старший. Але я, як і решта учнів, одразу запитив його. Цей дивний учень, здавалося, насправді почувався набагато дорослішим, він ні на кого не справляв враження підлітка. Серед нас, пустотливих школярів, він рухався відчужено і вільно, немов дорослий, точніше, немов якийсь пан. Особливою шанобою він не був оточений, участі в іграх не брав, а тим паче — у бійках, проте його впевнений і рішучий тон у поведінці з учителями сподобався всім. Звали його Макс Деміан.

Одного разу, як це вряди-годи траплялося в нашій школі, з якихось причин до нашої простої класної кімнати приєднали ще один клас. То був клас Деміана. У нас, молодших, тоді був урок Закону Божого, а старші мали писати твір. Ко-

ли нам розтлумачували історію Каїна й Авеля, я часто поглядав на Деміана, обличчя якого дивним чином приваблювало мене. Я бачив це розумне, світле, надзвичайно рішуче обличчя, уважно і зосереджено схилене над зошитом; він був схожий не на учня, який виконує завдання, а на дослідника, зануреного у свої власні роздуми. Приємним він мені не здавався, навпаки — я відчував якийсь спротив щодо нього — він був, на мій погляд, занадто зарозумілий і самовпевнений, і в його очах був той дорослий вираз, якого діти ніколи не люблять, — дещо сумовитий, з іскорками глузливості. Однак — із приязню чи з жалем — я раз по раз поглядав на нього. Та варто було йому тільки зиркнути на мене, і я злякано відводив свій погляд. Думаючи нині про те, як він тоді виглядав у ролі учня, я можу сказати: він був геть не такий, як інші, на ньому явно лежав відбиток самотності, тому-то він і привертав до себе погляди, хоча водночас він робив усе, щоб не привертати до себе уваги, — тримався й поводився, ніби перевдягнений принц, що перебуває поміж селянською дітлашнею і всіляко намагається видаватися таким, як усі.

По дорозі зі школи додому я помітив, що він ішов позаду. Коли інші школярі розійшлися, він наздогнав мене і привітався. Його вітання, хоч він і дотримувався при цьому звичного школярського тону, було якимсь дорослим і ввічливим.

— Проїдемося трохи? — запитав він привітно.

Моє обличчя посвітліло, я зрадів і ствердно кивнув головою, пояснивши йому, де моє помешкання.

— Ага, он там? — промовив він посміхнувшись. — Я знаю цей будинок. У вас над входом висить така штукovina — мене вона дуже зацікавила.

Я відразу не збагнув, що він мав на увазі, виходить, що він знає наш будинок краще, ніж я сам. Справді, кам'яне склепіння над вхідними дверима зображало якийсь герб, але за багато років воно стерлося, його не раз зафарбовували (до нас і до нашої родини, наскільки мені відомо, той герб не мав жодного стосунку).

— Я нічого про це не знаю... — проказав я несміливо. — Отой птах чи щось подібне, напевно, дуже давній. Будинок, казали, належав якомусь монастиреві.

— Цілком можливо, — кивнув він. — Роздивися гарненько як-небудь це зображення. Такі речі часто бувають дуже цікаві. Я гадаю, що це яструб.

Ми йшли далі, я був геть збентежений. Деміан несподівано засміявся, немовби пригадавши щось веселе.

— Я побував на вашому уроці, — промовив він жваво. — Ця історія про Каїна з його печаттю... Вона тобі сподобалася?

Ні, мені рідко подобалося щось із того, що нам доводилося вивчати. Але я не наважився про це заявити, у мене було таке відчуття, ніби зі мною розмовляє дорослий. Отож я сказав, що ця історія мені подобається.

Деміан поплескав мене по плечу.

— Не треба прикидатися, хлопче. Але історія ця справді цікава, набагато цікавіша, ніж може здатися, із тих, що їх вивчають у школі. Адже вчитель розповідав про неї дуже скупо, тільки щось про Бога, про гріх і таке інше. Але я гадаю... — він затнувся і посміхнувшись запитав: — А тобі загалом це цікаво?

— Так от, я гадаю, — продовжував він після моєї ствердної відповіді, — цю історію про Каїна можна тлумачити й цілковито інакше. Більшість речей, яких нас навчають, звісно, цілком правдиві і правильні, але на все можна подивитися зовсім інакше, ніж нам розказують, і тоді вони раптом набувають значно глибшого змісту. Ось цим Каїном, наприклад, і печаттю на його чолі не можна ж бути цілковито задоволеним у тому вигляді, в якому нам його подають. Ти так не гадаєш? Те, що він, посварившись, убив свого брата, звичайно, могло трапитися. І що потім йому стало страшно, і він визнав свою провину, таке теж можливе. Але те, що за своє боягузтво він ще й отримує відзнаку, яка, по суті, захищає його і наганяє страх на всіх інших, — це доволі дивно.

— Справді... — сказав я зацікавлено — це починало мене захоплювати. — Але як же інакше тлумачити цю історію?

Він поплескав мене по плечу.

— Дуже просто! Те, що мало місце і з чого почалася ця історія. Жив собі якийсь чоловік, і на обличчі в нього було щось таке, що відлякувало інших людей, то була справдешня відзнака. Вони не наважувалися торкатися його, він відлякував їх, як і його діти. Але, можливо, і навіть напевно, це не була якась «печатка» на чолі, як ото поштовий штампель, — такі грубі жарти в житті рідко трапляються. Швидше всього, це було щось трохи відразливе, дещо таке, до чого люди не звикли, — а може, то був розум і відвага в його погляді? Цей чоловік, можливо, володів силою — і його боялися. Отака на ньому лежала «печатка». Пояснювати це можна як завгодно. А люди хочуть завжди чогось зручного, що підтверджує їхню правоту. Дітей Каїна боялися, на них теж лежала «печатка». Ось і вгледіли в «печатку» не те, чим вона була насправді, не винагороду, а її протилежність. Кажуть, що чоловіки з такою печаткою зазвичай відлякують, а вони такими й були. Мужні, та ще й з характером — такі завжди дуже незручні для оточення. Існування роду безстрашних і загрозливих було дуже незручним, і ось до цього роду приклеїли прізвисько й вигадку, щоб помститися йому, щоб якимось винагородити се-

бе за всі страхи, яких довелося зазнати. Ти це розумієш?

— Так... тобто... виходить, що Каїн аж ніяк не був таким поганим? І, отже, вся ця історія у Біблії — по суті, неправдива?

— І так, і ні. Давні-предавні історії зазвичай правдиві, але вони не завжди правдиво записані, і пояснюють їх не зовсім так, як треба було б. Одне слово, я гадаю, що Каїн був чудовим хлопцем, і тільки тому, що його боялися, до нього приліпили цю історію, яка була просто вигадкою, чимось таким, про що люди базікають. А обернулася щирою правдою тому, що Каїн і його діти й насправді носили на собі своєрідну «печатю» і були не такими, як усі.

Я був неабияк здивований.

— Тобто ти гадаєш, що ця історія стосовно вбивства... неправда? — запитав я схвильовано.

— О ні! Це, напевно, правда. Сильний убив слабкого. От чи то був насправді його брат — тут можна сумніватися. Але це не важливо, зрештою, всі люди — браття. Отже, сильний убив слабшого. Можливо, це був геройський вчинок, а може, й ні. У будь-якому разі, решта слабких людей перебували тепер у страху, вони всіляко нарікали, і якщо їх запитували: «Чому ж ви просто не вб'єте його?», вони не говорили: «Бо ми боягузи», а пояснювали: «Цього робити не можна. На ньому лежить “печатю”».

Бог його позначив!» Десь так виник цей обман. Однак я, мабуть, затримав тебе. Бувай!

Він повернув на Стару вулицю і залишив мене самого. Я був геть приголомшений. Як тільки він пішов, усе, про що він розповідав, здалося мені абсолютно неймовірним... Каїн — благородна людина? Авель — боягуз? Каїнова печать — винагорода? Це було безглуздо, це виглядало блюзнірством. А що ж тоді милосердний Бог? Хіба він не прийняв жертву Авеля, хіба Авель не був йому любий? Ні, дурниці! І я вирішив, що Деміан кепкував з мене, морочив мені голову. Так, він був збіса розумний й оповідати умів, але таке... Ні!..

Хоч як би там було, я ще ніколи так багато не роздумував ні про біблійну, ні про якусь іншу історію. Дотепер я так цілковито й не зміг забути про Франца Кромера, а тут упродовж усього вечора я не згадав про нього ні разу. Вдома я ще раз прочитав історію про Каїна, як про неї розказано в Біблії. Вона була коротка й зрозуміла, і шукати тут якийсь особливий, потаємний смисл було нісенітницею. Це будь-який убивця може оголосити себе улюбленцем Бога! Ні, це було абсурдно. Приємною була тільки манера, з якою Деміан умів викладати ці речі легко й привабливо, мовби само собою зрозуміло, та ще й з такими щирими очима!

Щось, однак, було негаразд у мені самому, точніше, якийсь безлад. Раніше я жив у світло-

му й чистому світі, таким собі Авелем, а тепер я глибоко застряг в «іншому» світі, так низько впав. І все ж виходить, я вже не так дуже й винен у цьому? Як же це так? І тут у моїй голові промайнув спогад, від якого в мене аж дух перехопило. Того злощасного вечора, коли почалися мої теперішні знегоди, тоді-то й сталося це у мене з батьком — я несподівано на мить немовби побачив його наскрізь, зневаживши його самого і його світлий світ! Так, тоді я сам був Каїном і ніс на собі «печатю», уявивши собі, що ця печать — не ганьба, а винагорода, і що мій ганебний вчинок і моє злощастя «підносять» мене над батьком, над усіма добрими і благочестивими людьми.

Не в такій, як оце зараз, формі збагнув я це тоді, але воно містило в собі всю суть, то був лише спалах незвичайних відчуттів, які завдали мені болю, але все ж наповнили мене пихою.

Я почав замислюватися над почутим. Дивовижно розповідав Деміан про безстрашних і боягузів! Як незвично витлумачив він «печать» на чолі Каїна! Як чудово сяяли його очі, його проникливий погляд дорослого! І в моїй голові неясно промайнуло: а чи не є він сам, цей Деміан, відлунням Каїна? Чому він захищає його, якщо не вважає себе подібним до нього? Звідки така сила в його погляді? Чому він так глузливо висловлюється про «інших», про боязких, якщо вони, по суті, благочестиві і любі Богу?

Такі думки тоді не привели мене ні до чого. Просто у криницю було кинуте камінь, а тією криницею була моя молода душа. І довго, дуже довго ця історія з Каїном, убивством і печаттю залишалася тим витокком, звідки зароджувалися всі мої спроби пізнання, сумніви і критика.

Я помітив, що й інших учнів Деміан теж дуже захоплював. Про історію з Каїном я нікому не розповідав, але, схоже, він викликав постійний інтерес і в інших учнів. У всякому разі, про «новенького» ходило чимало різних чуток. Якби я тільки їх усі пам'ятав, то кожному треба було б розтлумачувати, кожна пролила б якась світло на нього. Приміром, казали, буцімто мати Деміана дуже багата. Також подейкували, що вона ніколи не ходить до церкви, і син її теж. Вони, здається, євреї, запевняв хтось (хоча цілком могли бути й прихованими магометанами). Ще розповідали всілякі байки про фізичну силу Макса Деміана. Незаперечним було те, що він страшенно принизив найсильнішого свого однокласника, який викликав його на двобій, а коли Макс відмовився, то назвав його боягузом. Ті, хто були там присутні, розповідали, що Деміан при цьому схопив його за комір і так міцно стиснув, що хлопчина аж зблід, а тоді непомітно зник і ще кілька днів не міг ворухнути рукою. Одного дня навіть промайнула чутка, буцімто він помер. Певний час розповідали всілякі речі, всьому вірили, все хвилювало і вражало. На якийсь

час цього виявилось достатньо, однак невдовзі серед нас, учнів, стали поширюватися нові чутки, в яких ішлося вже про те, що Деміан «плутається з дівчатами» і що «він усе знає».

Тим часом моя історія з Францом Кромером розвивалася своїм невідворотним штибом. Я не міг відв'язатися від нього, бо навіть якщо він і залишав мене в спокої на якийсь день-два, я так само залежав від нього. У моїх снах він жив, мовби зловісна тінь, і та уявна шкода, якої він заподіював мені, з'являлася в моїй уяві, в моїх снах, у яких я ставав цілковитим його рабом. У цих снах (а я завжди був великим мрійником) усе було яскравіше, ніж у реальності, я марнував сили і життя на такі-от тіні. Серед усього іншого мені часто снилося, що Кромер катував мене, плював на мене, здавлював мене коліньми і, що іще гірше, спокушав мене на тяжкі злочини — вірніше, не спокушав, а просто силоміць змушував мене їх скоювати. У найжахливішому з цих снів, від якого я прокинувся, мов навіжений, я підняв руку на батька! Кромер буцімто нагострив ножа і дав його мені в руки. Ми причаїлися за деревом якоїсь алеї, чекаючи на когось, кого саме — я не знав. Але коли той «хтось» з'явився, Кромер, стиснувши мою руку, підштовхнув, щоб саме цю людину я заколов. То був, як з'ясувалося, мій батько! І тут я прокинувся.

За цими переживаннями я, щоправда, ще міркував про Каїна й Авеля, але вже менше про

Деміана. Коли ми згодом знову стали ближчими, то це відбувалося дивовижним чином — теж уві сні. А було так: мені наснилися торттури і знущання, яких я зазнавав, але замість Кромера цього разу мене душив коліном Деміан. І то було цілком щось нове і справило на мене дивне враження: все, що я зазнавав від Кромера, оті муки й спротив — від Деміана я сприймав охоче, з відчуттям блаженства, але й страху. Цей сон я бачив двічі, потім на його місце знову прийшов Кромер.

Що я відчував у цих снах, а що в реальності — я вже давно не міг чітко розмежувати. Однак принаймні мій ганебний зв'язок з Кромером тривав, він не припинився й тоді, коли я врешті-решт виплатив йому заборговану суму, здійснивши низку дрібних крадіжок. Тепер він знав про ці крадіжки, бо завжди запитував мене: звідки я взяв гроші, і тримав мене в руках ще цупкіше, ніж спочатку. Він часто погрожував, що розповість про все моєму батькові, і тоді страх мій ставав іще сильнішим. Чому я з самого початку сам цього не зробив? І хоча я був дуже нещасним, я не в усьому розкаювався, принаймні не завжди, і часом у мене було таке відчуття, що все так і має бути. Наді мною висів фатум, і боротися з цим було марною справою.

Ймовірно, мої батьки теж потерпали від усього цього. Мною оволодів якийсь чужий дух, я вже не вписувався в нашу спільноту, яка була та-

кою згуртованою і за якою мене часто охоплювала якась божевільна туга, немов за втраченим раєм. Зі мною поводитися (зокрема мати) радше як із хворим. Але як воно було насправді — найкраще я міг судити з поведінки обох сестер. З цієї поведінки, яка була дуже обережною і все ж безмежно мене засмучувала, чітко впливало, що я був таким собі одержимим, якого треба радше жаліти, ніж лаяти, але в якого все-таки вселилося якесь зло. Я відчував, що за мене моляться вже інакше, ніж зазвичай, і відчував марність цих молитов. Я часто відчував пекуче бажання полегшення, потребу в щирій сповіді, і водночас передчував, що ні батькові, ні матері розповісти й по-справжньому все пояснити я не зможу. Я знав, що це буде сприйнято доброзичливо, що мене будуть пильно оберігати, навіть жаліти, але цілковито не зрозуміють і на все це подивляться, мов на якусь хибну витівку, тоді як це — фатум.

Я знаю, хтось не повірить, що дитина у свої неповні одинадцять років здатна на такі відчуття. Не таким слухачам я розповідаю свою історію. Я розповідаю її тим, хто розуміє людей глибше. Дорослий навчився перетворювати частину своїх почуттів на думки і, зауваживши відсутність цих думок у дитини, часом вважає, що ніяких подібних переживань у неї просто не існує. Однак у моєму дорослому житті рідко траплялися такі глибокі переживання і страждання, як у дитинстві.

Одного разу, коли надворі дощило, мій мучитель звелів мені з'явитися на Фортечну площу. І от я стояв і чекав, розгрібаючи ногами мокре листя каштанів, яке все ще спадало з чорних промоклих дерев. Грошей я не мав, але взяв із собою два шматки пирога, аби хоч що-небудь віддати Кромеру. Я давно звик до того, що маю стояти десь у кутку і чекати його — іноді дуже довго, і сприймав це так, як людина сприймає щось невідворотне.

Нарешті Кромер прийшов. Сьогодні він довго не затримався. Тицьнув мене раз-другий під ребра, посміхнувся, узяв запропоновані шматки пирога, навіть дав мені мокру цигарку (од якої я відмовився) і був привітнішим, ніж зазвичай.

— Ага, — сказав він мимохідь, — ледве не забув... Наступного разу прихопи з собою свою сестру, оту старшу. Як її звати?

Я не зрозумів нічого, тільки здивовано витріщився на нього.

— Ти що, не петраєш, чи що? Ти маєш привести з собою сестру.

— Що ти, Кромере! Я не зможу цього зробити, та й вона не захоче.

Я подумав, що це знову якась каверза, якийсь вибрик. Він часто так робив: спочатку вимагав чогось неможливого, наганяв на мене страху, принижував, а тоді починав торгуватися. Я відкуповувався від нього грішми чи іще чимось.

Але цього разу він навіть не розізлився на мою відмову.

— Ну, отже, малий, — проказав він мимохідь, — подумай про це. Я хотів би познайомитися з твоєю сестрою. Коли якась нагода трапиться. Ти просто візьмеш її з собою на прогулянку, а я потім приєднаюся. Завтра я тобі свисну, і ми обмізкуємо це як слід.

Коли він пішов, я похолов: мені раптом став зрозумілим сенс його домагань. Я був іще зовсім зеленцем, але з чуток знав, що коли хлопчак й дівчатка стають старшими, вони іноді проробляють одне з одним щось таке таємниче, якісь негідні і заборонені речі. І ось я, виходить, повинен... Мене раптом пройняло: але це жахливо! Я відразу вирішив: не робитиму цього нізащо.

Що тоді буде і як помститься мені Кромер — про це я навіть і думати не наважувався. Починалися нові мої тортури, попередніх, виявляється, було недостатньо...

Невтішно брів я через порожню площу, засунувши руки в кишені. Нові муки, нове рабство...

Тут мене гукнув чийсь бадьорий низький голос. Я злякався і хотів дременути. Але чиясь рука м'яко лягла мені на плече. Виявилося, це був Макс Деміан.

Я не став опиратися.

— Це ти? — промовив я розгублено. — Ти мене налякав...

Він подивився на мене, і його погляд був поглядом цілком дорослої, проникливої людини, яка усвідомлює свою перевагу. Ми вже давно не спілкувалися.

— Мені шкода, — промовив він ввічливо і водночас рішуче. — Але послухай: не треба так сахатися.

— Ну, з ким не буває...

— Воно-то так. Але коли ти тремтиш перед кимось, хто тобі не заподіяв нічого поганого, він замислиться про це, його це здивує і збудить цікавість. Він так поміркує: надто вже хлопець полохливий. Так буває тільки тоді, коли хтось чогось дуже боїться. Боягузи завжди полохливі; але боягузом тебе начебто не назвеш, правда? Хоча героєм тебе теж не назвеш. Очевидно, є речі, яких ти боїшся. А боятися не потрібно, нікого не потрібно боятися. Адже мене ти не боїшся?

— О ні, анітрохи.

— Ось бачиш. Але є люди, яких ти боїшся?

— Не знаю... Облиш про це, чого ти мене розпитуєш?

Він продовжував іти поруч, і я відчував збоку його пильний погляд. Я пришвидшив ходу, збираючись чкурнути.

— Припустімо, — почав він, — що я хочу тобі добра. У будь-якому разі боятися мене тобі не варто. Я хочу провести з тобою один дослід, це весело і, можливо, навчить тебе дечого дуже корисного. Так от, слухай. Я практикую іноді

вправи, які називаються читанням думок. У цьому немає ніякого чаклунства, але якщо не знати, як це здійснити, то воно виглядає дуже незвично. Людей цим можна неабияк здивувати... Ми якось спробуємо це проробити. Так от, я прихильно ставлюся до тебе і хочу довідатися, що в тебе на душі. Перший крок щодо цього я вже зробив. Я мимохідь налякав тебе — отже, ти полохливий. Виходить, що є такі речі або люди, яких ти боїшся. Звідки це йде? Не треба нікого боятися. Коли ти когось боїшся — це відбувається тому, що ти дозволив, аби той «хтось» мав над тобою владу. Ти, приміром, вчинив щось негоже, а інший про це знає і цим користується. Зрозумів? Адже це так?

Я безпорадно поглянув йому в обличчя — воно було серйозним і розумним, як завжди, і щирим теж, але без будь-якої сентиментальності. Була в ньому справедливість, чи щось на кшталт цього. Я не розумів, що зі мною відбувається; він стояв переді мною, мов якийсь чарівник.

— Ти зрозумів? — запитав він іще раз.

Я лиш кивнув, бо не міг промовити й слова.

— Я ж тобі сказав, це здається дивним — як це — читати чийсь думки? Але все робиться найприродніше. Я міг би, приміром, досить точно сказати тобі, що ти подумав про мене, коли я якось розповів тобі історію Каїна й Авеля. Ну, це загалом інше. Цілковито припускаю, що ти міг бачити мене уві сні. Проте обличшмо це. Ти — ро-

зумний хлопець, а більшість такі дурні. Мені приємно розмовляти з хлопцем, який викликає в мене довіру. Ти ж не заперечуєш?

— О ні. Я тільки не зовсім розумію...

— Продовжимо, однак, наш цікавий дослід. Отже, ми з'ясували, що такий-то хлопчик полохливий... Він когось боїться... Його з цим «іншим» пов'язує, ймовірно, якась таємниця, що його дуже непокоїть... Десь воно так?

Немов уві сні, я скорився його голосу й у відповідь тільки кивнув. Може, це промовляв голос, який виходив з мене самого, який все знав? Краще й чіткіше, ніж я сам?

Деміан міцно ляснув мене по плечу.

— Отже, правда? Так я й гадав! Тепер ще одне-єдине запитання: ти знаєш, як звати того хлоп'яка, який щойно пішов звідси?

Я злякався до знемоги, моя таємниця від необережного дотику болісно стиснула груди — їй не хотілося виходити на світ Божий.

— Який іще хлоп'як... Ніякого хлоп'яка тут не було...

Він засміявся.

— Ану ж бо кажи! Як його звати?

Я прошепотів:

— Ти... говориш про Франца Кромера?

Він вдоволено кивнув.

— Чудово! Ти молодець, ми ще станемо з тобою друзями. Але я мушу сказати тобі одну річ: цей Кромер, чи як його там, — гидкий хло-

пець. Щось підказує мені, що він негідник. Що скажеш?

— О, так... — зітхнув я. — Він мерзенний, він — диявол! Але заради Бога — він нічого не повинен знати! Ти хіба його знаєш? Чи він тебе?

— Заспокойся. Він пішов, він не знає мене. *Ще не знає.* Але я був би не проти якось познайомитися з ним. Він, мабуть, навчається у народній школі?

— Так.

— А в якому класі?

— У п'ятому... Але благаю — не кажи йому нічого! Будь ласка, нічого не кажи!

— Заспокойся — тобі нічого не буде. Невже ти не хочеш розповісти мені про цього Кромєра трохи більше?

— Я не можу! Облиш це!

Він помовчав.

— А шкода... — сказав він перегодом. — Ми могли би продовжити наш цікавий дослід. Та я не хочу завдавати тобі переживань. Але ти маєш усвідомити: твій страх перед ним не є виправданим. Такий страх нас цілковито руйнує, його треба позбутися. Ти повинен звільнитися від нього, якщо хочеш стати дорослим хлопцем. Розумієш? Звісно, ти можеш не розповідати... Але ти ж бачиш, що я знаю дещо більше — здогадуюсь... Чи не винен ти йому якісь гроші?

— Винен... Але не це головне! Я не можу про це розповісти — не можу!

— А якщо я дам тобі ту суму, яку ти йому винен? Я б міг спокійно дати її тобі.

— Ні-ні, не в тім річ! Я прошу тебе: нікому про це не кажи! Ні слова! Ти зробиш мене нещасним!

— Довірся мені, Сінклере. Гаразд, свою таємницю ти відкриєш мені як-небудь згодом...

— Ні, ніколи, ніколи! — вигукнув я запально.

— Як хочеш. Я мав на увазі, що коли-небудь, можливо, ти розкажеш мені більше. Але добровільно, звісно. Ти ж не думаєш, що я вчиню так само, як той Кромер?

— О, ні... Але ж ти нічого про це не знаєш!

— Авжеж, нічого. Я тільки розмірковую про це. І ніколи не вчиню так, як отой Кромер, можеш мені повірити. Та й ти ж мені нічого не винен...

Ми мовчали досить довго, і я зрештою заспокоївся. Але обізнаність Деміана загнала мене в глухий кут.

— Тепер я піду додому, — сказав він і щільніше запнув під дощем грубе вовняне пальто. — Хочу тільки нагадати тобі ще раз: ти повинен відв'язатися від цього типа! Якщо вже ніяк не виходить по-іншому — убий його! Ти б викликав у мене повагу і схвалення, якби так зробив. Я б тобі допоміг.

Мене охопив жах. Я згадав історію про Каїна. Мені стало моторошно, і я тихо заплакав. Занадто багато страхіть було довкола мене.

— Ну, гаразд, — посміхнувся Макс Деміан. —
Іди додому. Яюсь упораємось. Хоча вбити бу-
ло б найпростіше. У таких справах чим прості-
ше — тим краще. Нічого доброго ти від цього
приятеля Кромера не діждешся.

Я прийшов додому, і мені здалося, що я не
був тут бозна-скільки часу. Все виглядало інак-
ше. Між мною і Кромером зажеврила якась на-
дія, якась майбутнє! Я більше не був сам-один!
Тільки зараз я побачив, яким самотнім був я зі
своїми думками впродовж усього цього часу.
І я тут же подумав про те, про що вже не раз
розмірковував: зізнання батькам принесло б ме-
ні полегшу, але повного звільнення воно б не
дало. Натомість я мало не зізнався сторонній
людині, і на мене повіяло передчуттям поря-
тунку!

Проте мій страх аж ніяк не був подоланий,
і я ще чекав довгих і важких розмов із батьком.
Тим дивнішим було для мене, що все відбува-
лося так тихо, мовчки, без галасу.

Однак свисту Кромера перед нашим будин-
ком не було чути вже день, два — ні, три дні,
тиждень! Я боявся цьому повірити і внутріш-
ньо був насторожений: чи не з'явиться він не-
сподівано саме тоді, коли його вже перестанеш
чекати? Але він так і не з'явився! Не довіряючи
своїй свободі, я все ще цілковито в це не пові-
рив. Поки нарешті випадково не зустрів... Фран-
ца Кромера. Він плентався Канатною вулицею

просто мені назустріч. Побачивши мене, він здригнувся, скорчив якусь криву гримасу і тут же повернув назад.

Це було неймовірно! Мій ворог тікає від мене? Схоже, мій диявол боявся мене! Я не пам'ятав себе від радості.

У ці дні Деміан якось вигулькнув знову. Ми зустрілись біля школи.

— Добридень, — привітався я.

— Доброго ранку, Сінклере. Ну як твої справи? Кромер уже не чіпляється до тебе, як раніше?

— Це... ти з ним таке вчинив? Але... як же? Яким чином? Я не розумію... Він зовсім зник!

— Ну то й добре. Якщо він раптом з'явиться знову (гадаю, він цього не зробить, але він же нахаба!) — ти йому тільки скажи, хай згадає про Деміана.

— Але... який тут зв'язок? Ти затіяв з ним сварку і віддухопелив його?

— Ні, я не люблю цього робити. Я просто поговорив з ним, як от із тобою, і зумів пояснити, що йому краще буде відчепитися від тебе.

— Але ж ти не давав йому грошей?

— Ні, хлопче. Адже цей шлях ти вже пройшов.

Як я не розпитував його, він більше нічого мені не сказав. У мене після цього залишилося якесь дивне відчуття: суміш подяки й боязні,

захоплення й тривоги, приязні й внутрішнього спротиву.

Я вирішив побачитися з ним невдовзі ще раз і поговорити про все детальніше, зокрема, й стосовно історії з Каїном.

Вдячність — це взагалі не та чеснота, яку я сповідаю, та й вимагати її від хлоп'яти було б, по-моєму, смішно. Тому я не дуже-то дивуюся своїй невдячності, виявленій щодо Макса Деміана.

Але сьогодні я абсолютно впевнений, що був би геть скалічений і зламаний для подальшого життя, якби він не вирвав мене з лабет Кромера. Це звільнення я й тоді вже відчув, як найважливішу подію свого юного життя, але від самого визволителя я відсторонився, щойно він сотворив своє диво.

Ця невдячність, повторюю, не здається мені дивною. Вражає мене тільки слабка зацікавленість, яку я виявив тоді. Як я міг спокійно прожити хоча б день, не наблизившись до таємниць, з якими зіткнувся завдяки Деміану? Як я міг по-тамувати жагу довідатися більше про Каїна, про Кромера, про читання думок?

Це важко збагнути, однак так було. Раптом я відчув, що виплутався з гемонських тенет, знову побачив світ світлим і радісним, не відчував більше нападів страху і тривожного серцебиття. Чари були розбиті, я більше не був проклятим і замордованим грішником, я знову

був хлопчаком-школярем, як і раніше. Щоб знов віднайти рівновагу і спокій, моя природа прагнула передусім відкинути геть, забути все потворне і загрозливе. Навдивовижу швидко зникла з пам'яті вся ця мутна історія моєї провини і заляканості, не полишивши жодних помітних слідів чи рубців.

А те, що я намагався якнайшвидше забути свого помічника і рятівника, — мені це зрозуміло сьогодні. З прірви свого прокляття, із жахливого рабства у Кромера я всіма силами своєї зраненої душі подався туди, де раніше був задоволений і щасливий, — у втрачений рай, що відкрився знову, у світлий батьківський світ, до сестер, до пахоців чистоти, до богоугодності Авеля.

Після моєї короткої розмови з Деміаном уже того ж дня, цілковито переконавшись, зрештою, у своїй новонабутій свободі і не побоюючись більше жодних повернень до колишнього, я зробив те, чого так часто і так палко прагнув, — я висповідався. Я пішов до матері, показав їй скарбничку з пошкодженим замком, наповнену фішками замість грошей, і розповів їй, як із власної провини тривалий час перебував у лабетах немилосердного мучителя. Вона не все зрозуміла, але побачивши скарбничку, мій щирий погляд, почувши, як змінився мій голос, збагнула, що я одужав і повернувся до неї.

І тоді я в душевному піднесенні влаштував свято свого відродження — «повернення блуд-

ного сина». Мати відвела мене до батька, вся історія була розказана ще раз, посипалися запитання, і подивовані батьки гладили мене по голові, нарешті полегшено зітхнувши після тривалої смуги пригніченості. Все було чудово, все було, мов у казках, все розчинилося в чудесній гармонії.

У цю гармонію я і втік тоді з вистражданою пристрасстю. Я ніяк не міг насититися тим, що знову набув світ і повернув собі довіру батьків. Я став домашнім слухняним хлопчиком, грався більше, ніж будь-коли, зі своїми сестрами і під час молитов співав милі старі псалми з почуттям врятованої і новонаверненої душі. Все це робилося щиро, тут не було жодного фальшу.

Але щось усе-таки було негаразд. І ось тут-то вона і криється, та точка, звідки тільки й можна правдиво пояснити мою забудькуватість стосовно Деміана. Мені слід було висповідатися йому. Сповідь була б менш детальною і зворушливою, але більш плідною для мене. Я тоді всіляко чіплявся за свій колишній райський світ, я повернувся додому і був милостиво прийнятий. Деміан же жодним чином не належав до цього світу, не вписувався в нього. Він був повірником і також — хоча й інакше, ніж Кромер, мимоволі пов'язував мене з іншим, злим, поганим світом, про який я відтепер не хотів більше нічого знати. Я не хотів і не міг тоді поступитися

Авелем і прославляти Каїна, адже сам знову став Авелем.

Так усе виглядало зовні. А внутрішньо було ось як: я вирвався з лабет Кромера і диявола, але не власними зусиллями. Я пробував мандрувати стежками світу, але вони виявилися для мене занадто слизькими. І ось коли дружня рука підтримала мене і врятувала, я, більше не роззираючись довкола, кинувся назад, до материнського лона, до окремішності доглянутої, благочестивої дитини. Я зробив себе молодшим, залежнішим, дитиннішим, ніж був насправді. Залежність від Кромера я мав замінити якоюсь новою залежністю, бо самостійно рухатися вперед ще не міг. Отож я вибрав сліпим своїм серцем залежність від батька і матері, від старого, любого, «світлого світу», про який я, однак, уже знав, що він не єдиний. Якби я так не вчинив, то мав би стати на бік Деміана і довіритися йому. Те, що я цього не зробив, здалося мені тоді виправданим — недовірою до його дивних думок; насправді це було не що інше, як страх. Адже Деміан зажадав би від мене більшого, ніж вимагали батьки, набагато більшого: підштовхуванням і закличками, глузуванням та іронією він спробував би зробити мене самостійнішим. О, сьогодні я знаю: ніщо на світі так не відлякує людину, як шлях, що веде її до неї самої!

Десь через півроку я, однак, не встояв перед спокусою і якимось на прогулянці запитав у

батька: як він ставиться до того, що дехто вищує Каїна над Авелем?

Батько дуже здивувався і пояснив мені, що такий погляд не вирізняється новизною. Він виник уже при витоках християнства і проповідувався в сектах, представники однієї з них навіть називали себе «каїнітами». Але, звісно, це безглузде вчення є не чим іншим, як спробою диявола зіпсувати нашу віру. Адже якщо повірити в те, що Каїн правий, але неправий Авель, то з цього випливає, що Бог помилився, отже, Бог у Біблії не є істинним і єдиним, а якимось лжебожеством. Щось подібне каїніти насправді стверджували і проповідували. Однак ця ересь давно стерлася з пам'яті людства, і батька дивувало тільки те, що хтось із моїх шкільних товаришів зміг про це щось довідатися. У будь-якому разі, він серйозно попередив мене, щоб я відкинув подібні думки.

Розділ третій

РОЗБІЙНИК

Можна було б багато чого чудового, ніжного і приємного розповісти про моє дитинство, про мою захищеність у батька й матері, про любов до батьків і про легке життя в затишному, славному, світлому оточенні. Але мене цікавлять тільки ті кроки, які я зробив для того, щоб віднайти себе самого. Всі ці чарівні притулки, острівці щастя й райські куточки я залишаю в сяйливій далині і не хочу ще раз повертатися туди.

А тому, розповідаючи про свій підлітковий вік, я буду говорити тільки про те, що відбулося такого, що спонукало мене йти вперед, виривало зі звичного кола.

Поштовхи приходили завжди з «іншого світу», вони приносили з собою страх, примус і нечисте сумління, вони завжди були буремними і загрожували тому спокою, в якому я залюбки перебував би й надалі.

Збігли роки, коли мені судилося знову відкрити, що в мені самому знаходиться отой рушій, який у дозволеному, світлому світі мусить таїтися й приховуватися. Як і до кожної люди-

ни, так і до мене прийшли відчуття, що повільно прокидалися, наступали на мене, як ворог і руйнівник, як щось заборонене, як спокуса і гріх. Те, чого шукала моя допитливість, що породжувало в мені мрії, насолоду і страх, — велика таємниця статевого дозрівання, — ніяк не пов'язувалося із затишним блаженством мого дитячого спокою. Я чинив так, як і всі інші. Я вів подвійне життя хлопчини, який дитиною вже не був. Моя свідомість жила в рідному і дозволеному, відкидаючи цей новий зажеврілий світ. Але водночас я жив у мріях, поривах, бажаннях пекельної напруги, через які свідоме життя вибудовувало собі дедалі ненадійніші мости, бо світ дитинства руйнувався в мені. Як майже всі батьки, так і мої теж, ніяк не допомагали інстинктам, що прокидалися в мені (про це не прийнято було тоді вести розмову). Їхня безмежна турботливість лише спонукала мене відвернутися від реальності і жити, як і раніше, у світі дитинства, який ставав дедалі нереальнішим і фальшивим. Не знаю, чи здатні тут чим допомогти батьки (і своїм батькам я аж ніяк не дорікаю). Це була моя справа — впоратися з собою і знайти свій шлях, і робив я свою справу кепсько, як і більшість чемно вихованих. Кожна людина проходить через ці труднощі. Для пересічної людини це та точка, де веління власного життя вступає в найбільш жорстку суперечку з навколишнім світом, де подальший шлях

здобувається у найзапеклішій боротьбі. Багато хто відчуває вмирання і народження заново, що є нашою долею тільки один раз за все життя — при занепаді і повільному руйнуванні дитинства, коли все те, що ми полюбили, нас покидає і ми несподівано відчуваємо самотність і смертельний холод світового простору. І багато хто назавжди зависає на цій скелі, все життя болісно чіпляючись за незворотне минуле, за мрію про втрачений рай, найгіршу, найбільш убивчу на світі мрію.

Повернімося знов до нашої історії. Відчуття й образи, якими був позначений кінець мого дитинства, не настільки важливі, аби про них розповідати. Важливо було те, що «темний світ», «інший світ» знову заявив про себе. Те, що колись було Францом Кромером, знаходилося тепер у мені самому. А тому й із зовнішнього боку «інший світ» знову здобув владу наді мною.

Від історії з Кромером минуло чимало років. Та драматична, повна провин смуга мого життя була тоді дуже далека від мене і здавалася коротким страхіттям, яке кануло у лету. Франц Кромер давно зник із мого життя; я, можливо, і не помітив би цього, якби ми якось не зустрілися. Однак інша важлива постать моєї драми — Макс Деміан — уже не зникала цілковито з мого обрію. Усе ж тривалий час він перебував далеко на периферії — видимий, але

не дієвий. Лише поступово він знову підходив ближче, випромінюючи силу й навіювання.

Я намагаюся пригадати все, що знав про Деміана відтоді. Можливо, що рік або й довше ми не спілкувалися жодного разу. Я уникав його, а він аж ніяк не нав'язував мені свого товариства. Хіба що якимось кивнув при зустрічі. Мені тоді здалося, що в його привітності є нотка презирства чи іронічного докору, але цілком можливо, що я собі це тільки уявив. Історія, яку я тоді пережив, і той дивний вплив, який він справив на мене, були мовби забуті обома.

Я намагаюся відновити його образ і, згадуючи, бачу, що він усе-таки був присутній і що я помічав його. Бачу, як він іде до школи — сам або з іншими старшокласниками, бачу, як він відчужено, самотньо і тихо, мовби якась планета, рухається серед них, оточений власною аурою, живучи за якимись своїми законами. Його ніхто не любив, ніхто не був близький до нього, лише його мати, але і з нею він, здавалося, поводився не як хлопчина, а як дорослий. Учителі, власне, залишили його в спокої. Він був гарним учнем, однак не намагався комусь подобатися, і час від часу до нас доходили чутки про яке-небудь слівце, зауваження чи заперечення, кинуте ним на адресу того чи іншого вчителя з явним викликом чи з іронією.

Я зосереджуюся, заплющивши очі, і переді мною вириває його образ. Де це було? Ну от, сплив-

ло. Це було на вулиці перед нашим будинком. Одного разу я побачив, як він стояв там із записником у руці і щось малював. Він перемальовував гербовий рельєф з птахом над вхідними дверима нашого будинку. А я стояв поблизу вікна, заховавшись за фіранкою, дивився на нього і з подивом бачив його уважне, зосереджене, світле обличчя, повернуте до герба, обличчя дослідника чи художника, заглиблене і вольове, надивовижу світле й холодне, з розумними очима.

Потім я знову якимось побачив його. Це було трохи згодом, на вулиці; після уроків ми всі купою стояли довкола коня, що, підвернувши ногу, завалився на землю. Він лежав, ще запряжений в дишло, попереду сільської підводи, жалібно хрипів, шукаючи чогось розширеними ніздрями, і стікав кров'ю з невидимої рани, від чого поруч із ним повільно наливалася темним сіра пилюка вулиці. Відвернувшись, із відчуттям нудоти від цього видовиська, я побачив обличчя Деміана. Він не проштовхувався вперед, а стояв позаду всіх, у природній елегантній позі, як це було властиво йому. Його погляд був спрямований на морду коня, і в ньому знову була ця глибока, тиха, майже фантастична неупереджена уважність. Я, мабуть, довго дивився на нього і тоді відчув — ще цілком підсвідомо — щось дуже своєрідне. Я побачив обличчя Деміана і зауважив не тільки те, що це обличчя не хлопчика, а чоловіка, я побачив щось більше. Здавалося, у ньому було та-

кож і щось жіноче, а головне — на якусь мить це обличчя здалося мені не чоловічим чи дитячим, не старим чи молодим, а якимось тисячолітнім, якимось позачасовим, що відрізнялося від того, в чому ми живемо. Так могли виглядати тварини чи дерева або зірки — я цього не зміг би пояснити, я відчував не зовсім те, що зараз кажу вже дорослим, але щось приблизно. Можливо, він був вродливий, може, подобався мені, а може, здавався відрозливим — це теж не можна було чітко визначити. Я бачив тільки одне: він був *інший* — не такий, як ми, він був мовби тварина або дух чи образ — я не знаю, яким він був, але він був не такий, як усі.

Мій спогад не підказує мені більше нічого, та й те, що сказане, почерпнуто, можливо, почасти вже з пізніших вражень.

Зрештою, ми знову зійшлися з ним ближче лише тоді, коли я став значно дорослішим. Деміан не був (як цього вимагала традиція) конфірмований у церкві разом зі своїми однолітками, і це знову ж таки дало привід для всіляких пліток. Дехто стверджував, що вони з матір'ю взагалі не сповідують ніякої віри або входять до якоїсь особливої, потаємної секти. У зв'язку з цим, мабуть, у мене виникла підозра, що він живе зі своєю матір'ю, як із коханкою. Ймовірно, все виглядало так, що він виховувався без будь-якої віри, що вочевидь загрожувало якимись проблемами у майбутньому. У всякому

разі, аж на два роки пізніше, ніж його ровесники, мати все-таки вирішила, аби він прийняв конфірмацію. Ось так і вийшло, що він кілька місяців був моїм товаришем на заняттях з підготовки до конфірмації.

Деякий час я тримався від нього осторонь — я не хотів мати з ним справу, надто вже багато ходило навколо нього всіляких чуток і пліток, але особливо непокоїло мене відчуття зобов'язаності перед ним, що залишилося в мені після пригоди з Кромером. Та й, окрім того, саме в цей час мені вистачало клопотів зі своїми власними таємницями. Для мене заняття з підготовки до конфірмації збіглися з періодом мого найбільшого інтересу до інтимних справ, і, попри прагнення, мій нахил до благочестивих настанов дуже послабився. Речі, про які розповідав духівник, перебували десь далеко від мене, у тихій, святій нереальності, вони були, можливо, прекрасні і вартісні, але аж ніяк не актуальні, не збудливі, а ті, інші, речі саме й володіли такою притягальністю.

І чим байдужішим робила мене моя налаштованість на релігійні заняття, тим більше мене наближало до Макса. Здавалося, нас щось пов'язувало. Я хочу якомога чіткіше простежити цю нитку. Наскільки я пам'ятаю, все почалося на одному уроці, рано-вранці, коли в класі ще горіло світло. Наш духовний наставник заговорив про історію Каїна й Авеля. Я майже не

звертав на це уваги — був невиспаний і слухав неухважно. Та ось духівник, підвищивши голос, став розповідати про Каїнову печать. У цю мить я відчув щось на зразок дотику чи застереження і, підвівши очі, побачив за однією з парт переднього ряду обернене до мене обличчя Деміана — з сяючими виразними очима, в яких не було ні глузливості, ні серйозності. Лише на якусь мить він глипнув на мене, і я несподівано став із цікавістю дослухатися до слів священика, слухати його розповідь про Каїна й Каїнову печать і відчув глибоко в собі переконання, що все це не так, як він нас повчає, що на все можна подивитися й інакше, що тут можлива і певна критика.

З цієї хвилини між Деміаном і мною знову налагодився зв'язок. І дивовижно: ледь тільки в душі зродилося почуття якоїсь спільноти, як воно (я це побачив) мовби магічно перенеслося в простір. Я не знав, чи це він сам так підлаштував, чи це була чиста випадковість (тоді я ще твердо вірив у випадковості), але через декілька днів Деміан несподівано змінив своє місце на уроках Закону Божого і сидів тепер прямо переді мною (досі пам'ятаю, як жадібно вдихав я, оповитий убогим повітрям притулку для бідних, у переповненому вранці класі, ніжно-свіже віяння мила, що долинало від його потилиці), а ще через кілька днів він сидів уже поруч зі мною. Так ми просиділи всю зиму і весну.

Ранкові години стали цілком іншими. Вони вже не були сонними й нудними, і я з радістю чекав їх. Іноді ми обидва слухали духівника з величезною увагою, і достатньо було одного погляду мого приятеля, щоби наголосити на якійсь цікавій історії чи якому-небудь незвичному вислові. Досить було одного його погляду, дуже виразного, щоб активізувати увагу, викликати в мені скепсис і зародити сумніви.

Отож ми були дуже часто кепськими учнями, а іноді зовсім не слухали урок. Деміан завжди поводився чемно з учителями та співучнями, я ніколи не бачив, щоб він по-хлоп'ячому пустував, ніколи не помічав, щоб він голосно сміявся чи базікав, — він узагалі не отримував від учителів зауважень. Але він умів цілком безшумно, більше жестами і поглядами, ніж пошепки, залучати мене до власних інтересів. А вони були інколи дивовижні.

Він розповідав мені, наприклад, хто з учнів його цікавить і як саме він їх вивчає. Багатьох він знав дуже добре. Він говорив мені перед лекцією: «Коли я подам тобі знак великим пальцем, той-то і той-то обернеться до нас або почухає потилицю», і таке інше. Відтак, під час уроку, коли я часто вже й не думав про таке, Макс несподівано помітним рухом повертав до мене свій великий палець, я швидко кидав погляд на вказаного учня і бачив кожного разу, як той, ніби його сіпнули за нитку, проробляв задумані рухи. Я напосідався

на Макса, щоб він якось проробив це і з учителем, але він відмовлявся. Та коли одного разу, прийшовши на заняття, я повідомив йому, що не вивчив сьогоднішнє завдання і дуже сподіваюся, що духівник не буде запитувати мене, він допоміг мені. Духівник шукав, кого б із учнів викликати, аби той продекламував уривок з катехізису, і тут його погляд мимоволі зупинився на моєму провинному обличчі. Він повільно підійшов до мене, наставив у мій бік палець і вже готовий був вимовити моє прізвище. Та несподівано чи то відволікся, чи занепокоївся і, поправивши свого коміра, підійшов до Деміана, який рішуче подивився йому в обличчя. Вчитель зібрався було щось запитати в нього, але несподівано відвернувся, кахикнув і викликав іншого учня.

Лише згодом я став помічати, що в той час, коли я розважався такими жартами, мій приятель часто проробляв те саме й зі мною. Траплялося, що по дорозі до школи у мене несподівано виникало відчуття, що Деміан іде зараз десь позаду мене, і коли я озирався, то він і справді виявлявся там.

— Ти справді можеш змусити іншого думати так, як ти цього забажаєш? — запитав я його якось.

Він відповів з цілковитою готовністю, спокійно і розсудливо, як дорослий:

— Ні, це неможливо. Адже своєї волі не існує, хоча священик робить вигляд, що вона є.

Ні хтось інший не може думати, що йому заманеться, ні я не можу змусити когось думати так, як цього захочу. Однак уважно поспостерігавши за будь-ким, можна доволі точно сказати, що він думає чи відчуває, а тому зазвичай можна й передбачити, що він зробить наступної миті. Це дуже просто — тільки люди цього не віддають. Звичайно, це потребує тренування. Наприклад, є певний вид нічних метеликів, у яких особини жіночої статі зустрічаються набагато рідше, ніж чоловічої. Такі метелики розмножуються цілковито так само, як і всі інші: самець запліднює самку, яка потім відкладає яйця. Якщо у тебе є самка цих метеликів, дослідники часто проробляли такий дослід: вночі до цієї самки злітали метелики чоловічої статі, причому з відстані за кілька годин льоту. За кілька годин — уяви собі! За багато кілометрів самці відчувають єдину в цій місцевості самку! Вчені намагаються це якось пояснити, але пояснити таке дуже важко. Напевно, існує якийсь нюх чи щось подібне, на зразок того, як треновані мисливські собаки беруть непомітний слід і йдуть за ним. Розумієш? Таких речей у природі багато, і ніхто не може дати їм пояснення. Але ось що я тобі скажу: якби в цих метеликів самки зустрічалися так само часто, як і самці, у них такого тонкого нюху не було б. У них він є тільки завдяки тому, що вони так налаштували себе. Якщо тварина або людина всю свою увагу і всю

свою волю спрямує на певну мету — вона її й досягне. От і все. І цілковито так само це відбувається з тим, що ти маєш на увазі. Придивися до людини досить уважно — і ти будеш знати про неї більше, ніж вона сама.

Мені так і крутилося на язиці вимовити «читання думок», нагадавши йому ту, вже давню сценку з Кромером. Але то була теж дивна річ: ніколи, жодного разу ні він, ні я не дозволяли собі щонайменшого натяку на те, що багато років тому він одного разу таким дивовижним чином увійшов у моє життя. Ніби нічого до цього між нами й не існувало чи немовби кожен із нас твердо розраховував на те, що інший уже забув про це. Раз чи двічі було так, що ми удвох, йдучи вулицею, натрапляли на Франца Кромера, але навіть не переглянулися, не обмовилися про це жодним словом.

— А як же це тоді виходить зі свободою волі? — запитав я. — Ти кажеш, що, власне, такої волі не існує. Але ж ти стверджуєш, що варто лише рішуче спрямувати на щось свою волю, і мети буде досягнуто. Так не буває! Якщо я не господар своєї волі — то я й не можу спрямувати її за бажанням туди чи сюди.

Він поплескав мене по плечу. Так він завжди робив, коли я тішив його чимось.

— Добре, що ти запитуєш, — сказав він усміхаючись. — Завжди потрібно і запитувати, і вагатися. Але все дуже просто. Якби, напри-

клад, такий метелик захотів спрямувати свою волю на якусь зірку або ще кудись, то у нього нічого не вийшло б. Та він і не намагається це зробити. Він шукає лише те, що має для нього сенс і вартість, те, що йому конче необхідно. Тут-то і вдається йому найнеймовірніше, він розвиває дивовижне шосте відчуття, якого немає в жодної істоти, окрім нього! Звісно, у нас більше простору і більше інтересів, ніж у тварин. Але й ми замкнуті дуже вузьким колом і не можемо вийти за його межі. Я можу, звичайно, придумати і те, й інше, уявити, скажімо, що мені неодмінно потрібно потрапити на Північний полюс або ще щось подібне, але здійснити це і досить сильно забажати цього я можу тільки в тому випадку, якщо таке бажання зродилося в мені самому, якщо моє ество справді цілковито переповнене ним. Якщо це так і ти намагаєшся щось зробити, підкоряючись своєму внутрішньому велінню, тоді воно й виходить, тоді ти можеш загнuzдати свою волю, мов баского коня. Якщо я, наприклад, поставлю собі за мету вчинити так, щоб наш священник перестав носити окуляри, то нічого не вийде. Це просто пустощі. Але коли я восени відчув у собі тверду волю пересісти зі своєї передньої парти сюди — все вийшло чудово. Тут несподівано з'явився хтось, що за абеткою йшов у журналі поперед мене і досі хворів. Оскільки ж хтось мав звільнити для нього місце, то зробив це, звісно, я, бо

саме моя воля була готова одразу ж скористатися такою нагодою.

— Так, — промовив я, — мені це теж здалося тоді дивним. Відтоді, як ми зацікавилися один одним, ти опинявся до мене дедалі ближче. Але як це було? Адже спочатку ти не одразу сів поруч зі мною. Ти ж спочатку посидів трохи он за тією партою, що переді мною, адже так? Як воно вийшло?

— Так воно й було: я й сам до ладу не знав, куди хочу сісти, коли схотів перейти з мого місця. Я знав тільки те, що хочу сидіти десь подалі, ззаду. То була моя воля — пересісти до тебе, але я її ще не усвідомлював. Водночас твоя воля притягувала мене і допомагала мені. Лише коли я сидів перед тобою, до мене дійшло, що моє бажання здійснилося лише наполовину. Я зрозумів, що, по суті, не бажав нічого іншого, окрім того, щоб сидіти поруч із тобою.

— Але ж тоді жоден новенький не перейшов до нас.

— Ні, але я тоді просто зробив те, що хотів, і, недовго думаючи, сів біля тебе. Хлопець, з яким я помінявся місцем, тільки здивувався, але не став заперечувати. Священик, щоправда, якось все ж помітив, що відбулася певна зміна. Взагалі, кожного разу, коли він мав справу зі мною, його потай щось непокоїло: він знав, що моє прізвище Деміан, і оскільки моє прізвище на літеру «Д», то мені не слід сидіти десь

далеко позаду, разом з тими, хто йшов на літеру «С»! Але до його свідомості це не доходило, оскільки супроти цього виступила моя воля, бо я кожного разу заважав йому зібратися з думками. Та ось одного разу він помітив: тут щось не так, подивився на мене і став, бідолашний, в тупик. А у мене спосіб простий: я кожного разу дивлюся, не відриваючи погляду, прямо йому у вічі. Знаєш, майже всі люди важко витримують таке, починають бентежитись. Якщо ти хочеш від кого-небудь чогось домогтися і несподівано поглянеш йому прями́сінько в очі, а він від цього не збентежиться, — тоді полиш усяку надію! Ти ніколи нічого не доб'єшся від нього, ніколи! Але так буває дуже рідко. Я знаю, власне, тільки одну людину, з якою у мене це не виходить.

— Хто ж це такий? — запитав я похапцем.

Він подивився на мене трохи примруженими очима, як це траплялося тоді, коли він поринав у свої думки. Відтак відвів свій погляд і нічого не відповів, а я, незважаючи на свою гостру зацікавленість, не зміг повторити своє запитання.

Але мені здалося, що він говорив тоді про свою матір — з нею він, здається, був духовно тісно пов'язаний, однак ніколи я не чув від нього розповіді про неї і ніколи він не запрошував до себе додому. Я навіть не уявляв, як виглядала його мати.

Іноді я намагався наслідувати його і зосереджував свою волю на чомусь, щоб домогтися задуманого. Були такі бажання, які здавалися мені досить нагальними. Але все марно — нічого не виходило. Говорити про це з Деміаном я не наважувався. Зізнатися йому, чого б я бажав собі, — я теж не наважувався. Та й він мене не запитував.

Моя довірливість у релігійних питаннях знала тим часом певних проколів. Однак за характером свого мислення (що зазнавало впливу Деміана) я дуже відрізнявся від тих своїх однокласників, які виявляли повну зневіру. Таких було декілька, і від них доводилося чути, що, мовляв, це смішно і недостойно для людини вірити в якогось Бога. Що такі історії, як про Трійцю і про непорочне народження Ісуса, — просто сміховинні і що ганебно сьогодні поширювати подібні нісенітниці. Я ж зовсім так не думав. Попри всілякі свої сумніви, я з досвіду свого дитинства все-таки доволі багато чого знав про істинне благочестиве життя, як, наприклад, у моїх батьків, і не знаходив у цьому нічого поганого чи лицемірного. Ні, я, як і раніше, відчував до релігії глибоку шанобливість. Тільки Деміан привчив мене дивитися на ці перекази, на ці догмати віри інакше, тлумачити їх вільніше, фантазійніше, більш особисто; у будь-якому разі тлумачення, які він пропонував мені, я завжди вислуховував охоче і залюбки. Багато чого, щоправда, здава-

лося мені надто крамольним (як-от і з розповіддю про Каїна). А одного разу під час заняття з підготовки до конфірмації він налякав мене міркуванням, яке було, мабуть, іще сміливішим. Учитель розповідав про Голгофу. Біблійна оповідь про страждання і смерть Спасителя віддавна полишила в мені глибоке враження. У ранньому дитинстві я подеколи, особливо у Страсну п'ятницю, після того як батько читав цю історію вголос, щиро, всією душею жив у цьому скорботно-прекрасному, блідому, примарному і все-таки неймовірно живому світі — в Гетсиманському саду і на Голгофі. А коли я слухав «Пристрасті за Матвієм» Баха, похмуро-могутнє сяйво страждань, що виходило з цього таємничого світу, наповнювало мене містичним благоговінням. Я ще й сьогодні знаходжу в цій музиці і в «Actus tragicus» поетичний ідеал найвищого художнього вираження.

Так от, у кінці уроку Деміан замислено повідомив мені:

— У цьому, Сінклере, є щось таке, що мені не подобається. Перечитай цю історію і перевір її на смак — тут відчувається якась прісність. Особливо епізод із двома розбійниками. Чудова картина з трьома хрестами, що стоять поруч на пагорбі! Але ось виникає ця сентиментальна повчальна історія з порядним розбійником. Спочатку він був злочинцем і творив свої мерзенні діла, казна-що, і раптом — він кається і святкує

оте сльозливе свято свого виправлення і каяття! Який сенс у такому каятті за два кроки від могили — скажи на милість? Це знову не що інше, як звичайнісінька попівська історія, солодкувата і лукава, зворушливо-сльозлива і з моралізаторським підґрунтям. Якби тобі сьогодні треба було вибирати в друзі одного з цих двох розбійників або вирішувати, кому з них ти виявив би радше довіру, ти звісно ж не вибрав би цього плаксивого покаянника? Ні, ти вибрав би іншого — той молодець, бо має характер. Йому наплювати на покаєння, яке в його становищі може бути тільки гарною балачкою, він іде своїм шляхом до кінця і не зрікається в останню мить диявола, який йому досі сприяв. Він має характер, а люди з характером у біблійній історії часто опиняються в програті. Можливо, він теж нащадок Каїна? Як ти гадаєш?

Я був вражений. Де-де, а в історії з розп'яттям я вважав себе знавцем! І тільки тепер зауважив, як мало особистого, як мало уяви, фантазії я проявляв, коли слухав і читав її. І все ж нова думка Деміана звучала фатально — вона загрожувала перевернути в мені уявлення, які я вважав непохитними! Ні, не можна було так обходитися з усім і всіма, і з найсвятішим також!

Він помітив мій спротив одразу ж, перш ніж я встиг щось сказати.

— Гарзд, — сказав він примирливо, — це давня історія. Тільки не треба прибирати такого

серйозного вигляду! Але я хочу тобі ось що сказати: тут є один із тих моментів, де можна чітко побачити прорахунки цієї релігії. Йдеться про те, що цей Бог, і Старого і Нового Завіту — постать хоч і чудова, але це не те, що він, власне кажучи, повинен представляти. Він — це все гарне, благородне, батьківське, чудове і також високе, сентиментальне — цілком правильно! Але світ складається водночас і з чогось іншого. А все це просто полишають на поталу дияволу, і вся та частина світу, вся та друга половина, приховується й поспіль замовчується. Скажімо, прославляють Бога як Творця *всякого життя*, а статеве життя, на якому, власне, життя й тримається, просто суцільно замовчується, а то навіть оголошується диявольською спокусою і гріхом! Я не маю нічого проти, щоб пошановувати Бога Єгову — анічогісінько. Але я гадаю, ми повинні пошановувати і вважати священним усе, весь світ, а не тільки цю штучно відокремлену, дозволену половину! Отже, поряд із богослужінням нам потрібне і служіння протилежному божеству. Це, по-моєму, було б справедливо. Власне, треба було б сотворити бога, який містив би в собі і «диявольські спокуси», тобто такого бога, перед яким не потрібно заплющувати очі, коли відбуваються найприродніші речі в світі.

Він, у супереч своїй манері, неабияк розгярячився, однак тут же посміхнувся і припинив бентежити мою душу.

Але в мені ці слова зачепили таїну всього мого отроцтва, яку я постійно носив у собі і про яку я ніколи нікому не казав жодного слова. Те, що тоді Деміан розповів про Бога і диявола, про божественно-дозволене і про замовчуване «диявольське», точнісінько збігалось з моїми власними думками, моїм власним міфом, думкою про два світи або про дві половини світу — світлу і темну. Усвідомлення того, що моя проблема — це проблема всіх людей, проблема всього існування і всякого мислення, — промайнуло переді мною, немов священна тінь, і мене поймав страх і благоговіння, коли я побачив і несподівано відчув, як глибоко причетні мої найінтимніші думки й моє потаємне життя до вічного потоку великих ідей. Усвідомлення цього не було радісним, хоча воно щось підтверджувало й було в чомусь приємним. Воно було суворим і різким, бо в ньому відчувалася відповідальність, завершення дитинства, початок самостійності.

Уперше в житті розкриваючи свою глибоку таємницю, я розповів приятелеві про те, що не відпускало мене з дитинства. Я розкрив свою думку про «два світи», і він одразу зрозумів, що я, ймовірно, у глибині душі згоден з ним і визнаю його правоту. Але це було не в його стилі — щоб цим скористатися. Він вислухав мене з глибокою увагою, яку часто дарував мені, і дивився прямо в очі, аж я змушений був

відвернутися. Бо в його погляді я знову побачив ту дивну, тваринну позачасовість, той неймовірний правік.

— Про це ми поговоримо докладніше — іншим разом, — промовив він примирливо. — Я бачу, що у твоїй голові є щось більше, ніж ти можеш про це комусь розказати. Але в такому разі ти повинен виявити й те, що ніколи уповні не жив у світі своїх думок, а це недобре. Цінні тільки ті думки, якими ми живемо. Ти відчув, що твій «дозволений світ» — це лише половина світу, і намагався приховати від себе його другу половину, як це роблять священики та вчителі. Але це тобі не вдасться. Це нікому не вдається, хто вже почав мислити.

Це мене глибоко зачепило.

— Але ж таки є! — я вже мало не кричав. — Є справді заборонені, огидні речі, ти ж не станеш цього заперечувати? Вони заборонені, і ми повинні їх зрікатися. Ми знаємо, що існує вбивство і всілякі пороки, але хіба я повинен тільки тому, що таке існує в світі, стати послідовним злочинцем?

— Сьогодні ми з цим не впораємося, — полагіднішав Макс. — Звичайно, ніхто не повинен вбивати, не повинен, скажімо, по-садистськи знущатися над жінкою. Але твоя свідомість ще перебуває не там, звідки видно, що таке «дозволено» і що «заборонено». Ти відчув лише якусь частку правди. Решта ще буде йти слі-

дом — будь певен! Зараз, приміром, ти вже рік, як відчуваєш у собі якесь пожадання, сильніше за всі інші, і те пожадання вважається «забороненим». Греки ж, як і багато інших народів, навпаки, возвеличили це пожадання в божество і справляли на його честь пишні свята. Заборона, отже, не є чимось вічним — вона може змінюватися. Та й сьогодні кожен може любитися з жінкою, після того як побував у священика і взяв із нею шлюб. В інших народів це інакше — і нині також. Тому кожен із нас має сам визначити для себе, що дозволено і що заборонено — саме для нього. Можна ніколи не чинити чогось забороненого і бути при цьому мерзенним негідником. І точно так само — навпаки... По суті, це тільки питання точки зору. Хто занадто любить спокій, щоб насмілитись думати самому і бути собі суддею, — той не сумніваючись підкоряється будь-яким заборонам. Інші самі відчувають у собі якісь накази, для них недозволені речі — ті, які кожна порядна людина робить щодня. Зате дозволені ті, які іншими взагалі засуджуються. Кожен повинен відповідати за себе самого.

Він, здається, раптом пошкодував, що сказав зараз так багато, і тому обірвав свою мову на півслові. Вже тоді я якось інтуїтивно збагнув, що він відчував при цьому. Як би послідовно чи ненароком він не викладав того, що спадало йому на думку, він терпіти не міг розмов (як він

висловився одного разу) «тільки для балачки». А в мені він, окрім поверхової цікавості, відчув присмак гри, задоволення від «мудрої балаканини» чи щось на кшталт цього. Одне слово, відсутність глибинного інтересу.

Варто мені було перечитати останні, написані мною слова — «глибинний інтерес», як я раптом згадав іншу сцену, пов'язану з Деміаном, — найяскравішу з усіх, що я пережив у ті підліткові часи.

Наближалася конфірмація, і на останніх уроках мова йшла про причастя. Священик надавав цьому важливого значення, він не шкодував зусиль, і на цих уроках відчувалася якась урочистість і піднесення. Однак саме на цих останніх уроках думки мої були прикуті до іншого — до мого приятеля. З наближенням конфірмації, котру нам пояснювали як урочисте прилучення до церковного братства, я ніяк не міг позбутися думки про те, що для мене цінність цих майже піврічних занять полягала не в тому, до чого ми тоді дослухалися, а в близькості і впливові Деміана. Я був готовий прилучитись тепер не до таїнств церкви, а кудись далі — «до ордену думки й особистості», який мав би десь існувати на землі і «представником» або «посланцем» якого я вважав свого приятеля.

Я намагався відігнати цю думку — мені, ясна річ, хотілося пройти конфірмацію з усією урочистістю, з певною гідністю (попри те, що

таке не надто поєднувалося з моїми новими думками). Прагнення це не покидало мене і поступово злилося в мені з жаданням церковного свята, яке повинно було невдовзі відбутися. Я вже почав відзначати його не так, як інші, — воно мало відкрити для мене водночас і той світ ідей, який сповідував Деміан.

Це відбувалося саме перед уроком священика в ті дні, коли я знову жваво дискутував з ним. Мій приятель був стриманий і явно не радів моїм промовам, які були, мабуть, досить розсудливі й самовпевнені не по роках.

— Ми надто багато говоримо, — промовив він із незвичною серйозністю. — Розумні балачки нічого не варті, абсолютно нічого. Одне запам'ятай: тікати від самого себе — гріх. Але треба вміти й повністю закриватися в собі, мов черепаха.

Одразу після цієї розмови ми увійшли до класу. Розпочався урок. Я намагався уважно слухати, і Деміан в цьому мені не заважав. Через деякий час я став відчувати з того боку, де він сидів біля мене, щось дивне — якусь порожнечу чи прохолоду, щось подібне, немовби його місце якось несподівано спорожніло. Коли це відчуття стало тиснути на мене, я обернувся.

Я побачив, що мій приятель сидить, випроставшись і в статичній позі, як зазвичай. Однак вигляд у нього був зовсім не такий, як завжди, і від нього щось ніби струмувало, щось таке

огортало його, чого я не розумів. Він не заплющив очі, вони були відкриті. Однак не бачили нічого, а застигли і були звернені всередину або кудись удалечінь. Він сидів цілком незворушно, здавалося, що він навіть не дихав. Його уста були мовби вирізьблені з дерева чи каменю. Обличчя було бліде, рівномірно-тьмяне, мов мармур, а найживіше в ньому було каштанове волосся. Його руки лежали перед ним на парті — нерухомі й бліді, немов німі предмети, немов каміння чи плоди, але не м'яві, а ніби тверді, міцні оболонки якогось прихованого мгутнього життя.

Від цього видовища я аж здригнувся. «Він мертвий!» — подумав я і мало не промовив це вголос. Але я знав, що він не мертвий. Я довго не міг відірвати погляду від його обличчя, від цієї блідої кам'яної маски, і відчував — це і є істинний Деміан! Той, яким він бував зазвичай, коли ходив зі мною і розмовляв, — то був лише наполовину Деміан — то був хтось, хто тимчасово грав якусь роль, пристосовувався, чемно підігрував. А в справжнього Деміана вигляд був саме такий — кам'яний, древній, твариноподібний, дивовижний і холодний, мертвий і внутрішньо сповнений неймовірного життя. А довкола нього — ця тиха порожнеча, цей етер, цей зоряний простір, ця самотинна смерть!

Тремтячи, я відчував, що зараз він цілковито поринув у себе. Я ще ніколи не був таким самот-

нім. Попри його фізичну присутність, я не був поряд із ним — він був недосяжний для мене, він був так далеко від мене, немовби я знаходився десь на найвіддаленішому у світі острові.

Я не міг зрозуміти: як цього ніхто, крім мене, не помічає? Всі мали би дивитися сюди, широко розплющивши очі! Але ніхто не звертав ніякої уваги. Він сидів незворушно, мов статуя, мов якийсь ідол. На його чоло сіла муха, повільно поповзла на ніс і уста — він навіть не здригнувся.

Де, де він був тепер? Про що думав, що відчував? Він був десь на небі чи десь у пеклі?

Я не міг запитати його про це. В кінці уроку я побачив, що він знову живий і дихає, а коли його погляд зустрівся з моїм, він, Деміан, був таким самим, як і раніше. Звідки він повернувся? Де він був? На вигляд він здавався втомленим. На його обличчі знову загравав рум'янець, руки почали рухатися, але його каштанове волосся зараз не блищало і мовби зблякло.

Кілька наступних днів я неодноразово проробляв у себе в спальні нову вправу: сідав на стілець, випрямивши спину, міцно заплющував очі, перебуваючи у повній нерухомості, і чекав, чи довго я так витримаю і що при цьому відчуватиму. Але я лише втомлювався, і в мене починали страшенно свербіти повіки.

Невдовзі після цього відбулася конфірмація, від якої в мене не залишилося жодних пам'ятних спогадів.

Але тепер усе стало іншим. Моє дитинство вже віддалилося. Батьки поглядали на мене якось заклопотано. Мої сестри стали мені цілковито чужими. Протверезіння знецінило і знебарвило звичні для мене почуття і радощі, сад уже не пахнув, ліс не приваблював, світ довкола мене був схожий на ярмарок зужитих речей — він був прісний і нецікавий, книги були просто папером, а музика — шумом. Так з осіннього дерева спадає листя, воно цього не відчуває, з гілок стікає дощ, їх освітлює сонце, або осідає паморозь, а життя в ньому поволі завмирає, відходить кудись углиб. Воно не вмирає повністю. Воно вичікує.

Було вирішено, що після вакацій я переїду до іншої школи, вперше — оддалік від дому. Мати часом підходила до мене з особливою ніжністю, заздалегідь прощаючись, намагаючись перелити в моє серце свою любов, вичарувати тугу за домом і його незабутність. Деміан поїхав. Я залишився самотній.

Розділ четвертий
БЕАТРИЧЕ

Так і не побачившись зі своїм приятелем, я в кінці вакацій виїхав до Шт. Мої батьки вирушили разом зі мною, щоби дбайливо передати мене під опіку одному гімназійному вчителю в пансіоні для хлопчиків. Вони б заціпеніли від жаху, якби тільки знали, в які умови мене за-пхнули.

Їх усе ще непокоїло питання, чи вийде з мене колись порядний син і корисний громадянин, а чи моя природа потягне мене кудись на манівці. Моя остання спроба почуватися щасливим під покровом рідної домівки і її затишку тривала досить довго, інколи вона хиталася і врешті-решт цілковито провалилася.

Дивна порожнеча і самотність, яку я вперше відчув під час вакацій, що розпочалися після конфірмації, минали не так швидко. Прощання з рідними місцями далось мені напрочуд легко, мені було навіть соромно за те, що я не дуже сумую, сестри часом плакали без причини, а я так не вмів. Я дивувався сам собі. Я завжди був сердечним і, по суті, доволі добрим. Тепер я цілковито змінився. Я виявляв повну

байдужість до зовнішнього світу й цілими днями був зайнятий тим, що прислухався до себе, до заборонених і темних потоків, які таємно вирували в мені. Я дуже швидко виріс за останні півроку і виглядав довготелесим, худим і незграбним підлітком. У мені нічого не залишилося від милої дитинності, я сам відчував, що такого мене любити неможливо, і сам також аж ніяк не любив самого себе. За Максом Деміаном я часто дуже сумував; але нерідко я й ненавидів його, звинувачуючи у змізерності мого життя, котру я сприймав як якусь мерзенну хворобу, що спіткала мене.

У нашому шкільному пансіоні мене спочатку не сприймали й не поважали. Спершу з мене кепкували, а потім стали уникати, вбачаючи в мені якогось відлюдника, неприємного дивака. Я подобався собі в цій ролі і навіть дещо перегравав, озлоблюючись у своїй самотності, яка зовні незмінно скидалася на горде презирство до світу, хоча я потай часто страждав від виснажливих нападів зневіри і відчаю. У школі я мав поповнювати знання, накопичені ще вдома. Оскільки ж цей клас трохи відставав від мого попереднього, то я звик поглядати на своїх ровесників зверхньо, як на дітлахів.

Отак все й тривало — рік чи, може, й довше. Перші поїздки додому на вакації теж не приносили нічого нового, тому я з радістю повертався назад.

Був початок листопада. Я звик за будь-якої погоди ходити на прогулянки, під час яких часто відчував гірке умиротворення, сповнене суму, презирства до світу і презирства до себе. Отак я й блукав якогось вечора у вологих туманних сутінках околицями міста. Широка алея громадського парку була цілковито безлюдна і манила до себе. Дорога була густо засипана опалим листям, яке я ворухив ногами з якимось похмурым азартом; пахло гіркуватою вільгістю; далекі дерева виступали з туману велетенськими каламутними тінями.

У кінці алеї я нерішуче зупинився, поглядаючи на почорніле листя і жадібно вдихаючи вологий запах старіння і вмирання, на який в мені щось суголосо озивалося. О, яким прісним на смак було життя...

З бічної доріжки наближався якийсь чоловік у розстебнутому плащі зі стоячим коміром. Я хотів пройти далі, не зважаючи на нього, але тут він гукнув:

— Гей, Сінклере!

Коли він підійшов ближче, я розгледів його. Це був Альфонс Бек, староста нашого пансіону. Я завжди був радий бачити його і не мав нічого проти, окрім того, що він тримався зі мною, як з усіма молодшими, — іронічно-поблажливо. Він мав славу силача, про нього між гімназистами ходило багато пліток. Подейкували, що навіть директор нашого пансіону його побоюється.

— Ти що тут робиш? — вигукнув він таким тоном, який буває у старших, коли вони часом опускалися до когось із нас. — Ну, б'юся об заклад, що ти вимудруєш вірші!

— І гадки не мав, — різко відповів я.

Він засміявся, пішов поруч зі мною і став говорити приязно, від чого я вже давно відвик.

— Ти не повинен боятися, Сінклере, що хтось чогось не розуміє. Тут і справді знаходить щось таке, коли ось так увечері блукаєш в тумані, сповнений осінніх думок, то хочеться писати вірші, я це вже знаю по собі. Про згасання природи, звісно, і проминулу юність, що нагадує її. Почитай Генріха Гейне.

— Я не такий сентиментальний, — відказав я, захищаючись.

— Ну, гаразд. Але в таку погоду найкраще, як на мене, пошукати тихий закуток, де можна випити склянку вина чи розслабитись якимось іншим способом. Заглянемо на хвильку? Я зараз якийсь самотній. Чи у тебе нема бажання? Я не хотів би виступати в ролі спокусника, дорогенький, якщо ти хочеш залишатися «зразковим хлопчиком».

Невдовзі ми вже сиділи у якомусь невеличкому шинку в передмісті, пили дешеве вино і цокалися бокатими келихами. Спочатку мені це не дуже подобалося, та все ж у цьому було щось нове. Невдовзі, однак, я, з незвички до питва, став надто балакучим. Здавалося, що в

мені мовби відкрилося якесь вікно і висвітило мене своїм сяйвом — як давно, як страшенно давно я не виливав нікому свою душу... Я поринув у фантазування, в процесі якого навіть похизувався своїм тлумаченням історії Каїна й Авеля!

Бек слухав мене залюбки, а я радів: нарешті є хтось такий, кому я зміг щось дати. Він поплескав мене по плечу, назвав молодчиною, і моє серце сповнювалося блаженством від того, що я вихлюпнув назовні наболіле, дав вихід потребі висловитися, здобув прихильність старшого. Він назвав мене «геніальним нахабою», і ці слова пролилися мені в душу, немов солодке хмільне вино. Світ засяяв новими барвами, думки ринули на мене із сотні розбурханих джерел, розум і вогонь запалахкотіли в мені. Ми теревили про вчителів і приятелів, і мені здавалося, що ми чудово розуміємо один одного. Ми говорили про греків і язичництво, але Бек всіляко збивав розмову на манівці: щодо мого інтимного досвіду. Звісно, підтримати таку розмову мені було нічим. Я цього ще не спізнав. А те, що я відчував у собі, вимріював чи фантазував, — це хоч і дозволяло мені, але цього й вино не розслабило, щоб про нього можна було розповідати. Про дівчат Бек знав куди більше, і я жадібно слухав ці розповіді. Мені відкрились неймовірні речі, абсолютно немислиме виявилось чистісінькою правдою, як само собою

зрозуміле. У свої вісімнадцять Альфонс Бек уже набув певного досвіду. Він казав, що дівчата полюбляють маніжитися й очікують галантного поводження. Це досить спокусливо, але все-таки сподіватися на успіх можна швидше у жінок. Жінки набагато згідливіші. Наприклад, пані Ягельт — господиня крамниці, де продають зошити й олівці. З нею можна «домовитися», а всього того, що відбувалося за лаштунками, не уявити...

Я був зачарований і приголомшений. Залюбитися в пані Ягельт я, щоправда, навряд чи зміг би, та все-таки то було щось нечуване. Виявляється, для дорослих, принаймні, існують такі сторони життя, про які я і мріяти не міг. Певна поверховість, правда, тут відчувалася, все відбувалося дрібніше і буденніше, ніж я собі уявляв, але це таки була дійсність, це було життя, пригоди. А поруч зі мною — той, хто цього вже зазнав, йому це здавалося цілковито природним.

Наша розмова ставала грубішою і наче втратила щось. Я вже не був «геніальним чортеням», а всього-на-всього лиш хлопчаком, який дослухався до міркувань дорослого. Але хай навіть і так — у порівнянні з тим, що упродовж місяців становило моє життя, це було захопливо, украй спокусливо! Крім того, усе це, як я поступово усвідомлював, було заборонене, дуже заборонене — і сидіння в шинку, і те, про що ми говори-

ли. У будь-якому разі, я відчував смак дорослішання й бунту...

Ту ніч я пам'ятаю досить виразно. Коли ми удвох брели додому вологої прохолодної ночі повз гасові ліхтарі, що тьмяно зблискували, я вперше був геть п'яний. Це не було щось приємне — то було досить гидко, але і в цьому було якесь зачарування, якась солодкість, це був бунт і оргія, це було життя і дух. Бек дбайливо опікувався мною і хоча й лаяв на чім світ стоїть за абсолютне невміння пити, дотяг мене мало не на плечах додому. Нам обом вдалося пробратися в коридор через відчинене вікно.

Я провалився у глибокий сон, а прокинувся від нестерпного головного болю. Протверезівши, я відчув, що мене охопила шалена туга. Я сів у ліжку, на мені була тільки сорочка, решта одягу і черевики валялися на підлозі, від них тхнуло тютюном і блювотинням. Головний біль, нудота і неймовірна спрага викликали в моїй уяві картину, яку я вже давно не бачив. Мені привидівся мій край і рідна домівка, батьки, сестри, сад, я побачив свою затишну спальню, ринкову площу, школу, Деміана на уроці священика — все це було якесь світле, осяйне, чудесне, божественне і чисте. І все-все це ще вчора, ще кілька годин тому, належало мені, чекало на мене! І ось тепер, нещодавно, було втрачене і зганьблене, перестало належати мені, викинуло мене

з відразу! Все миле і дороге, те, що я від далеких золотих садів дитинства отримав від батьків — кожен поцілунок матері, кожне Різдво, кожен чистий, світлий недільний ранок удома, кожна квітка в саду, — все це було понівечене, бо я сам усе розчавив! Якби зараз з'явилися стражники, зв'язали мене і повели як злодіяку і святотатця на ешафот — я б із цим змирився, пішов би з радістю і вважав би це правильним, справедливим...

Отож таким я був зсередини... Я, який хизувався і зневажав світ! Той, що плекав гординю і поділяв думки Деміана! А насправді — просто мерзенний, паскудний, п'яний, брудний негідник, груба скотина, охоплена гидотною хіттю... Ось яким я був — той, що прийшов з тих садів, де все сяяло, де все дихало чистотою, принакністю, ніжністю, де звучала музика Баха і чудові вірші! З огидою й обуренням я все ще чув свій власний регіт — п'яний, нестерпний, вульгарний. І це був я.

Але попри все, відчувати ці муки було і якоюсь насолодою. Я так довго животів у сліпоті й тупості, так довго мовчало і скніло моє злиденне серце, що і ці звинувачення, і весь цей жах, і це гидотне почуття — усе чомусь тішило мою душу. Тут все-таки були почуття, палав вогонь, здригалося серце! Із сум'яттям відчував я з-поміж каяття щось схоже на звільнення й весну.

Тим часом у дійсності я хутко котився вниз. Згодом п'ятника уже не була для мене якоюсь новиною. У нашій школі багато хлопців пиячили і бешкетували, я був одним із наймолодших учасників цих розваг, а невдовзі перетворився на хлопця, якого сяк-так терпіли, але на призвідника і верховода, на відомого й відчайдушного завсідника шинків. Я повністю занурився у той темний диявольський світ і вважався там «свійським паруб'ягою».

А на серці натомість кішки шкребли. Я жив у саморуйнівному гультайстві, й оскільки вважався серед товаришів заводієм і шибеником, зухом і бешкетником, чомусь глибоко всередині відчував тремтіння боязкої, сповненої страху душі.

Пам'ятаю, як мені на очі навернулися сльози, коли я одного разу в неділю вранці, вийшовши з шинку, побачив на вулиці пустотливих дітлахів — світлих, веселих, причепурених і посьвятковому вбраних. І потішаючи, а то й страхаючи своїх приятелів цинічними просторікуваннями за брудними столами зашмольганих шинків, я потай благоговів перед усім тим, з чого глузував, а душа мовчки плакала, мовби стоячи на колінах перед своїм минулим, перед матір'ю і батьком...

Те, що я ніколи не був чимось єдиним зі своїми супутниками і залишався в їхньому оточенні самотній і міг так страждати, мало свою

причину. Я був гульвісою і реготуном на втіху брутальним друзякам, демонструючи дотепність і хоробрість у своїх базіканнях про вчителів, школу, батьків та церкву. Я не ніяковів від брутальності і сам іноді наважувався на це, але ніколи не брав участі у походеньках почарківців до жінок, я був самотній і сповнений жаги кохання, безнадійної туги, хоча за отими хизуваннями я буцімто був невинним гульвісою. Втім, на той час не було вразливішої, сором'язливішої людини, ніж я. І коли я поглядав на городянок, що проходили повз мене, — вродливих, ошатних, світлих і привабливих — вони здавалися мені небесними видіннями, надто прекрасними й чистими для мене. На якийсь час я навіть перестав заходити до крамниці канцтоварів пані Ягельт, бо щоразу червонів, коли дивився на неї, — згадуючи те, що мені патякав про неї Альфонс Бек.

Чим довше я у своєму оточенні почувався самотнім і не таким, як інші, тим більше ставав залежним від нього. Їй-богу, я вже не згадаю, чи приносило мені задоволення оте пияцтво і хизування (власне, й пити так, щоб не відчувати щоразу гидкого похмілля, я так і не навчився). Все відбувалося мовби з якогось примусу. Я робив так, як начебто мав чинити, бо інакше просто не знав, що робити з собою. Я боявся тривалої самотності, боявся отих напливів ніжності, сором'язливості, щирості, до яких завжди відчу-

вав схильність, боявся ніжно-інтимних думок, які так часто з'являлися в мене.

Власне, найбільше мені бракувало одного — щирого друга. Щоправда, існувало двоє-трое однокласників, з якими було приємно бачитися. Але вони належали до гурту порядних учнів, а мої схильності вже давно не були ні для кого таємницею. Отже, ці учні уникали мене. Для всіх я мав славу відчайдушного гульця, в якого земля хитається під ногами. Вчителі знали про мене чимало чого, не раз суворо карали, і всі чекали, що мене врешті-решт виженуть з пансіону. Я це й сам знав, адже давно перестав бути старанним учнем, просто якимось викручувався і пробивався далі, відчуюючи, однак, що так тривати довго не може.

Існує багато шляхів, якими Бог може збити нас самотніми і привести до самих себе. Один з цих шляхів він визначив тоді й для мене. Це було неначе у якомусь страхітливому сні. Я бачив себе ніби зачаклованим сновидою, який зацьковано бреде без перепочинку гидотною дорогою, через якусь бридоту, через щось липке, через розбиті пивні кухлі, через цинічно процвиндрені за балачками ночі. Є такі сні, коли на шляху до вимріяної принцеси десь грузнеш у брудних калюжах, у закутках, наповнених смородом і брудом. Так було і зі мною. Отаким робом судилося мені зануритися в самотність і виставити між собою і світлим дитинством за-

мкнені ворота Едему з суворими сторожкими стражниками. Це був початок прокинення, туга за самим собою.

Я тоді ще злякався і навіть засмикався, коли до Шт, стривожений листами директора пансіону, несподівано приїхав і постав переді мною батько. Коли він наприкінці зими з'явився тут удруте, я був уже дерев'яно-збайдужілий, я стерпів його гнів, не зважав на його благання, нагадування про матір. Насамкінець він дуже розізлився і заявив, що коли я не поміняю свою поведінку, то він накаже, аби мене з тріском і ганьбою вигнали з пансіону і віддали до виправного закладу. Хай собі як хоче!! Коли він повернувся додому, мені було його жаль, але він нічого не домігся, він не знайшов стежки до мене, і в якусь мить я відчув, що так сталося цілком справедливо.

Мені було байдуже, що з мене колись вийде. Дивним, не дуже пристойним способом, марнуючи час у шинках і вихваляючи себе, я вів суперечку зі світом — то була форма мого протесту. При цьому я втрачав себе, і часом справа уявлялася мені так: якщо світові непотрібні такі люди, як я, якщо у ньому для них не знаходиться кращого місця, жодних вищих завдань, — що ж, отже, такі, як я, приречені. Тож нехай світ нарікає сам на себе.

Різдвяні вакації того року були доволі безрадісними. Моя мати злякалася при зустрічі зі

мною. Я ще більше виріс, моє змарніле обличчя було сірим, спустошеним, млявим, повіки були запалені. Вуса, що пробивалися над губою, окуляри, які я віднедавна носив, зробили мене для неї ще більш зчужілим. Сестри відсахнулися від мене, перешіптуючись по кутках. Усе виглядало невтішно. Невтішною і гіркою була розмова з батьком у його кабінеті, нестерпними були відвідини родичів, невтішним виявився передовсім Святвечір. Скільки я себе пам'ятаю, у нашому будинку то був великий день, вечір урочистості і подяки, зміцнення спорідненості між батьками і мною. Цього разу все тільки пригнічувало й бентежило. Батько, як завжди, читав з Євангелія про «пастухів, що тримали нічну варту при стаді своєму», але голос його звучав похмуро, обличчя здавалося старим і змарнілим, сестри, як завжди, нетерпляче стояли біля столу з подарунками, а мати була сумна, і для мене все це було однаково неприємним і недоречним — подарунки і привітання, Євангеліє і ялинка. Пахли медівники, випромінюючи густі хмари недавніх, ще солодких спогадів. Духмяно пахла ялинка, нагадуючи про речі, яких уже не існувало. Я просто не міг дочекатися кінця цього вечора і різдвяних свят.

Так тривало всю зиму. Невдовзі я отримав настійне попередження від педагогічної ради із погрозою про відрахування. Залишилося вже недовго чекати. Ну то й нехай...

Особливо я досадував на Макса Деміана. Увесь цей період я його не бачив. Я двічі написав йому на початку свого навчання в Шт, однак відповіді не отримав; тому я на вакаціях і не навідувався до нього.

У тому самому парку, де я восени зустрів Альфонса Бека, тепер, на початку весни, коли ледь-ледь зазеленів колючий живопліт, мою увагу привернула одна дівчина. Я гуляв, самотній, сповнений тоскних думок і турбот, бо здоров'я моє погіршилося. Крім того, я відчував постійну матеріальну скруту. Заборгувавши приятелям, я вигадував усілякі причини, аби хоч щось отримати з дому, а в кількох крамницях у мене вже назбиралися несплачені рахунки за цигарки та інші подібні речі. Не те щоб ці турботи мене поглинали — коли моє перебування тут невдовзі закінчиться, я або втоплюся, або потраплю до виправного закладу, — ото ж ці дрібниці вже не матимуть жодного значення. Але я поки що постійно стикався з такими неприємностями і потерпав від цього.

Того весняного дня в парку мені зустрілася юна панянка, яка мене дуже привабила. Висока на зріст, струнка, елегантна, з розумним зосередженим обличчям, вона мені одразу сподобалася (це був мій улюблений тип) і розбурхала мою уяву. Вона була навряд чи набагато старшою за мене, але трималася впевнено і зgrab-

но — вже майже цілковито сформована панна, проте з якоюсь бешкетливою пустотливістю в погляді, що мені вельми сподобалося.

Я ще ніколи не наближався до дівчини, яка мені подобалася, не вдалося цього здійснити й зараз. Але теперішнє враження було значно глибшим від усіх попередніх, і вплив майбутньої закоханості на моє життя був величезний.

Несподівано переді мною постав образ — величний, піднесений — либонь, не було у мене сильнішого прагнення, ніж благоговіти і поклонятися йому. Я нарік його Беатріче (хоч я й не читав Данте, проте знав про неї з однієї англійської картини, репродукцію якої зберігав у себе). То була дорафаелівська дівоча постать — довгорука, довгонога, струнка, з вузьким довгастим, одухотвореним обличчям. Моя юна красуня не надто скидалася на неї, хоча теж була стрункою, з хлоп'ячими формами, які мені подобалися, і з якоюсь одухотвореністю, окриленістю в порухах.

Я не перекинувся з Беатріче жодним словом. Проте вона тоді дуже вплинула на мене. Вона явила мені свій образ, відкрила святилище, я відчув себе прочанином у храмі. Ніби й не було всіх моїх пиятик і нічних походеньок. Я знову прилучився до самотності, почав багато читати, полюбив прогулянки.

Раптове відродження викликало чимало кпинів. Але тепер я міг щось любити, чомусь по-

клонятися, у мене знову був ідеал, життя знову наповнилося передчуттями і строкато-таємничими сутінками — це робило мене нечутливим до земної суєти. Я знову повернувся до себе додому, хоча лише рабом і прислужником обожнюваного образу.

Про той період я не можу згадувати без зворушливості. Я знову щиро прагнув вибудувати з руїн збанкрутованого життя якийсь «світлий обрій», жив одним-єдиним бажанням позбутися темного і злого в собі й повністю перебувати у світлому, стоячи навколішки перед божницею. Цей теперішній «осяйний світ» все ж був якоюсь мірою створений мною самим, то вже не була втеча до матері, до безвідповідального прикриття і захищеності — це було нове, вигадане і затребуване мною самим служіння, з відповідальністю і самодисципліною. Сексуальне жадання, від якого я потерпав і від якого постійно тікав, мало перетворитися в цьому священному вогні на дух і благоговіння. Уже не повинно було існувати нічого темного, потворного — жодних нічних марень, калатання серця перед сороміцькими картинками, сласного підслуховування біля заборонених воріт — жодної хтивості. Натомість я спорудив собі вівтар з образом Беатріче, і, присвятивши їй себе, я присвятив себе й Богові. Ту частину життя, яку відібрали у мене темні сили, я приніс у жертву світлим. Не насолода

була моєю метою, а чистота, не вдоволення, а краса і духовність.

Цей культ Беатріче цілковито змінив моє життя. Ще вчора — рано дозрілий цинік, нині я був прислужником у храмі, який поставив перед собою мету стати святим. Я не тільки покинув огидне життя, до якого звик, а й намагався змінити все, внести в усе чистоту, благородство і гідність, прагнув до цього в їжі та напоях, у мові та одязі. Я починав ранок з холодного обмивання, до якого спершу ледве примушував себе. Я поводився суворо і з гідністю, тримався прямо, своїй ході надавав вираженості й статечності. Зовні це виглядало, напевно, смішно, — а в моїй душі це було суцільним богослужінням.

З усіх цих нових відчуттів, у яких я намагався виразити себе оновленого, одне стало для мене важливим: я став малювати. Все почалося з того, що той англійський портрет Беатріче, який зберігався у мене, був не надто схожий на ту дівчину. Я вирішив спробувати намалювати її для себе. З цілковитою радістю й надією я приніс до своєї кімнати (віднедавна у мене була своя кімната) гарний папір, фарби та пензлі, приготував палітру, фаянсові площки, олівці. Різноманітні емульсійні фарби в тубиках, які я придбав, викликали в мене захоплення. Серед них була вогненна хромова, мені й зараз ввижається, як вона вперше спалахнула в маленькій білій площці.

Я почав роботу обережно. Намалювати обличчя було важко, я хотів спробувати спочатку з іншого. Я малював орнаменти, квіти і невеличкі пейзажі-фантазії, дерево біля каплиці, римський міст із кипарисами. Іноді я зовсім забувався за цією грою, був щасливий, немов дитина з коробкою фарб. Врешті-решт, я став малювати Беатріче.

Кілька малюнків зовсім не вдалися, і я їх викинув. Що більше я намагався уявити собі обличчя дівчини, яку лише раз зустрів на вулиці, то гірше просувалася справа. Врешті-решт, я відмовився від цієї спроби і став малювати просто обличчя, підкоряючись фантазії і тим порухам, які виникали мимохідь з уже розпочатого, з барв і рухів пензля. Обличчя, яке вийшло, було надумане, і я був ним невдоволений. Однак я одразу продовжив експеримент, і кожен новий аркуш промовляв ясніше, підходив ближче до вимріяного образу, але аж ніяк не до реальності.

Дедалі більше я звикав замріяно проводити лінії пензлем і заповнювати поверхню аркуша, для якої не існувало якогось взірця, — це виникало навмання, з підсвідомого. Нарешті одного разу я майже несамохіть намалював обличчя, яке промовляло більше, ніж усі попередні. Це не було обличчя тієї дівчини — воно вже давно вочевидь було не таким. Це було щось нереальне, але не менш вартісне. Воно

нагадувало більше юначе, ніж дівоче: волосся було не світло-русяве, як у моєї красуні, а каштанове, з рудуватим відтінком, підборіддя міцне й рішуче, а уста червоні. В цілому обличчя вийшло дещо статичне, схоже на маску, але було виразним і сповненим внутрішнього життя.

Я сів перед завершеним портретом і в ту мить відчув, що він справив на мене дивне враження. Він здавався мені чимось на кшталт ікони чи священної маски, напівчоловічий-напівжіночий, однаковою мірою сповнений як волі, так і мрійливості, незворушний, але водночас і живий. Це обличчя мені щось промовляло, воно було часткою мене самого і наче висувало мені якісь вимоги. І в ньому була схожість із кимось, але я не знав, з ким саме.

Цей портрет супроводжував певний час усі мої думки і розділяв зі мною моє життя. Я тримав його в шухляді, щоб його ніхто не вкрав і не міг потім поглузувати з мене. Але щойно я опинявся наодинці у своїй кімнатчині, я витягав портрет з шухляди і починав спілкуватися з ним. Увечері я пришпилював його напроти ліжка булавкою до шпалер, дивився на нього, аж поки не засинав, а вранці на нього падав мій перший погляд.

Саме тоді мені знову стали часто снитися сні (що нерідко траплялося зі мною в дитинстві). Мені здавалося, що я вже багато років не бачив

сновидінь. Тепер вони знову з'явилися — образи цілковито нового стибу, і в них часто поставало намальоване мною обличчя — жваве й промовисте, налаштоване щодо мене то дружньо, то вороже, то спотворене гримасою, то безмежно прекрасне, гармонійне і благородне.

Якось уранці, прокинувшись після такого сну, я несподівано впізнав його. Він дивився на мене дивно знайомим поглядом і, здавалося, промовляв моє ім'я. Здавалося, що обличчя було звернене до мене з прадавніх часів, і воно знає мене, як знає моя мати. З калатанням серця я вирячився на цей аркуш, на каштанове густе волосся, на жіночні вуста, на високе сяйливе чоло (таким став малюнок), і дедалі сильніше відчував, що я знову *його віднайшов*, що я *його зрозумів!*

Я схопився з ліжка, встав перед цим обличчям і вступився в нього з дуже близької відстані, прямо в його широко розплющені зеленкуваті нерухомі очі, з яких праве око знаходилося трошки вище від лівого. І несподівано це праве око... кліпнуло, злегка підморгнуло, ледь-ледь, але виразно! І тоді я збагнув, кого намалював.

(Як я не міг цього збагнути досі?) То було обличчя... Деміана.

Пізніше я не раз порівнював свій портрет зі справжніми рисами Деміана, що збереглися в моїй пам'яті. Вони були не зовсім такі, хоча й схожі. Але все-таки це був Деміан.

Одного вечора на початку літа сонце світило косим червонястим промінням в моє вікно, що виходило на захід. Кімнату огорнули сутінки. Тут мені заманулося прикріпити шпилькою портрет Беатріче (чи то Деміана) до віконної рами й подивитися на нього, коли він просвічується вечірнім сонцем. Обриси обличчя розпливлися, але обведені червонястим очі, сяйливе чоло і червоні вуста палали глибоко й дивовижно з поверхні аркуша. Я довго сидів перед портретом, навіть тоді, коли він уже не освічувався сонцем. І поступово в мені зродилося відчуття, що це не Беатріче і не Деміан... а я сам. Портрет не був схожий на мене, та й не мав бути таким, однак я відчував — він усе ж був тим, що становило моє життя, він був моєю суттю, моєю долею чи моїм демоном. Так виглядатиме мій справжній друг, якщо я знайду собі його коли-небудь. Такою буде моя кохана, якщо колись вона з'явиться у мене. Таким буде моє життя, і такою буде моя смерть. Це було відлуння і ритми моєї душі.

Тими днями я саме став читати книжку, яка справила на мене набагато сильніше враження, аніж усе те, що я читав досі. Та й пізніше я вже рідко так поринав у книги, хіба що, можливо, в твори Ніцше. Це була збірка Новаліса — з листами і сентенціями, багато з яких я не розумів, але які, тим не менш, мене невимовно захоплювали і зачаровували. Один із цих

висловів мені тепер пригадався. Я накреслив його під портретом: «Доля і вдача є суть одного поняття». Отже, я це зрозумів...

Дівчина, яку я назвав Беатріче, зустрічалася мені ще не раз. Хвилювання при цьому я більше не відчував, натомість — вмиротворення, емоційне передчуття: ти пов'язана зі мною, але не ти сама, а лише твій портрет, ти — частка моєї душі.

Моя туга за Максом Деміаном посилилась. Я нічого не знав про нього вже кілька років — анічогісінько. Якось я зустрівся з ним на вакаціях (тепер бачу, що проминув цю коротку зустріч у своїх нотатках, і причиною цього був сором і марнославство. Я маю це надолужити).

Отже, одного разу під час вакацій, тиняючись рідним містом, як завжди, з гордовитим і дещо втомленим обличчям від часів моєї безпутної пори, розмахуючи ціпком і вдивляючись у незмінні, зневажувані обличчя філістерів, я побачив, як назустріч мені йде мій колишній приятель. Побачивши його, я аж здригнувся. І тут же мимоволі згадав про Франца Кромера. Хоч би Деміан встиг забути цю історію... Це було так неприємно — відчувати себе зобов'язаним йому, власне, це дурна дитяча історія, але все-таки зобов'язання...

Він, здавалося, споглядав, чи я привітаюся з ним, і коли я зробив це якомога недбаліше,

він подав мені руку. То був той самий потиск його руки — міцний, теплий і все ж мужній, чоловічий!

Він уважно подивився мені в обличчя і промовив:

— Ти подорослішав, Сінклере.

Сам він, здавалося, анітрохи не змінився — був так само мудрий, так само молодий, як і завжди.

Він приєднався до мене, ми прогулювалися і говорили про якісь дрібниці, не згадуючи нічого з минулого. Мені пригадалося, що я колись писав йому, але відповіді так і не отримав. Ах, хоч би він забув оті дурні, безглузді листи... Але про них він нічого не сказав.

Тоді ще не було ніякої Беатріче і ніякого портрета — пора мого гультайства ще тривала. Я запросив його до шинку, який знаходився за містом. Він погодився. Я хвацько замовив пляшку вина, розлив у келихи, цокнувся з ним і за студентським застільним звичаєм вихилив келих одним духом.

— Ти часто сюди заглядаєш? — запитав він мене.

— Буває... — проказав я лінкувато. — А що ж іще робити? Як-не-як, це найвеселіше.

— Ти так гадаєш? Можливо, в цьому є і щось приємне — сп'яніння, вакхічна радість. Але я вважаю, що в більшості випадків люди, які багато часу проводять у шинках, деградують. Ме-

ні здається, що оте тиняння по шинках — є у цьому щось убого-міщанське. Натомість буйство цілу ніч із палаючими факелами, легке приємне сп'яніння і юні веселоці! Але отак — день за днем, келих за келихом — хіба це те? Ти можеш собі уявити, наприклад, щоби Фауст щовечора нидів у пивниці?

Я пив і вороже дивився на нього.

— Але ж не кожен — Фауст, — проказав я коротко.

Він глянув на мене трохи спантеличено. Потім засміявся з колишньою бадьорістю і перевагою.

— Ну, не будемо про це сперечатися. Мабуть, життя випивохи і гультя дещо жвавіше, ніж будні нудного обивателя. І до того ж (я це десь вичитав) життя розпусника — найкраще підґрунтя для містика. Адже завжди знайдуться такі люди, як святий Августин приміром, що стають ясновидцями. Він теж спочатку був гульвісою.

Я недовіжливо зиркнув на нього, бо аж ніяк не хотів, щоб він мене повчав. Тоді промимрив байдуже:

— Що ж, кожному своє... Зізнаюся чесно, я не маю ніякої охоти ставати ясновидцем чи ще кимось таким...

Деміан розуміюче блиснув на мене ледь примруженими очима.

— Любий Сінклере, — проказав він повільно, — я не хотів сказати тобі щось неприємне.

До речі, чому ти вихиляєш келих за келихом — ми обоє не знаємо. Натомість, те, що сидить у тобі, *що творить твоє життя, знає це*. Добре знати, що у нас всередині є хтось, хто все знає, всього прагне, все робить краще, ніж ми самі. Однак вибач, мені вже час.

Ми хутко попрощалися. Я залишився сидіти, похмуро допиваючи пляшку, а коли вже виходив, то довідався, що Деміан за все сплатив. Мене це ще більше роздратовало.

Зараз мої думки зачепилися за цю незначну обставину. Їх знову заповнив Деміан. Згадалися слова, сказані ним у тому убогому шинку, вони виринули в моїй пам'яті з вражаючою чіткістю: «Це так добре знати, що всередині нас є хтось, хто все знає!»

Я глянув на картину, що висіла на вікні, — вона зовсім потьмяніла. Але очі все ще палали. То був погляд Деміана. Або того, хто був усередині мене. Той, *хто все знав*.

Як я сумував за Деміаном! Я нічого не знав про нього, він був недосяжний для мене. Я знав тільки те, що він, здається, десь навчається і що після того, як він закінчив гімназію, його мати виїхала з нашого міста.

Я перебирав у пам'яті все, пов'язане з Деміаном, починаючи з історії з Кромером. Багато чого впливало із того, що Деміан розповідав мені колись, воно мало сенс і сьогодні, було злободенним і стосувалося мене. І те, що він

при нашій останній, такій похмурій зустрічі розповів про розпусника і святого — теж викликало несподівано яскраві почуття, що спалахнули в моїй душі. Хіба точнісінько не те ж саме відбувалося зі мною? Хіба я не жив у хмелю і бруді, в отупінні і розгубленості, поки новий імпульс життя не пробудив у мені щось прямо протилежне — бажання чистоти, тугу за святістю?

Так я продовжував ворушити спогади, а тим часом давно настала ніч, і за вікном мрячив дощ. У моїх спогадах, у які я занурився, теж було чути шум дощу. Тоді це було під каштанами, коли Деміан став розпитувати мене про Кромера, розгадавши мої перші таємниці. Одне спливало за іншим: розмови по дорозі в школу, уроки для тих, хто готувався до конфірмації. Нарешті я згадав нашу першу зустріч. Про що тоді йшлося? Я не міг одразу пригадати, але мені нікуди було поспішати, і тому я повністю віддався спогадам. І ось нарешті я пригадав. Ми стояли перед нашим будинком, після того як Деміан відкрив мені свої думки щодо Каїна. Він розповідав тоді про старовинний герб над вхідними дверима нашого будинку, що стерся, про рельєф, що розширювався донизу. Він сказав, що його цікавить цей герб і що на такі речі слід звертати увагу.

Вночі мені приснилися Деміан і герб, який невпинно видозмінювався. Деміан тримав його

в руках, а герб ставав то маленьким і сірим, то велетенським і різнобарвним, але Деміан пояс-
нив мені, що це завжди один і той самий герб.
А під кінець він змусив мене цей герб... про-
ковтнути! І я з невимовним жахом відчув, що
птах із герба, якого я проковтнув, тепер живе
в мені, що він наповнює мене і починає жерти
зсередини. Від смертельного жаху я прокинув-
ся і підхопився.

Сон вивітрився, стояла глибока ніч, я по-
чув, як дощ періщить у вікно. Я встав, аби за-
чинити вікно, і наступив при цьому на щось,
що валялося під ногами. Вранці я побачив, що
то був аркуш з портретом. Він лежав мокрий,
увесь зіжмаканий. Я поклав його поміж аркуша-
ми промокального паперу в якусь товсту книгу,
щоб просушити. Наступного дня я подивив-
ся — папір уже встиг висохнути. Але портрет
змінився. Червоні вуста зблідли і стали вужчи-
ми. Тепер це точно були вуста Деміана.

Я взяв чистий аркуш і почав малювати пта-
ха з герба. Як він, власне, виглядав, я пам'ятав
невиразно, та й те, що пам'ятав, не можна було
розгледіти навіть із близької відстані — то була
давня ліпнина, неодноразово зафарбована. Птах
стояв (чи то сидів) на чомусь — не то на квітці,
не то в гнізді чи на верхівці дерева. Я цим не
переймався і почав з того, що чітко собі уяв-
ляв. З якоїсь внутрішньої потреби я одразу ви-
користав яскраві фарби, голова птаха на моєму

аркуші виявилася золотаво-жовтою. Залежно від настрою я продовжував цю роботу і через декілька днів завершив її.

Птах вийшов хижий, з гострою, рішучою яструбиною головою. Його тулуб визирав наполовину з темної земної кулі, з якої він вилуплювався, немов із гігантського яйця, на тлі синього неба. У міру того, як я дивився на цей аркуш, мені дедалі більше здавалося, що переді мною такий самий кольоровий герб, який я бачив у своєму сні.

Написати Деміану листа я б не зміг, навіть якби й знав, куди писати. Але в тому ж мрійливому передчутті, в якому я тоді все робив, я вирішив відіслати йому цього листа з яструбом — незалежно від того, дійде він до нього чи ні. Нічого не написавши на аркуші, навіть не зазначивши свого прізвища, я ретельно обрізав його краї, купив великого конверта і написав на ньому колишню адресу свого приятеля. Тоді все це відразу й відіслав.

Наближався якийсь іспит, і мені доводилося працювати більше, ніж зазвичай. Вчителі знову стали люб'язні зі мною після того, як я несподівано змінив свою поведінку. Хорошим учнем я, щоправда, не був і тепер, але ні я, ні хтось інший уже не пам'ятав, що півроку тому всі припускали можливість мого відрахування з пансіону.

Батько знову писав мені в колишньому тоні — без докорів і погроз. Однак я не відчував

потреби пояснювати йому (або ще комусь), яким чином відбулася в мені ця зміна. Випадково ця зміна збіглася з бажаннями моїх батьків і вчителів. Ця зміна не привела мене до інших людей, ні з ким не зблизила, навпаки — зробила мене іще самотнішим. Вона прагнула кудись — до Деміана, до далекої долі. Я й сам цього не знав, адже я був усередині того, що відбувалося.

Почалося все з Беатріче, але з деякого часу я жив зі своїми листами і своїми думками у світі настільки нереальному, що я загубив її з поля зору. Нікому, навіть якби я й хотів, я не зміг би сказати жодного слова про свої сни, про мої очікування, про мою внутрішню переміну.

Та і як я міг цього хотіти?

Розділ п'ятий
ПТАХ ВИБИВАЄТЬСЯ
З ГНІЗДА

Мій намальований птах із сновидінь літав десь дорогами і шукав мого приятеля. Відповідь прийшла найнесподіванішим чином.

Якось після перерви між двома уроками я знайшов вкладену в підручник записку. Складена вона була так, як це зазвичай робилося, коли однокласники на уроці потай обмінювалися записками. Мене здивувало: хто міг прислати таку записку, адже ні з ким з учнів я не спілкувався? Я вирішив, що це, мабуть, запрошення взяти участь у якій-небудь витівці. Я недбало, і навіть не прочитавши записки, вклав її в підручник на парті. Лише під час уроку, розгорнувши його, я знов натрапив на папірець.

Я покрутив його бездумно, розгорнув записку і побачив там кілька слів. Я зупинив свій погляд на них і здригнувся, прочитавши. Тої миті моє серце стиснулося перед знаком долі, немов від якогось невідомого передчуття:

«Птах вилуплюється з яйця. Яйце — це світ. Хто хоче народитися, має зруйнувати цей світ. Птах летить до бога. Його звати Абрассас».

Прочитавши кілька разів ці рядки, я поринув у роздуми. Не підлягало сумніву: то була відповідь Деміана! Ніхто не міг знати про птаха, окрім нас двох. Отже, він отримав мій малюнок! Він зрозумів і допоміг мені витлумачити його. Але який взаємозв'язок між цим усім? І мене насамперед мучило питання: хто ж такий Абраккас? Я ніколи не чув і не читав про таке. «Бога звати Абраккас?»

Урок закінчився, але я з нього не запам'ятав нічого. Розпочався наступний, останній. Його провадив новий учитель, який прийшов до нас одразу після закінчення університету і сподобався нам уже тому, що був молодий і поведився з нами без награної поважності.

Отож ми читали Геродота під керівництвом доктора Фоллена. Це читання належало до тих небагатьох навчальних предметів, які мене цікавили. Але цього разу мене там мовби й не було. Я машинально розгорнув книгу, за перекладом не стежив, як і раніше заглиблений у свої думки. Зрештою, я вже не раз переконувався на власному досвіді, яке справедливе було те, про що говорив мені на заняттях для конфірмантів Деміан. Якщо чогось сильно захотіти — цього можна досягти. Коли я бував на уроці надто заглиблений у свої думки, я міг бути впевнений, що вчитель мене не потурбує, — спрацьовував захист. А коли я був неуважний і куняв, він несподівано поставав переді мною — таке теж

траплялося. Я вже перевірів і те, про що він іще розповідав — про дію пильного погляду і таке інше. Тоді, раніше, у мене нічого не виходило, а тепер я часто відчував, що зосередженням і концентрацією можна домогтися багато чого.

І ось я сидів на уроці, а думками блукав десь далеко від Геродота. Та раптом несподівано до мене долинув, вдаривши, мов блискавка, голос учителя — і я аж здригнувся з переляку. Він стояв зовсім близько, я вже було подумав, що він вигукне зараз моє прізвище. Але він і не думав дивитися на мене, і я полегшено зітхнув.

І тут знову почув, як він чітко промовив: «Абракасас...»

Початок пояснення, звісно, я не чув, доктор Фоллен продовжував:

— ...Не треба уявляти собі погляди цих сект і містичних об'єднань давнини такими наївними, якими вони здаються з раціоналістичної точки зору. Власне, науки в нашому розумінні давнина не знала. Зате дуже високо був розвинений інтерес до філософсько-містичних істин. Почасти з цього виникла магія, усілякі ритуали, часом вони приводили до злочинного обману. Але й магія спочатку мала високі і глибокі ідеї. Таким було і вчення про Абракаса, яке я навів зараз для прикладу. Це ім'я називають у зв'язку з грецькими магічними формулами, і багато хто вважає його іменем якогось язичницького божества, котрі ще й дотепер живуть у свідомості

диких племен. Однак, здається, Абраккас містить у собі щось набагато більше. Абраккас мав поєднувати в собі божественне і диявольське.

Молодий спеціаліст натхненно продовжував свої історичні екзерсиси, ніхто його надто не слухав, це ім'я більшє не згадувалося, а я поринув у роздуми, що виникли несподівано.

«Поєднати божественне і диявольське...» — відлунювало в мені. Але ж і я про це вів розмови з Деміаном при останніх наших зустрічах. Деміан говорив тоді, що хоча у нас і є свій Бог, якого ми шануємо, але він представляє лише доволі окреслену частину світу — офіційну, дозволену, «світлу». А треба охоплювати й шанувати весь світ. Отже, потрібно мати такого бога, який одночасно втілював і темний бік життя. Заснувати поряд із богослужінням і служіння спокусливому, диявольському? Себто виходить, Абраккас був таким божеством, яке одночасно вважалося і богом, і... дияволом?

Деякий час я старанно шукав цей слід, однак значно просунутися не вдалося. Я безуспішно перерив цілу книгозбірню, шукаючи відомості про таємничого Абракаса. Власне, моя натура ніколи не була налаштована на цілеспрямовані пошуки, коли натрапляєш на істини, які зостаються в руці, немов якесь коштовне каміння.

Образ Беатріче, що певний час так сильно і глибоко захоплював мене, поступово й повільно віддалявся, дедалі більше відходячи на пе-

риферію, розпливаючись, бліднучи. Моїй душі його було вже недостатньо.

У цьому дивному самозаглибленні, в якому я жив, немов сновида, тепер формувалося щось нове. В мені буяла туга за іншим життям, більше того — туга за коханням, і потяг статі, який я певний час розчиняв у поклонінні Беатріче, вже вимагав нових втілень. Зі мною все ще нічого не сталося, і найпростіше зараз було б обдурити свою тугу й спрямувати увагу на доступних дівчат, у яких шукали насолоди мої приятелі. Але я з новим завзяттям поринув у марення — навіть вдень, а не тільки вночі. Видіння, образи і пожадання зароджувалися в мені й відокремлювали мене від зовнішнього світу так міцно, що з цими тінями (чи снами) у мене існував більш реальний і живий зв'язок, ніж із дійсністю.

Один з таких снів (його можна назвати і грою фантазії) раз у раз повторювався і став для мене визначальним. Сон цей, найважливіший і наймерзенніший у моєму житті, виглядав приблизно так. Я начебто повертався до батьківської домівки. Над входом жовтим на синьому тлі вирізняється птах. З будинку назустріч мені виходить мати, але коли я хотів обійняти її, то виявилось, що це якась невідома постать — висока і могутня, схожа на Макса Деміана і на портрет, намальований мною. Але ця постать була зовсім інша і, попри свою поставу, явно жіноча. Вона міцно пригорнула мене й стиснула

в тремтливих любовних обіймах. Блаженство і жах змішувалися водно, обійми були богоявленними і водночас... богохульними. Багато чого у тій постаті, що обійняла мене, нагадувало матір, але й... Деміана. Ті обійми були нехтуванням будь-якої шанобливості і все ж таки приносили справжнє блаженство. Я часто прокидався після цього сну з глибоким відчуттям щастя, але й зі смертельним страхом і змордованим сумлінням, немов після скоєння якогось жахливого гріха.

Лише поступово й підсвідомо я вибудував зв'язок між цим цілковито внутрішнім образом і тією підказкою, що прийшла ззовні, — стосовно бога, якого я шукав. Але потім зв'язок цей став тісніший і глибший, і я відчув, що саме в цьому прикметному сні я і закликав Абраксаса. Блаженство і жах, переплетення чоловічого і жіночого, найсвятішого і найогиднішого, здригання від глибокої провини, що проймала найніжнішу цнотливість, — таким було кохання в моєму видінні, і таким був той Абракасас. Кохання вже не було тваринним темним потягом, як це налякано сприймалось мною спочатку. Воно вже більше не було й натхненним, молитовним поклонінням, яке породжував у мені образ Беатріче. Воно було і тим, і тим, і ще чимось глибшим — воно було ангельським образом і сатанинською подобою, чоловіком і жінкою водночас, людинним і тваринним, найбільшим благом

і найбільшим злом. Жити цим — здавалося моїм призначенням, спізнати це — моєю долею. Я прагнув такої долі і боявся її, але вона завжди була присутня, завжди була зі мною.

Наступної весни я мав лишити пансіон і стати студентом. Але я ще не знав, де і що вивчатиму далі. Над моєю верхньою губою вже пробився пушок, я ставав юнаком, однак почувався все ж цілковито безпорадним, без будь-якої мети. Певним було тільки одне: мій внутрішній голос, мої видіння. Я відчував, що маю сліпо підкорятися цій спрямовуючій волі. Але здійснювати це вдавалося тяжко, я бунтував. Можливо, я божевільний (так думав я часто), можливо, я не такий, як інші? Але ж усе, що робили ті інші, вдавалось і мені, при певному зосередженні я міг читати Платона, розв'язувати задачі з тригонометрії чи розібратися в якійсь хімічній формулі. Я не міг тільки одного: вилучити з темряви приховану мету і накреслити її десь перед собою. Натомість інші точно знали, чого вони хочуть: стати професорами чи суддями, лікарями чи художниками, знали, скільки це вимагатиме часу і які обіцяє переваги. Мені це не вдавалось. Можливо, я теж коли-небудь стану кимось, але звідки я міг про це знати? А може, я продовжуватиму пошуки роками, але так і не стану ніким і не досягну жодної мети? Хоча до якоїсь і прийду. Але може виявитися, що вона зла, небезпечна, жахлива...

Я, либонь, тоді хотів жити тим, що само вивалося з мене назовні. Чому ж це було так важко?

Часто я робив спроби намалювати манливий образ кохання зі свого сновидіння. Але мене це не вдавалося. Якби воно вдалося, я послав би його з листом до Деміана. Де він був? Хтозна... Я відчував тільки те, що він пов'язаний зі мною таємничим чином. Але коли ж я побачу його знову?..

Мирний спокій тих тижнів і місяців, які забарвилися образом Беатріче, давно минув. Я гадав тоді, що досяг якоїсь гавані, де знайшов певну внутрішню злагоду. Але й досі бувало так: як тільки якісь світлі мрії справляли на мене благотворний вплив, вони тут же починали в'янути, тьмяніти. Отже, марно зітхати за ними... Я жив немов у вогні неугасовного пожедання, напруженого очікування, і це часто доводило мене до якогось шаленства. Образ вміряного кохання я часто бачив перед собою набагато виразніше, ніж власні руки. Я розмовляв із ним, плакав чи проклинав його. Мінливий образ ставав то матір'ю, і в сльозах я схилявся перед ним на коліна, то прибирав риси коханої, і я відчував жагучий жаданий поцілунок, а іноді мав щось страхотливо-зловісне, і я називав його чортом і хвойдою, вампіром і вбивцею. Той мінливий образ спокушав мене найніжнішими любовними мріями або всіля-

кими безпутствами — він не знав міри ні в доброду і прекрасному, ні в ницому і злому.

Всю ту зиму я прожив у внутрішній збудженості, описати яку мені важко. До самотності я звик давно, вона не пригнічувала мене, я жив мріями про Деміана, із яструбом, з образом багатоликої постаті, яка наснилася мені, яка була моєю долею і моєю любов'ю. Цього було достатньо, щоб у ньому жити, бо все дихало чимось більшим, далеким, усе вказувало на Абраксаса. Але жоден мій сон, жодна думка не була мені підвладна, я не міг викликати її чи забарвити за власним бажанням. Вони приходили і захоплювали мене, керували мною, я жив ними.

Ззовні я, щоправда, почувався захищеним. Страху перед іншими я не відчував — це за своїли і мої однокласники, вони ставилися до мене з потаємною повагою, яка часто викликала у мене зневажливу посмішку. Якби я хотів, то міг би розгледіти наскрізь більшість із них, і часом траплялося, що цим я їх дуже дивував. Але прагнув я цього рідко або взагалі не хотів. Я завжди був зайнятий собою, тільки собою. І палко жадав нарешті також виліпити щось із себе для світу, вступити з ним у якісь стосунки, у боротьбу. Іноді, коли я ввечері блукав вулицями, розворохоблений, я міг до півночі не повертатися додому, сподіваючись: от-от зараз зустріну свою омріяну любов, вона пройде повз мене за рогом наступного будинку чи покличе

мене з найближчого вікна... Оте напружене чекання було часом нестерпно-болісним, і я був готовий уже мало не накласти на себе руки.

Якийсь своєрідний прихисток я знайшов цілком «випадково», як кажуть зазвичай. Але щоб той, кому чогось бракує, знаходив необхідне — так не буває, тут грає не випадковість, а він сам, його веде власна потреба, власна зумовленість.

Під час моїх прогулянок до мене вже іноді долинали звуки органа від однієї церковки на околиці міста, але я там не затримувався. Проходячи вже вкотре повз цю церкву, я знову почув орган і упізнав музику Баха. Я підійшов до вхідних дверей — вони були замкненими. Вулиця була майже безлюдна, і я присів біля брами на підмурівок, підняв комір пальта і став слухати. Орган був із нешироким діапазоном, але грав хтось на ньому чудово, з незвичним, дуже особистим пристрасним завзяттям, музика звучала як молитва. У мене було таке відчуття, що в цій музиці захований скарб, а той, хто грав, знав це і тепер намагався видобути його, боровся за це, мов за власне життя. У музиці (якщо мати на увазі техніку виконання) я мало що смислив, але оте вираження душі я інстинктивно вловлював ще з дитинства і відчував у собі музикальність як щось само собою зрозуміле.

Потім музикант зіграв щось сучасне, можливо, Регера. У церкві було майже темно, тільки промінчик сонця просотувався крізь най-

ближчий вітраж. Музика стихла, я ще якийсь час прогулювався біля церкви, поки не побачив органіста, який виходив. Це був ще порівняно молодий чоловік, проте старший за мене — незграбний, приземкуватий. Він швидко, енергійно і трохи наче невдоволено попрямував геть.

Відтоді я звик іноді у вечірні години сидіти перед церквою чи прогулюватися біля неї. Одного разу я застав двері відчиненими і, щасливий, просидів мерзнучи півгодини на лаві, поки органіст грав нагорі при мізерному гасовому освітленні. У тій музиці, яку він награвав, я чув не лише його самого. Все, що він грав, здавалося також пов'язаним зі мною якоюсь спорідненістю, якимось таємничим зв'язком. Усе, що він виконував, було релігійним, ревним і набожним, благочестивим. Але не як у парафіян і пасторів, а як у прочан і жебраків середньовіччя. Благочестивим з усією неозорою повнотою того світовідчуття, що вище будь-яких віросповідань. Органіст старанно виконував твори майстрів іще до Баха і старих італійських композиторів. І всі вони промовляли одне й те саме, всі говорили про те, що було і в душі музиканта: туга, проникливе сприйняття світу і бурхливий розрив із ним, жагуча напруженість того, хто дослухається до власної душі, сп'яніння від віддачі і пильний інтерес до чудесного.

Одного разу, коли органіст вийшов із церкви, я потайки пішов слідом за ним і побачив,

як він зайшов до невеличкого шинку на околиці міста. Я не втримався і пішов за ним. Тут я вперше розгледів його зблизька. Він сидів за столиком у кутку, не знявши чорного фетрового капелюха, за келихом вина, і обличчя його було саме таким, як я й сподівався. Воно було якесь дикувате, допитливе і вперте, норовливе і сповнене волі, хоча в кутиках вуст вгадувалося щось ніжне і дитяче. Все чоловіче і сильне зосередилося в очах і на чолі, нижня частина обличчя була ще неокреслена і почасти млява, м'яке підборіддя не дуже пасувало своїм хлоп'ячим обрисом до чола і рішучого погляду. Мені сподобалися його темно-карі очі, сповнені гордості й відокремленості.

Я мовчки сів навпроти. Окрім нас, у шинку не було більше нікого. Він зиркнув на мене, ніби хотів спекатись. Однак я не відводив від нього свого погляду, поки він не буркнув грубувато:

— Якого дідька ви витріщилися на мене? Вам щось потрібно?

— Нічого мені від вас не потрібно, — відповів я. — Я й так від вас уже багато чого узяв.

Він спохмурнів.

— Ви мрієте музикою? По-моєму, це огидно — бути мрійником музики.

Я не піддався на грубощі.

— Я вже не раз вас слухав там, у церкві, — вів я далі. — Втім, я не хочу набридати. Я, власне, шукав для себе чогось особливого — сам не

знаю чого. Але ви взагалі не звертайте на мене уваги. Я ж можу слухати вас у церкві.

— Я завжди зачиняюся.

— Але нещодавно ви забули замкнути двері, і я зайшов непомітно всередину і просидів там. Зазвичай я стовбичу знадвору або сиджу на підмурівку.

— Он як? Наступного разу заходьте — всередині тепліше. Просто треба добряче постукати у двері. Але не тоді, коли я граю. Тепер зізнавайтесь — що ви шукаєте? Ви, юначе, ще, мабуть, школяр або студент. Чи музикант?

— Ні, я просто люблю слухати музику — отаку, як ви граєте, абсолютно досконалу; слухаючи її, відчуваєш, що душу потрясає небо і пекло. Музику я дуже люблю, може, тому, що в ній мало отієї «повчальності». Все інше — набридливо-моральне, а я шукаю чогось іншого. Від такої моральності я завжди страждав. Я не вмію вдало висловлюватись. Чи знаєте ви, що мусить існувати божество, яке водночас є і богом, і дияволом? Такий бог начебто повинен був існувати — я чув про це.

Музикант трохи підняв свого крилатого капелюха і змахнув з високого чола темне волосся. При цьому він зиркнув на мене і, нахилившись через стіл, тихо і з цікавістю запитав:

— А як звати бога, про якого ви кажете?

— На жаль, я майже нічого не знаю про нього, власне, лише його ім'я — Абракас.

Музикант роззирнувся навколо, немовби хотів перевірити, чи ніхто не підслуховує. Потім він присунувся ближче і прошепотів:

— Так я й гадав... Хто ви такий?

— Я гімназист.

— Звідки ви довідалися про Абраксаса?

— Випадково...

Він так грюкнув по столу, що аж вино вихлюпнулося з келиха.

— Випадково? Не морочте мені голову, юначе! Про Абраксаса довідатися випадково неможливо — запам'ятайте це! Я вам про нього дещо розповім. Я трохи знаю про нього.

Він замовк і відсунув свого стільця. Коли я з очікуванням глянув на нього, він скривився.

— Не тут... Іншим разом... Ось, візьміть.

Він поліз у кишеню свого пальта і, діставши звідти жменю смажених каштанів, підсунув їх мені.

Я мовчки узяв каштани і став смакувати.

— Отже... — прошепотів він через деякий час. — Звідки *ви* знаєте про... нього?!

Я не став зволікати.

— Я був дуже самотній і розгублений. І якось згадав про одного приятеля з минулих років, який, до речі, дуже багато всього знає. Я щось намалював, якогось птаха, який вилупився із земної кулі, і послав йому цей малюнок. Через деякий час, коли я вже цього й не очікував, у мене на руках опинився аркушик паперу, на

якому було написано: «Птах вилуплюється з яйця. Яйце — це світ. Хто хоче народитися — має зруйнувати світ. Птах летить до бога. Бога звати Абраксас».

Він нічого не відповів, ми лушили каштани і їли, запиваючи вином.

— Візьмемо ще по келиху? — запропонував він.

— Дякую. Я не люблю пити.

Він гмукнув, дещо розчарований.

— Як знаєте. А я посиджу тут ще трохи. Бувайте!

Наступного дня, коли я прийшов до церкви, він зіграв щось своє на органі, після чого був не надто балакучий. Ми вийшли з церкви і попрямували до міста. На якійсь вулиці він завернув у провулок до старенького будинку. Ми пройшли через темні кімнати й коридори і піднялися на гору. У просторій похмурій і занедбаній кімнаті, крім рояля, ніщо не свідчило про музику. Велика книжкова шафа і письмовий стіл нагадували кабінет ученого.

— Скільки у вас книг... — промовив я захоплено.

— Частина — із книгозбірні мого батька. Так, молодий чоловіче, я живу у своїх батьків, але не можу вас їм представити, бо моє приятелювання з іншими людьми не вельми шанується в цьому будинку. Я, знаєте, такий собі «блудний син». Мій батько — людина дуже поважна, він — відо-

мий у цьому місті священник і проповідник. А я, щоб ви відразу були в курсі справи, — його здібний і багатообіцяючий отрок, який, на жаль, збився з дороги і трошки схибив. Я був богословом і незадовго до державних іспитів покинув цей високоповажний факультет. Хоча, власне, все ще цікавлюся цим напрямком, але у плані приватних досліджень. Яких богів понавигадували собі люди в різні часи — це для мене все ще дуже важливо й цікаво. А взагалі, я тепер лише музикант і, здається, скоро отримаю скромне місце органіста. Тоді знову буду в лоні церкви.

Я розглядав корінці книг — грецькі, латинські, давньоєврейські назви — наскільки все це можна було розгледіти при слабкому світлі гасової лампи. Тим часом мій знайомий у кутку біля стіни почав із чимось порпатись.

— Ідіть сюди, — покликав він мене невдовзі. — Ми зараз трохи помудруємо, тобто полежимо коло вогню і помислимо.

Він чиркнув сірником і підпалив у каміні папір і дрова. Полум'я одразу здійнялося високо, він розгрібав вугілля і роздмухував вогонь з якоюсь побожною ретельністю. Я ліг поруч із ним на протертий старенький килим. Ми мовчки дивилися на вогонь, який вабив і манив. Ми пролежали отак, мабуть, годину, дивилися на язики полум'я, як воно розгойдується, спалахує і бурхливо здіймається, спадає і корчиться, згасає і зрештою тихо осідає на жарінь.

— Вогнепоклонство — не найгірше з того, що було колись вигадане людьми, — пробурмотів він. Більше ніхто не промовив ні слова. Не зводячи очей з вогню, я занурювався в мрійливу тишу, бачив якісь контури чи образки у гарячому приску. Одного разу я навіть здригнувся від несподіванки — мій приятель додав у жар трохи дьогтю. Злетіли довгі язики полум'я, я вгледів у них... свого птаха з жовтою яструбиною головою... У жарі каміна, який потроху згасав, палаючі золоті контури спліталися в химерне плетиво, можна було вгледіти картинки, людей чи тварин, фантастичних рослин, плазунів і змій. Коли я, отямившись, подивився на свого сусіда, він незворушно, в самозабутті, підперши кулаком підборіддя, дивився на жарінь.

— Мені вже час... — проказав я тихо.

— Що ж, до побачення.

Він не ворухнувся. Лампа вже згасла. Мені довелося пробиратися мало не навпомацки з цього зачарованого будинку через темні кімнати і коридори. На вулиці я зупинився і подивився догори на стару будівлю. Світло не горіло в жодному вікні. Відсвіт ліхтаря ледь зблискував на мідній табличці біля дверей.

«Пісторіус, головний священик», — прочитав я.

Уже вдома, сидячи самотньо за вечерею у своїй кімнатці, я подумав, що ні про Абраксаса, ні про щось інше я від Пісторіуса так і не почув.

Ми взагалі обмінялися ледве чи десятком слів. Але своїми відвідинами я залишився дуже вдоволений. Наступного разу він пообіцяв мені зіграти дуже рідкісний твір старовинної органної музики — Пассакалію Букстехуде.

Я й не знав, що органіст Пісторіус подав мені перший урок, коли ми лежали на підлозі біля каміна в його похмурій усамітненій кімнаті. Споглядання вогню подіяло на мене дуже благотворно, воно видобуло з глибин свідомості картини і нахили, які в мене завжди були, хоч я ніколи не надавав цьому значення.

Уже в ранньому дитинстві я полюбляв розглядати різні химерні витвори природи, віддаючись їхній чарівливості, їхній мудрій глибинній мові. Химерне, здерев'яніле коріння дерев, кольорові прожилки в камені, райдужні плями на воді, тріщини на склі — такі речі зачаровували мене. Але найбільше — водограй або вогонь, дим, хмари при заході сонця, кольорові плями ще довго кружляли в мене перед очима, коли я їх заплющував. Після отого мого приходу до Пісторіуса я чомусь знову це все пригадав. Я помітив, що зобов'язаний йому якимось підживленням, якоюсь невисловлюваною радістю, посиленням відчуттям самого себе, що народилось відтоді при довгому спогляданні відкритого вогню — напрочуд благотворного.

До небагатьох відкриттів, зроблених мною досі на шляху до глибинної мети життя, дода-

лося ще оте нове: споглядання тонких структур, самозабутнє занурення в ірраціональні, хитромудрі, дивні форми природи. Воно викликає в нас почуття злагоди нашої душі з волею, яка витворила ці структури. Невдовзі ми відчуваємо спокусу вважати їх нашими власними химерними творіннями. Ми бачимо, як межа між нами й природою тремтить і розпливається. Ми впадаємо в той стан, коли вже невтямки — чи то від зовнішніх вражень ведуть свій початок образи на сітківці ока, чи від внутрішніх. Ніде так просто й легко, як під час цієї вправи, не вдається виявити, якою величезною мірою ми самі є творцями, якою величезною мірою наша душа завжди бере участь у невинному сотворенні світу. Більше того — в нас і в природі живе одне і те саме неподільне божество. І якби зовнішній світ раптом згинув, хтось із нас зумів би відтворити його заново — адже гора і річка, дерево і листя, корінь і квітка — все, що створене природою, вже наперед вбудоване у нас, воно бере свій початок з нашої душі, чия сутність — вічність. Ця сутність непізнана нами, але сприймається здебільшого як сила любові й сила творчості.

Лише через багато років я знайшов підтвердження цього спостереження в одній книзі, а саме — у Леонардо да Вінчі. Він десь говорив, як захопливо-цікаво дивитися на стіну, заплывану безліччю людей. Перед кожною вологою

плямою на стіні він відчував те саме, що Пісторіус і я перед вогнем.

Під час наступної нашої зустрічі органіст дав мені таке пояснення:

— Ми завжди занадто звужуємо межі своєї особистості. Ми зараховуємо до своєї особистості завжди тільки те, в чому вбачаємо якусь індивідуальну, якусь відмінну особливість. Але ж ми складаємося з усього того, що існує у світі. Кожен з нас, так само як і наше тіло, носить у собі весь родовід розвитку — від риб і ще далі. Так і в нашій душі міститься все, чим колись жили людські душі. Усі боги і культові ідоли, які колись існували — чи то у греків або китайців, чи у зулуських кафрів, — усі вони присутні в нас, наявні як можливості, як бажання, як виходи зі становища. Якби все людство вимерло і залишилася одна-єдина, скільки-небудь здібна дитина, яку нічого не вчили, то ця дитина знову відновила б увесь хід речей, знову змогла б відтворити богів, демонів, рай, заповіді й заборони, старі й нові заповіді — геть усе.

— Ну, гаразд, — додав свого я, — але в чому ж тоді полягає цінність індивідуума? Чому ми ще чогось прагнемо, якщо в нас самих уже все існує давним-давно, в готовому вигляді?

— Стоп! — запально вигукнув Пісторіус. — Це велика різниця — чи ви тільки носите світ у собі, чи ви ще й це знаєте! Божевільний може

народити думки, які нагадуватимуть Платона, а який-небудь сумлінний учень гернгутерської школи творчо осмислює суть глибоких міфологічних вірувань, які зустрічаються у гностиків чи в Зороастра. Але він про це не здогадується, бо ще нічого не знає! Це все одно що — дерево чи камінь, у кращому випадку — тварина, поки вони цього не усвідомлюють. Але як тільки зажевріє перша іскра такого знання — він *стає людиною*. Ви ж, напевно, не вважаєте всіх двоногих, яких зустрічаєте на вулиці, людьми тільки тому, що вони ходять прямо і виношують своїх дитинчат дев'ять місяців? Ви ж бачите, що багато з них — як риби чи вівці, черв'яки чи їжаки, деякі з них — мурашки, інші — бджоли! Так от, у кожному з них закладені можливості олюднення, але розкриваються ці можливості тільки тоді, коли він про них здогадується, коли починає хоч частково їх усвідомлювати.

Десь у такому ключі відбувалися наші розмови. Іноді вони приносили мені щось цілковито нове, зовсім несподіване. Але навіть найбанальніші наполегливо і цілеспрямовано били в одну точку, всі сприяли моему становленню, допомагали скидати з себе оболонку за оболонкою, пробивати шкаралупу за шкаралупою, і після кожної такої розмови я трохи вище, трохи вільніше підводив голову, поки мій жовтий птах не висунув свою прекрасну хижу голову з розбитої шкаралупці світобудови.

Ми також часто розповідали один одному свої сни. Пісторіус умів їх тлумачити. Один вражаючий приклад саме прийшов мені на згадку. Мені наснилося, що мене мовби з розмаху було викинуто високо в повітря, неначе запусчено з такою силою, що я не міг з нею впоратися. Почуття польоту було піднесеним, але невдовзі перетворилося на страх, коли я побачив своє безвольне ширяння на ризикованій висоті. І раптом я зробив дивовижне відкриття: я можу регулювати висоту і падіння затримкою і глибиною свого дихання!

З цього приводу Пісторіус пояснив ось що: — Те, що змусило вас злетіти, — це велике надбання людського роду, яке живе в кожному з нас. Це відчуття зв'язку з витоками будь-якої сили, але від нього нам швидко стає лячно. Воно здається неймовірно небезпечним. Тому більшість воліє відмовитися від польоту і пересуватися просто хідником, як це диктують звичні правила. А ви — ні. Ви летите собі далі, як і личить тямущому хлопцеві. І тут ви робите вражаюче відкриття, що поступово оволоділи польотом, що до отієї невідомої сили, яка вас підносить, додається якась тонка, невловна власна сила, якийсь орган, якесь кермо. Це — чудово! Без цього можна безвольно залетіти невідь-куди (так воно й трапляється, наприклад, із безумцями). Вам дано глибші передчуття, ніж пересічним людям із вулиці, але, не маючи потрібного

«ключа» а чи «керма», можна втрапити в безодню. Але ви, Сінклере, впораєтеся з ситуацією! А як — запитаете? Ви цього, певне, ще не знаєте — за допомогою нового органа, регулятора дихання. Ось ви й виявили, наскільки не «суб'єктивною» є ваша душа у своїй глибині! Вона ж не вигадувала цей регулятор. Він не новий. Він існує тисячі років. Власне, це орган рівноваги (у риб це плавальний міхур). І справді, ще й дотепер існує кілька дивних архаїчних порід риб, у яких плавальний міхур — це одночасно і легені, орган, який принагідно справді служить їм для дихання. Тобто цілковито так, як ваші легені, якими ви уві сні користувалися, мов літальним міхуром!

Він навіть приніс мені підручник із зоології і показав зображення цих старожитніх риб. І я з острахом відчув, що в мені живе якась функція, яка залишилася від ранніх епох розвитку людства.

Розділ шостий
БОРІННЯ ЯКОВА

Те, що я довідався від цього дивного музиканта Пісторіуса про Абраксаса, передати коротко неможливо. Але найважливішим, чого я в нього навчився, став наступний крок на шляху до самого себе. Тоді, у вісімнадцять років, я був дикуватим парубком, у багатьох відношеннях рано дозрілим, а щодо решти — дуже відсталим і безпорадним. Порівнюючи себе з іншими, я часто пишався собою і багато про себе думав, але нерідко бував також пригніченим і приниженим. Іноді я вважав себе генієм, а то — й напівбожевільним. Мені не вдавалося долучатися до розваг і побуту однолітків, і я часто мучився й картавив себе так, немовби безнадійно був відмежований від них, немовби життя було для мене закрите.

Пісторіус, який сам був великим оригіналом, вчив мене зберігати мужність і повагу до самого себе. Те, що він завжди знаходив у моїх фантазіях і думках щось цінне, сприймав їх серйозно й з усією ваговитістю обговорював, надихало мене.

— Ви розповідали мені, — почав він, — що любите музику за те, що вона не є нудно-дидактична. Ну, припустімо, що так. Але ж ви й самі не повинні бути моралістом! Ви не повинні порівнювати себе з іншими, бо якщо природа створила вас «кажаном», то ви не повинні намагатися стати «страусом». Ви іноді вважаєте себе диваком, картаєте себе за те, що рухаєтеся іншими шляхами, не тими, якими рухається більшість. Вам слід відучитися від цього. Дивіться на вогонь, дивіться на хмари, і коли у вас з'являться видіння, а в душі промовлятимуть голоси — довіртеся їм і не запитуйте, чи це когось влаштовує, чи подобається пану вчителю чи татові, чи якомусь авторитетові! Так люди гублять себе. Зливаються з натовпом і стають скам'янілими. Любий Сінклере, наше божество звати Абраккас, він — і бог, і диявольський спокусник, включає в себе і світлий, і темний світ. Абраккас не стане заперечувати жодну вашу думку, не спростовуватиме жодного вашого сну. Не забувайте цього. Але він покине вас, якщо ви станете якимось прилизано-бездоганним та унормованим. Тоді він покине вас і знайде собі новий казан, щоб варити в ньому свої прагнення та думки.

З усіх моїх снів найприкметнішим був один. Часто, дуже часто він просотувався під геральдичним птахом до нашого старого будинку. В нім я хотів пригорнути до себе матір, але обнімав

замість неї якусь могутню напівчоловічу-напівматеринську постать, якої я боявся і до якої мене все ж вабило палке жадання. І цей сон я, певна річ, ніколи не міг би розповісти своєму приятелю. Його я затаїв навіть тоді, коли вже відкрив йому все решту. Цей сон був моїм найпотаємнішим прихистком, моїм притулком.

Коли я відчував себе пригніченим, я просив Пісторіуса зіграти мені Пассакалію старого Букстехуде. Я сидів у вечірній темній церкві, віддаючись цій дивній, щирій, зануреній в саму себе музиці. Вона щоразу діяла на мене благотворно і підвищувала готовність дослухатись до голосів душі.

Іноді ми залишалися на деякий час у церкві навіть після того, як оргán замовкав, і дивилися, як слабке світло просотувалося крізь високі стрілчасті вітражі, а потім зникало.

— Зараз здається смішним, — починав Пісторіус, — що колись я був богословом і мало не став священиком. Але я помилявся тоді тільки щодо форми. Бути священиком — моє покликання і моя мета. Тільки я занадто рано віддав себе в розпорядження Єгови, ще не звідавши Абрахаса. Власне, будь-яка релігія прекрасна! Релігія — це душа, незалежно від того, приймаєш ти причастя по-християнськи чи вирушаєш на прощу до Мекки.

— Але ж тоді, — зауважив я, — ви, власне, могли б стати священиком?

— Ні, Сінклере, ні. Адже мені довелося б лукавити. Наша релігія сповідується так, ніби вона ніяка не релігія. Вона лише удає, ніби вона — витвір вищого розуму. У крайньому разі я міг би стати католиком, але протестантським священиком — ні! Небагато хто з істинно віруючих (а я знаю таких) тримається за буквальный смисл. І їм я не міг би сказати, що Христос, наприклад, був для мене не реальною особою, а героєм, міфом, величезним силуетом, у якому людство закарбувало само себе на стіні вічності. А інші люди, які приходять до церкви, щоб почути розумне слово, щоб виконати свій обов'язок, щоб нічого не пропустити і тому подібне, — що я повинен був їм казати? По-вашому, повернути їх у віру? Але цього я аж ніяк не хочу. Священик не прагне навертати у віру, він хоче тільки жити серед віруючих, серед таких, як він сам, хоче бути носієм і виразником почуттів, з яких віряни витворюють своїх богів.

Він зупинився. Потім продовжив:

— Наша нова віра, для якої ми оце вибрали ім'я Абракса, — чудова, дорогий друже! Вона — найкраще з того, що у нас є на сьогодні. Але вона ще немовля! Крила в неї ще не вирости. Але самотня релігія — це ще не те, що потрібно. Вона повинна стати всезагальною, їй потрібен культ і захоплення, свята і таїнства...

Він замислився і поринув у себе.

— Хіба не можна справляти таїнства, скажімо, на самоті чи у вузькому колі? — запитав я несміливо.

— Можна, — кивнув він. — Я вже давно їх справляю. Я справляв такі культу, за які мені довелося б цілі роки просидіти у в'язниці, якби про це хтось довідався. Але я знаю — це ще не те, що потрібно...

Несподівано він міцно ляснув мене по плечу — я аж здригнувся.

— Друзяко! — сказав він проникливо. — У вас теж є таїнства. Я знаю, що вам повинні снитися сни, про які ви мені не розповідаєте. Я й не хочу про них знати. Але скажу вам: живіть ними, цими снами, грайтеся в них, споруджуйте їм вівтарі. Це ще не досконалість, але це певний шлях. Чи оновимо ми — ви, я і ще хтось — коли-небудь світ, — буде видно. Але всередині себе ми маємо оновлювати його щодня, інакше з нас нічого не вийде. Подумайте про це! Я знаю, що у свої вісімнадцять років, Сінклере, ви не ходите до вуличних повій. Отже, у вас повинні бути інтимні сни, любовні жадання. Можливо, ви їх боїтеся. Не бійтеся їх. Вони — найкраще з того, що у вас є. Можете мені повірити. Я багато втратив на тому, що у ваші роки нищив свої інтимні сни, прояв життєвості. Цього робити не слід. Знаючи про Абракса, робити цього вже не можна. Не треба боятися і вважати забороненим нічого з того, чого прагне наша душа.

Я спантеличено заперечив:

— Але ж не можна робити все, що заманеться? Хіба можна убивати людину тільки тому, що вона комусь огидна?

Він присунувся ближче.

— За певних обставин — можна й це. Тільки зазвичай це помилка. Та я й не хочу сказати, що потрібно робити все, що вам спаде на думку. Ні, але ці фантазії, в яких є свій сенс, ви не повинні вважати шкідливими, відмахуючись від них і моралізуючи з їх приводу. Замість того, щоб розпитати на хресті себе чи когось іншого, можна з піднесеними думками пити вино на бенкеті життя й уявляти при цьому таїнство жертвоприношення. Можна і без таких дій ставитися до своїх поривів з повагою і любов'ю. Тоді вони розкривають свій сенс — а він у них усіх є. Коли вам знову спаде на думку що-небудь, що здаватиметься божевільним і гріховним, Сінклере, — а раптом в голову шибоне думка когось убити або вчинити якусь розгнuzдану розпусту — згадайте на мить, що то ж у вас всередині Абракxас шаленіє! Людина, яку ви хочете вбити, — це ж не якийсь конкретний такий-то чи такий пан — він, певне, тільки подобизна чогось, машкара. Коли ми ненавидимо когось — ми ненавидимо в його образі *те, що сидить в нас самих. Те, чого немає в нас самих, — нас не хвилює.*

Ніколи ще Пісторіус не говорив нічого такого, що зачепило б мене так глибоко. Я не міг

говорити... Але що мене найбільше схвилювало і вразило — так це суголосність його порад з думками Деміана, які я довгі роки носив у собі. Дивина — вони нічого не знали один про одного, й обидва сказали мені одне й те саме!

— Речі, які ми бачимо, — тихо продовжував Пісторіус, — це ті ж речі, що глибоко наявні в нас самих. Немає реальності, окрім тієї, яку ми носимо в собі. Більшість людей тому й живе таким поверховим життям, бо вони сприймають за реальність зовнішні картинки, а власному внутрішньому світу не дають пробитися, сказати хоч слово. І при цьому цілком можна жити вдоволенням. Але якщо ти вже знаєш *інше* — у тебе вже немає вибору, ти вже не можеш іти шляхом більшості. Сінклере, шлях більшості набагато легший, а наш — важкий. Бо ми хочемо постійно рухатися.

Кілька днів по тому (перед тим я двічі марно прождав його) я зустрів Пісторіуса пізно ввечері на вулиці, коли він спотикаючись самотньо вплив із-за рогу, підшттовхуваний холодним нічним вітром. Він був геть п'яний. Я не став його гукати. Він пройшов повз мене, не помічаючи нічого, втупившись перед собою палаючим відчуженим поглядом, немовби підкоряючись якомусь темному поклику з невідомості. Я пройшов за ним одну вулицю, він рухався так, немовби його хтось тягнув за якийсь невидимий мотуз, цілеспрямовано і водночас

розслаблено, неначе якийсь привид. Я звернув і сумно поплентався додому, до своїх нерозгаданих снів.

«От як він “оновлює” світ у собі!» — подумав я і в ту саму мить відчув, що подумав щось мерзотне й підлувате. Що я знав про його сні? У своєму сп'янінні він ішов, можливо, більш правильним шляхом, ніж я у своїй тузі.

На шкільних перервах я іноді помічав, що один хлопець, на якого я зазвичай не звертав уваги, шукає нагоди зблизитися зі мною. Це був невисокий на зріст, миршавий худий хлопчина з рудувато-світлим рідким волоссям і чимось химерним у погляді й поведінці. Одного разу ввечері, коли я повертався додому, він підстеріг мене на вулиці, трохи підждав, потім побіг за мною і зупинився аж коло нашого будинку, перед вхідними дверима.

— Тобі щось потрібно? — запитав я.

— Та... Я хотів би поговорити з тобою, — сказав він нерішуче. — Може, прогуляємося трішки?

Я пішов з ним, відчуваючи, що він глибоко схвильований і сповнений якогось очікування. Руки його тремтіли.

— Ти спіритист? — запитав він раптом.

— Ні, Кнауере, — я засміявся. — Звідки ти взяв? Як тобі таке прийшло в голову?

— Але ж ти... теософ?

— Теж ні.

— Ах, ну зізнайся, мені це важливо... Я ж відчуваю, що в тобі є щось *особливе*. Воно у тебе в очах. Я впевнений — ти спілкуєшся з духами! Я запитую про це не з пустої цікавості, Сінклере... Знаєш, — він стишив голос, — я сам у пошуках, тільки я дуже самотній...

— Ну тоді розповідай, — підбадьорив я його. — Про духів я, щоправда, нічого не знаю, я просто люблю мріяти — ти це відчув. Інші люди теж живуть у мріях, але не у власних — ось у чому різниця.

— Авжеж, напевно, так воно і є, — прошепотів він. — Уся справа в тому, якого вони ґатунку, мрії, в яких живеш... А ти щось знаєш про білу магію?

Я заперечив. А він продовжив:

— Це коли вчишся володіти собою. Можна стати безсмертним і водночас навчитися чаклувати. Ти ніколи не проробляв нічого подібного?

Він напустив на себе кумедну таємничість, але коли я намірився піти геть, він зізнався:

— Знаєш, коли я хочу на чомусь зосередитися, я проробляю таку вправу. Придумую щонебудь, наприклад, якесь слово чи ім'я, або геометричну фігуру. Потім з усіх сил втовкмачую її подумки в себе, намагаючись увявити собі її у своїй голові, потім вганяю її собі в шию і так далі — доки цілком не заповнююсь нею. А коли цілковито заповнився — ніщо вже не може вивести мене зі стану спокою.

Я зрозумів до певної міри, що він має на увазі. Однак на думці в нього було ще щось, бо він лишався страшенно збуджений і похапливий. Я хотів якось розговорити його, і невдовзі він поділився своєю таємною турботою.

— Ти теж утримуєшся? — запитав він мене боязко.

— Щодо чого? Маєш на увазі статеві справи?

— Атож. Я вже два роки утримуюся — відтоді, як довідався про дещо важливе. А раніше віддавався одному пороку, ну, ти здогадуєшся... Ти ще ніколи не був із жінкою?

— Ні, — відповів я, — я не знайшов підходящої.

— А якби знайшов — ти спав би з нею?

— Ну... Якщо вона не проти, — промовив я дещо глузливо.

— Ну от, але ж це хибний шлях! Внутрішні сили можна розвивати, тільки сповідуючи повне утримання! Я дотримувався його цілих два роки і трохи більше місяця! Але це збіса важко... Часом я ледве витримую.

— Знаєш, Кнауере, я не думаю, що стриманість — найважливіше для цієї мети.

— Авжеж, є й така думка. Але ти... від тебе я цього не чекав! Хто хоче йти високим духовним шляхом, той неодмінно повинен залишатися чистим!

— Ну то й залишайся! Але я не розумію, чому той, хто пригнічує в собі статеве бажання,

має бути «чистішим», ніж будь-хто інший. Ти можеш виключити сексуальність із усіх своїх думок і снів?

Він подивився на мене з відчаєм.

— Ні, у тім-то й річ! Господи, це ж теж необхідно! Вночі мені сняться такі сни, які я не можу розповісти навіть собі самому. Жахливі сни, уявляєш?

Я згадав те, що говорив мені Пісторіус. Але й визнаючи всю справедливість його слів, я не міг передати їх комусь, не міг дати пораду, яка не впливала би з *мого власного досвіду* і дотримуватись якої я ще й сам не відчував себе достатньо зрілим. Я замовк, відчуваючись розгубленим, що хтось звернувся за порадою, а я не можу йому нічого запропонувати.

— Я все перепробував... — безпорадно торочив Кнауер. — Я й холодною водою обливався, і снігом розтирався, і гімнастику робив, і бігав — нічого не допомагає! Щоночі прокидаюся від отих клятих снів, про які й подумати не смію. А найжахливіше — я поступово втрачаю всі набуті знання! Мені вже рідко коли вдається зосередитися чи заснути — я часто лежу без сну всю ніч. Довго я так не витримаю. Але коли я нарешті припиняю боротьбу, здаюся і знову ганьблюся, я тоді відчуваюсь гіршим за всіх, хто взагалі не боровся. Ти розумієш усе це?

Я кивнув, але не міг нічого сказати. Мені вже стало нудно, і я спротивився собі, що ку-

медний відчай хлопця не справив на мене жодного враження.

— То ти не можеш мені нічого порадити? — запитав він нарешті втомлено і сумно. — Але ж повинен існувати якийсь вихід! А ти як із цим справляєшся?

— Я тобі нічого не можу сказати, Кнауере. Тут допомогти чимось неможливо. Мені теж ніхто не допомагав. Ти повинен сам розібратися в собі, а тоді чинити так, як того насправді вимагає твоє єство. Нічого іншого не існує. Якщо ти не відшукаєш шлях до самого себе, то й жодних духів, гадаю, не впокориш.

Хлопець несподівано замовк і розчаровано поглянув на мене. Раптом його погляд запалився гнівом, він скривився і злісно вигукнув:

— А ти, бачу, святенник! У тебе теж є свій ґандж — я знаю! Ти вдаєш із себе мудрагеля, а потай грузнеш у всякій гидоті, як і всі! Ти така ж свиня, як і я сам! Усі ми свині!

Я пішов, полишивши його на місці.

Він зробив кілька кроків за мною, потім розвернувся і побіг геть. Мене аж знудило від почуття огиди й жалю. Я довго ще не міг позбутися цього, аж поки не розіклав довкола себе вдома у кімнаті свої малюнки і не поринув цілковито у власні візії. І тут мені одразу привиділися вхідні двері будинку і герб, риси матері, але якісь незнайомі, я бачив ці риси так виразно, що тут же став малювати портрет.

Коли цей ескіз, накиданий під час таких напливів мрійливості й забуття, через кілька днів уже був готовий, я почепив його ввечері на стіну, присунув ближче настільну лампу і став пильно розглядати його. Я стояв, мов перед якимось духом, з яким мені потрібно змагатися до самого кінця. Це обличчя скидалося чимось на Деміана, а деякими рисами — й на мене самого. Одне око було помітно вище від іншого, відчужений погляд, сповнений приреченості, був спрямований кудись удалину.

Я стояв перед малюнком. Від внутрішньої напруги груди мої проймало холодом. Я звертався до нього як перше, звинувачував, гладив, молився йому. Хто ти, чия сутність в собі таїш — матері, коханої, повії і хвойди, чуєш, Абраксасе? Мені згадалися слова Пісторіуса, а може, Деміана... Я не міг пригадати, ким вони були сказані, але мені здавалося, що я їх чую виразно. Це були слова про боротьбу Якова з янголом Бога: «Не відпущу Тебе, поки ти не благословиш мене».

Освітлене лампою обличчя змінювалося від кожного мого погуку. Воно то світлішало, то чорніло й похмурніло, змикаючи мертвотні повіки над згаслими очима, то знов розплющувало їх і зблискувало гарячим поглядом. Воно було жінкою (чи чоловіком?), дівчиною чи дитиною, набувало тваринності, розпливалося плямою, а потім раптом знову ставало чітким і ви-

разним. Підкоряючись могутньому внутрішньому велінню, я заплющив очі й відчув цей образ усередині себе — він набув ще більшої сили й могутності. Я хотів упасти перед портретом навколішки, але він уже так глибоко увійшов усередину, що я вже не міг відокремити його від себе, він став мною...

Раптом я почув глухий, важкий шум, немов під час бурі, і затремтів від чогось невимовного — тривоги, напливу почуттів. Зірки мерехтіли переді мною і згасали, спогади — від першої, найбільш забутої пори дитинства, і ще далі, до прабуття, до перших щаблів мого становлення, — все пролітало, скупчившись, повз мене. Але ці спогади, що повторювали, як мені здавалося, все моє життя до найсокровенніших таємниць, не зупинялися на вчорашньому і нинішньому — вони рухалися далі, у майбуття, відриваючи від сьогодення, кудись до нових форм життя. Образи були неймовірно яскраві й сліпучі, хоча згодом жодного з них я не міг як слід пригадати...

Вночі я прийшов до тями, як після глибокого сну, — я був одягнений і лежав упоперек ліжка. Я увімкнув світло. Відчув, що повинен пригадати щось важливе, але години, що передували сну, кудись поринули й зчезли. Спогади приходили поступово. Але де ж портрет? На стіні його вже не було, на столі теж. Тут мені щось невиразно майнуло: невже я його спалив? Чи, може, це

мені привиділося, що я спалив його? Я начебто тримав у долонях попіл... і з'їв його?

Велике судомне занепокоєння вже гнало мене кудись. Я схопив капелюха, вискочив на вулицю, немовби за чийось владним велінням. Я біг якимись вулицями і провулками, наче гнаний вихором. Ось майдан перед темною церквою, може, там мій приятель? Я бродив і шукав чогось у неясному пориванні, а чого — і сам не знав.

Я блукав передмістям, там знаходилися будинки розпусти і ще подекуди горіло світло. А далі вже почалися новобудови з купами цегли, присипаними сірим снігом.

Коли мене, немов сновиду, щось гнало цими закапелками, мені згадалася новобудова в моєму рідному місті, куди мій мучитель Кромер затягнув мене для нашого першого з ним порахунку. Зараз переді мною стояла в сірій пільмі будівля, зяючи чорним дверним отвором. Мене чогось потягнуло всередину, я опирався, спотикаючись об купи піску й сміття, однак щось гнало мене — то було сильніше.

Через дошки і биту цеглу я пробрався всередину, в це запустіння із затхлим запахом холоду й каміння.

Тут раптом почувся чийсь нажаханий голос: — Господи, звідкіля ти тут узявся, Сінклере?

Із темряви, неначе дух, вигулькнула якась постать — худезна й охляла. Я вгледівся і з

жахом впізнав... Кнауера! Волосся моє стало сторчма.

— Як це ти... — він ошалів від хвилювання. — Як ти зумів мене знайти?

— Я тебе не шукав... — проказав я; кожне слово давалося мені з неймовірним зусиллям, я ледве віддіплював його од заціплених замерзлих губ.

Він вирячився на мене.

— Не шукав?

— Ні. Мене сюди чогось потягло... Мабуть, ти мене кликав? Що ти тут робиш? Адже зараз гупа ніч.

Він кинувся до мене і гарячково обійняв своїми кістлявими руками.

— Так, скоро, напевно, світатиме. Сінклер... подумати тільки — ти не забув мене! Ти... ти можеш мені пробачити?

— Про що ти?

— Оте... що я проробляв з тобою... То було так огидно...

Тільки тепер я згадав. Невже це було? Коли — чотири чи п'ять днів тому? Мені здалося, що відтоді минула ціла вічність. Аж тепер я несподівано все збагнув. Не тільки те, що трапилося між нами, але й те, навіщо я забрів сюди, мені раптом сяйнуло: що збирався скоїти із собою Кнауер?

— Ти що, хотів накласти на себе руки?

Він затремтів від жаского страху.

— Так, хотів... Не знаю, чи я зміг би... Я хотів дочекатися ранку.

Я витягнув його назовні. Вже розвиднялося. Але повітря і небо було сіре, невимовно холодне і безрадісне. Я повів його попідруч, щось безперервно проказуючи:

— Тепер ти підеш додому. Але нікому нічого, чуєш, ні слова! Це неправильний шлях, зрозумів? І ми — не свині, як ти гадаєш. Ми — люди. Ми створюємо собі різних богів і часом боремося з ними, а часом вони благословляють нас...

Ми мовчки пленталися, а потім розійшлися. Коли я прийшов додому, уже цілком розвиднілося.

Як згадується, найкращим з того, що мені подарував той час, були години, проведені з Пісторіусом біля органа або перед полум'ям каміна. Ми читали якийсь грецький текст про Абракса. А часом він зачитував мені перекладені уривки з Вед і вчив промовляти священне слово «Ом». Однак мною рухало не тільки це. Я вже відчував, намацував те, що було благодійним для мене, сприяло моему просуванню до себе самого: зросла довіра до власних снів, думок, здогадів і знання про силу, яку я виплекував у собі.

Ми з Пісторіусом могли порозумітися, між нами встановився якийсь зв'язок. Варто було мені лиш зосереджено подумати про нього —

і я міг бути впевнений, що невдовзі з'явиться або він сам, або записка від нього. Як колись Деміана, я міг розпитувати його про все. І навіть більше — за його відсутності мені варто було тільки зосереджено уявити собі і спрямувати у вигляді згустку думок свої запитання, і вся духовна сила, вкладена у запитання, поверталася у вигляді відповіді. Правда, при цьому я уявляв собі не Пісторіуса чи Макса Деміана, а вимріяний образ, що привидівся мені, — чоловічо-жіноче видиво мого демона. Він жив тепер уже не в моїх снах і не у вигляді малюнка на папері, а в мені самому, як образ бажаного, як більш високий ступінь мене самого.

Як дивно, карикатурно-драматично виглядала ситуація, коли я опинився віч-на-віч із невдатним самогубцею Кнауером... Від тієї ночі, коли я з'явився перед ним, як видиво, він прив'язався до мене, мов вірний слуга чи пес, намагаючись підпорядкувати своє життя мені, й сліпо слідував за мною. Він часом приходив до мене з найбезглуздішими запитаннями і бажаннями: то хотів побачити духів, а то вивчати Кабалу і ніяк не хотів вірити, що я нічого в цьому не тямлю. Він був переконаний, що я володію якоюсь потаємною силою. Але дивним було те, що зі своїми дикими й дурними запитаннями він часто приходив саме тоді, коли мені конче необхідно було розплутати якийсь вузол у собі. І оті його химерні ідеї чи прохання часто на-

штовхували мене на розв'язання цього питання. Іноді, коли він набридав мені, я його проганяв. Але все ж відчував — він теж був посланий мені, і від нього до мене у подвійному розмірі поверталось те, що я йому давав. Він був для мене своєрідним провідником чи принаймні дороговказом. Божевільні ідеї, які він приносив мені і в яких шукав для себе благість, підказували мені більше, ніж я на ту мить розумів.

Цей Кнауер згодом зник — якось непомітно з мого обрію. Власне, з ним непотрібні були вже жодні порозуміння. Чого не можна було сказати про Пісторіуса, із моїм знайомцем я до кінця свого навчання набував якогось особливого досвіду.

І найчеснішій людині трапляється іноді вступати в конфлікт із такими безперечними чеснотами, як шанобливість чи вдячність. Кожному судилося зробити щось таке, що віддаляло його від батьків, від друзів. Кожному судилося відчувати коли-небудь суворість самотності. Правда, більшість людей не терпить її і невдовзі прагне сховатися за чиюсь спину. Власне, від своїх батьків та від їхнього світу в цій жорстокій борні я не відірвався, а скорше віддалявся і відчужувався — повільно, майже непомітно. Певна річ, я жалкував, часто це привносило відчуття гіркоти у дні приїзду додому, але я не брав це надто близько до серця — усе це якось можна було витримати.

Однак там, де ми виявляємо шанобу і повагу не за звичаєм, а з власного бажання, там, де ми були чиймись учнями чи друзями за покликом серця, — якою гіркою і жахливою може стати мить, коли ми помічаємо, що якийсь несподіваний порух нашого ества відтручує нас від того, кого ми нещодавно так любили. Тоді кожна думка, що відкидає колишнього друга і навчителя, пронизує своїм отруєним жалом наше серце, і кожен наш оборонний випад спрямовується проти нас самих. Тому, хто колись не сумнівався у своїй моральності, на думку раптом приходять ганебні слова: «віроломство» і «невдячність». І перелякана душа боязко тікає у затишні долини чеснот свого дитинства і ніяк не може повірити, що й цей розрив мав відбутися, і цей зв'язок має бути обірваний...

Мало-помалу якесь відчуття в мені повставало проти того, щоб повсякчас визнавати верховенство Пісторіуса. Дружба з ним, його поради, його розрада, його близькість були найважливішим з того, що сталося зі мною останнім часом. За його посередництва зі мною наче розмовляв Бог. З його вуст мої сни поверталися до мене проясненими, витлумаченими. Він дарував мені мужність бути самим собою. І ось я — гай-гай! — відчув у собі повільно зрослий опір. Мені вчувалось надто багато повчання в його словах, і здавалося, що він розуміє лише якусь частку мене.

Певна річ, що ніяких суперечок чи сцен, якогось зведення поррахунків з ним — нічого такого не було. Я сказав йому лише одне-єдине, безневинне, по суті, слово. Але то й була та мить, коли якась ілюзія порозуміння між нами розсипалася на кольорові скалки.

Таке передчуття гнітило мене вже деякий час, але увиразнилося воно якоїсь неділі. В старовинному кабінеті Пісторіуса ми лежали на підлозі перед вогнем каміна, він розповідав про таїнства і релігії, які вивчав, розмірковував про ймовірне майбутнє цих вірувань. А мені все це здавалося радше цікавим і кумедним, ніж життєво важливим. Мені вчувалася в його розмірковуваннях якась суха вченість, втомливе копирсання в рештках колишніх світів. І несподівано мене охопила відраза до всього цього — до культів, міфології, до цієї мозаїки віровчень, відомих нам за переказами.

— Пісторіусе, — промовив я з якоюсь злістю, що вирвалася з мене і була несподіваною й для мене самого. — Ви вже б краще розповіли мені про якийсь свій сон, який приснився вам уночі. Те, що ви зараз розповідаєте, це... це якісь викопні старожитності...

Нічого подібного він ніколи від мене не чув. Я й сам тої ж миті із соромом і страхом відчув, що випущена мною стріла потрапила в самісіньке серце. Те, чим я зараз глузливо, в гострій

формі, дорікнув йому, він іноді сам дорікав собі іронічним тоном.

Він це миттєво вловив і одразу замовк. Я подивився на нього з острахом і побачив, що він страшенно зблід.

Після тривалої важкої паузи він підкинув дров у вогонь і тихо проказав:

— Ви абсолютно праві, Сінклере. Ви розумний хлопець. Я не обтяжуватиму вас антикварністю.

Мені на очі навернулися сльози — я хотів сказати йому щось тепле, вибачитись, запевнити його у своїй любові, у своїй щирій вдячності. Мені приходили на думку зворушливі слова, але вимовити їх я чомусь не міг. Я продовжував тупо лежати, дивився у вогонь і мовчав. І він також. Ми лежали, а вогонь догорав і спадав, і з кожним спалахом полум'я я відчував, як гасне й відлітає щось прекрасне, глибоке, що вже ніколи не зможе повернутися.

— Боюся, що ви мене неправильно зрозуміли... — вичавив я із себе здавленим, хрипким голосом. Ці дурні, безглузді слова зірвалися з язика мимоволі, немовби я читав уголос якусь фразу з газетної статті.

— Я зрозумів вас абсолютно правильно, — тихо сказав Пісторіус. — Ви маєте рацію. — Він почекав, а потім повільно додав: — Наскільки взагалі хтось може бути правим перед іншим.

«Ні, ні! — волато в мені. — Я не правий!»

Але я не зміг нічого додати. Я знав, що єдиним своїм слівцем я вказав йому на дуже істотну слабкість, на його рану й ваду. Я торкнувся того пункту, в якому він і сам не міг собі довіряти. Його ідеал був «антикварним», у своїх пошуках він оглядався назад, він був романтиком. І я раптом глибоко збагнув: саме тим, чим Пісторіус був для мене, він не міг бути для себе самого. Саме те, що він дав мені, він не міг дати самому собі. Він вивів мене на шлях, на якому я повинен був обігнати його, поводитися, а відтак — полишити.

Бог знає, як зроджуються отакі слова! Я навіть подумати не хотів чогось поганого, у мене не було жодного передчуття катастрофи. Я щось бовкнув, чого сам у ту мить, коли зробив це, не відав, піддавшись маленькій, трохи смішній, трохи єхидній примсі. А воно виявилось доле-носним. Я допустив дрібну, неуважну грубість — а для нього це стало присудом.

О, як мені хотілося тоді, щоб він розізлився, став захищатися, щоб напосівся на мене! Але нічого подібного не сталося — я сам мав пережити драму в своїй душі. Він міг би й посміхнутися, якби був спроможний. Те, що він не зміг цього зробити, — найкраще свідчило, наскільки глибоко я зачепив його.

І те, що Пісторіус так покірно прийняв удар від мене — свого нахабного і невдячного учня, і те, що він промовчав і визнав мою правоту, —

це зробило мене ненависним самому собі, у сто-
крат збільшило мою необачність. Завдаючи уда-
ру, я цілив у сильну боєздатну особистість, а
переді мною опинилася тиха, стражденна, без-
захисна душа, котра мовчки здалася...

Ми ще якийсь час лежали перед згаслим по-
лум'ям. Кожна жаринка чи обвуглена головеш-
ка викликали в моїй пам'яті щасливі, чудові,
розкішні години й дедалі більше примножува-
ли моє зобов'язання, мою провину перед Піс-
торіусом.

Нарешті я не витримав — устав і пішов геть.
Я довго стояв перед його дверима, затримався
на темних сходах, а відтак ще довго стовбичив
на вулиці перед входом: а раптом він вийде за
мною? Кінець кінцем я поплентався і довго блу-
кав вулицями, передмістям, парком і лісом —
аж до самого вечора. Отоді я вперше відчув
«Каїнову печать» на своєму чолі.

Замислюватися я став лише згодом. Усі мої
думки прагнули звинуватити мене і захистити
Пісторіуса. Але все закінчилося навпаки. Тися-
чу разів я пошкодував за своє дурне необачне
слово. От би відкликати його назад... Але воно
вже було сказане. Лише тепер мені вдалося зро-
зуміти Пісторіуса, вибудувати перед собою всю
його мрію. Мрія ця полягала в тому, щоб стати
проповідником, проголосити нову релігію, да-
ти нові форми возвеличення, любові й покло-
ніння, побудувати нові символи.

Але не такою була його внутрішня сила, не такою була його земна роль. Він затишно почувався саме в минулому, занадто добре знався на ньому, багато читав про Єгипет та Індію, про Митру й Абрассаса. Його любов була прив'язана до образів, які земля вже бачила. А в глибині душі він, напевно, сам знав, що нове має бути новим для сьогоднішніх людей, що воно б'є фонтаном зі свіжого ґрунту, а не черпається з колекцій і книгозбірень. Його місія полягала, можливо, в тому, щоб допомагати людям, приводячи їх до самих себе, як це він зробив зі мною. Але не в тому, щоб давати їм щось нечуване — нових богів.

І тут мене несподівано осяйнуло: кожен має свою «роль». Але ні для кого немає такої, яку б він міг вибрати сам, описати й виконувати, як йому заманеться. Отже, неправильно бажати нових богів? Як і бажати дати щось світові? Ніякого, абсолютно ніякого зобов'язання не існує для тих людей, що прокинулися, окрім одного — шукати себе, зміцнюватися в собі, намацувати свій власний шлях, куди б він не провадив. Це мене глибоко вразило, бо таким був для мене підсумок пережитого.

Раніше я часто грався образами майбутнього, приміряв ролі, які могли бути призначені мені, — наприклад, поета (яку я, можливо, частково втілював у словах, але насправді уявив тільки тепер). А можливо, провісника чи мага, чи ще

когось. Але все це було дурнею. Я не для того з'явився на світ, щоб складати вірші, щоб провіщати, щоб малювати картини. Ні я, ні будь-хто інший не з'являється для цього на світ. Усе виходить тільки мимохідь. Справжнє покликання кожної людини полягає тільки в одному — прийти до самої себе. Ким би вона зрештою не стала — поетом, божевільним чи пророком, — це, врешті-решт, не так уже й важливо. Істинна мета для кожного тільки одна — прийти до самого себе. Людина може закінчити свій шлях як поет чи божевільний, пророк або злочинець — не її це справа. Справою кожного є знайти свою власну долю, не будь-яку, а свою, і віддатися їй уповні — неподільно і непохитно. Все інше — це половинчастість, це спроба втекти, це відхід кудись на протоптані стежки, це пристосуванство і страх перед власною сутністю. Ця нова дійсність, про яку я не раз здогадувався, яку я, можливо, часто вже втілював у слова, але насправді побачив тільки тепер, поставала переді мною у всій своїй острашливій величній сакральності. Я — це поштовх природи у невідомість, у нове, або в нікуди, і зробити цей стрибок з безодні дієвим, відчути в собі його волю і повністю перетворити її на власну — тільки в цьому полягає моє покликання. Тільки в цьому!

Я вже пережив багато станів самотності. Тепер я відчув, що існує глибинна, відокремлена самотність, і вона неминуча.

Я не намагався втішити Пісторіуса. Ми залишилися друзями, але наші стосунки змінилися. Лише один-єдиний раз ми торкнулися цієї теми, вірніше, говорив тільки він.

— Я маю бажання стати священнослужителем — ви це знаєте. Найбільше мені хотілося стати служителем нової релігії, яку дехто з нас передчуває. Але я не зможу ним стати (я це знаю давно, хоча не зізнавався собі в цьому). Я буду здійснювати священнодійства — можливо, на органі, можливо, ще якимось інакше. Але я завжди повинен знати: в моїх відчуттях є щось прекрасне і священне — органна музика і таїнство, символ і міф. Мені це потрібно, і я не хочу від цього відмовлятися. В цьому, мабуть, моя слабкість. Було б правильніше просто віддатися на волю долі без будь-яких вимог. Але я так не можу; так я не здатен вчинити. Можливо, ви це зможете згодом. Це важко, це єдина у світі справді тяжка річ, мій друже. Я часто про це мріяв, але не можу — мене аж дрижаки беруть, я відчуваю себе тоді таким оголеним і самотнім. Я теж бідна жалюгідна істота, яка потребує дрібку тепла і їжі й іноді хоче відчути близькість собі подібних. Хто справді не хоче нічого, крім своєї долі, — у того вже немає нікого, той цілковито самотній, і довкола нього — тільки холодний космічний простір. Це, знаєте, як Ісус у Гетсиманському саду. Бували на світі мученики, які охоче йшли на хрест, але

навіть вони не були героями, не відчували повного звільнення, навіть вони хотіли чогось любого і дорогого для себе — у них були взірці чи якісь ідеали. А той, хто скоряється лише долі, — у того вже немає ні взірців, ні ідеалів — нічого дорогого, нічого втішного. І цим шляхом і треба було б, власне, рухатися. Такі люди, як я і ви, доволі самотні, але в кожного з нас є ще хтось інший. У нас є ще й таємне задоволення від того, що ми *інші*, що повстаємо, що хочемо чогось незвичайного. Це теж має відпасти, якщо людина хоче повністю пройти весь шлях. Вона не повинна прагнути стати бунтарем чи зразком. Стати мучеником — таке й уявити собі неможливо...

Авжеж, уявити собі таке неможливо. Однак про це можна було мріяти, це можна було передчувати, про це можна було здогадуватися. Кілька разів, коли випадали тихі години, я дещо з цього відчував. Тоді я заглядав у себе й дивився своїй долі у широко розплющені очі. Вони могли бути сповнені мудрості й шаленства, вони могли випромінювати любов або глибоку злобу — це не мало значення. Нічого з цього не можна було вибирати, нічого з цього не можна було бажати. Обирати можна було тільки себе, свою долю. На якомусь відтинку шляху до цього Пісторіус послугував мені провідником.

У ті дні я метушився, немов сліпий, у мені вирувала буря, кожен крок був немов у прірву.

Я не бачив перед собою нічого, крім безмежного мороку, в якому губилися і тонули всі шляхи, що ними я досі рухався. І в душі своїй я бачив образ, він був схожий на Деміана, в очах його прочитувалася моя доля.

Я написав на клаптику паперу: «Провідник покинув мене. Я в пільмі. Я сам не можу зробити ані кроку. Допоможи мені!»

Я хотів послати цей листок Деміану, але не послав. Кожного разу, коли я хотів так зробити, мені це здавалося примітивним і безглуздим. Але оту свою маленьку молитву я знав напам'ять і часто повторював її про себе. Вона супроводжувала мене скрізь. Я став відчувати, що це таке — молитва.

Моє навчання у пансіоні завершувалося. На вакаціях мені потрібно було здійснити подорож, як це замислив мій батько, а потім треба було вступати до університету. На який факультет — я ще не знав. Мені хотілось вивчати хоч протягом семестру філософію. Все інше мене б також влаштувало.

Розділ сьомий

ПАНІ ЄВА

Якось на канікулах я гуляючи підійшов до будинку, в якому кілька років тому мешкав Макс Деміан з матір'ю. В саду помітив якусь стареньку жіночку, заговорив з нею і довідався, що будинок належить їй. Я запитав про родину Деміана. Вона добре пам'ятала їх, однак де вони мешкають тепер, не знала. Помітивши мою зацікавленість, вона завела мене до будинку, дістала альбом у шкіряній обкладинці і показала мені світлину матері Деміана. Я вже майже забув про неї. Та коли глянув на фото, моє серце завмерло. То був мій вимріяний образ! Це була вона — високого, майже чоловічого зросту. Вона була дуже схожа на свого сина. В її обличчі було щось суворе і глибоко пристрасне, вона була вродлива, спокуслива, гарна і неприступна, мати, доля і кохана — такою вона була...

Мене мовби громом вдарило в ту мить: не вже мій вимріяний образ існує на землі? Жінка, яка має таку зовнішність, риси моєї долі! Де вона? Де? І вона — Деміанова мати!

Невдовзі після цього я поїхав у подорож. У дивовижну мандрівку. Без перепочинку я пе-

реїжджав з одного місця на інше, як заманеться, але завжди — в пошуках цієї жінки. Іноді я натикався на когось схожого на неї, той образ манив мене, змушував блукати вулицями чужих міст, вокзалами й у потягах, немов у заплутаних снах. Бували дні, коли я відчував, якими марними є мої пошуки. Тоді я тинявся без діла де-небудь у парку, в готельному саду, в залі очікування і, вдивляючись у себе, намагався оживити в собі цей образ. Але він став якимсь примарним і швидкоплинним. Я втратив сон, і тільки у вагоні, проїжджаючи незнайомі місця, я міг задрімати десь хвилин на п'ятнадцять.

Одного разу в Цюріху мене переслідувала якась незнайомка — приваблива, трохи нахабна. Я намагався не дивитися на неї і йшов собі далі, мовби її взагалі не існувало. Скорше я помер би на місці, ніж приділив цій жінці хоча б годину.

Я відчував, що мене манить моя доля, звершення вже близько, і шаленів від нетерпіння, що нічого не можу вдіяти. Одного разу на вокзалі (здається, це було в Інсбруку) я побачив у вікні потяга, що відходив, постать, яка нагадала мені її. Кілька днів після цього я почувався глибоко нещасним. І раптом ця постать знову привиділася мені уві сні. Я прокинувся з гнітючим почуттям безглуздості моєї гонитви за примаурою і вирішив одразу ж повернутися додому.

Через декілька днів мене зарахували до Г-ського університету. Мене тут все розчаро-

увало. Курс з історії філософії, який я слухав, був такий же беззмістовний і банальний, як і поведінка новачків-студентів. Усе робилося за шаблоном, кожен наслідував іншого, і веселе збудження на юначих обличчях виглядало таким прикро порожнім, удаваним. Але я був вільний, весь день належав мені, я почувався за тишно в старій будівлі в передмісті. На моєму столі лежало кілька томиків Ніцше. З ним я жив, відчуваючи самотність його душі, здогадуючись про долю, яка безупинно рухала ним, страждав разом з ним і був щасливий від того, що існувала людина, яка так неухильно йшла своїм шляхом.

Якось пізно ввечері я блукав містом при осінньому вітрі і чув, як горлає у трактирах студентське товариство. З відчинених вікон снувалися хмари тютюнового диму й потужним потоком линув спів — гучний, не фальшивий, але безкрилий і мляво-однотонний.

Я стояв на розі і слухав, як із двох шинків виливалася в ніч сумлінно дотримувана юнацька бадьористість. Всюди спільнота, всюди скупченість, ухиляння від долі і втеча в теплу стадність!

Позаду мене повільно йшли двоє. Я почув уривок їхньої розмови.

— Хіба це не схоже на збіговисько молодиків у якомусь негритянському селищі? — сказав один з них. — Усе точнісінько так само,

навіть татуювання в моді. Ось вам і «молода» Європа.

Голос видався мені надивовижу знайомим — він когось мені нагадував. Я пішов за ними темною вулицею. Один з них був японець, маленький, чепурний, я побачив, як блиснуло під ліхтарем його жовте усміхнене обличчя.

Тут інший заперечив:

— Втім, у вас в Японії теж не краще. Люди, які не біжать за стадом, всюди рідкість. Тут теж є такі.

Від кожного почутого слова мене проймав радісний трепет — я знав, хто це, то був Деміан!

У цю вітряну ніч я йшов за ним і японцем темними вулицями, слухав їхню розмову і насолоджувався звучанням Деміанового голосу. У ньому вчувалися колишні інтонації, чудова впевненість і спокій. Цей голос і зараз мав наді мною владу. Тепер усе стало на свої місця — я знайшов його!

У кінці вулиці передмістя співрозмовники попрощалися, і японець відімкнув вхідні двері до будинку. Деміан рушив у зворотному напрямку, а я зупинився і став чекати на узбіччі. Моє серце калатало, я дивився, як він простує прямою пружною ходою — в коричневому водонепроникному плащі, з ціпком, що звисав з його руки. Не прискорюючи своєї рівномірної ходи, він підійшов до мене, зняв капелюха і показав

мені своє колишне світле обличчя з рішучими вустами й осяйним високим чолом.

— Деміане! — вигукнув я.

Він простягнув мені руку.

— Отже, ти тут, Сінклере! Я чекав тебе.

— Ти знав, що я тут?

— Не те щоб знав, але, безумовно, сподівався на це. Я побачив тебе тільки сьогодні ввечері, ти ж весь час ішов за нами.

— Отже, ти одразу впізнав мене?

— Звичайно. Правда, ти дещо змінився. Але ж на тобі лежить «печать».

— Печать? Яка ще печать?

— Раніше ми називали її Каїновою, якщо ти ще пам'ятаєш. Це наша печать. На тобі вона була завжди, тому я і став твоїм другом. Але тепер вона стала виразнішою.

— Я цього не знав. Чи все ж знав? Якимось я намалював твій портрет, Деміане, і здивувався, що він схожий і на мене. Це через печать?

— Звичайно. Приємно, що ти тут! Моя мати також зрадіє.

Я спохопився.

— Твоя мати? Вона тут? Вона ж мене зовсім не знає!

— О, вона чула про тебе! Вона впізнає тебе, навіть якщо я не скажу, хто ти... Ти довго не давав про себе знати.

— О, мені часто хотілося написати тобі, але ніяк не виходило. З деяких пір я відчував, що скоро знайду тебе. Я чекав цього щодня.

Він узяв мене попідруч, і ми пішли разом. Від нього віяло спокоєм, що передавався й мені. Невдовзі ми вже гомоніли, як і колись. Ми згадували шкільні роки, заняття для тих, хто готувався до конфірмації, навіть ту невдалу зустріч на вакаціях. От тільки про найбільш ранній і тісний зв'язок між нами — про історію з Францом Кромером — ми й зараз не згадували.

Непомітно ми втягнулися в дивну і пророчу розмову. Немовби в продовження бесіди Деміана з японцем, ми поговорили про студентське життя, а від цієї теми перейшли до іншої, здавалося, далекої від неї. Але в словах Деміана все набувало внутрішнього взаємозв'язку.

Він говорив про дух Європи та про прикмети цієї епохи. Всюди, розповідав він, панує згуртованість і стадність, але не свобода і не любов. Ця згуртованість — починаючи від студентської корпорації, від співочого гуртка аж до держав — вимушена, породжена страхом, боязню, розгубленістю, вона прогнила зсередини, зістарілася і близька до розпаду.

— Згуртованість, — промовив Деміан, — чудова річ. Але те, що буває нині пишним цвітом, — аж ніяк не єдність. Вона виникне заново — із виняткових знань одне про одного людей і через деякий час змінить весь світ. Нині єдність зводиться до стадності. Люди біжать одне до одного, тому що бояться — пани гуртуються до панів, робітники — до робітників, учені — до вчених.

А чому вони бояться, знаєш? Боїться тільки той, у кого немає злагоди з самим собою. Вони бояться, бо ніколи не знали самих себе. Ця єдність складається поспіль з тих, хто відчуває страх перед непізнаним у самому собі. Вони відчувають, що закони їхнього життя вже більше не працюють — ні старі скрижалі їхніх релігій, ні їхня моральність — ніщо не відповідає тому, що нині потрібно. Понад сто років поспіль Європа тільки те й робила, що вивчала науки й будувала заводи. Ці спеціалісти точно знають, скільки грамів пороху потрібно для того, щоб убити людину. Але чи люди знають, як молитися Богу? Вони не знають навіть, як хоча б якусь годину бути вмиротвореним. Поглянь на який-небудь студентський шинок. Або на розважальний заклад, куди навідується багаті. Безнадійно! Дорогий Сінклере, з усього цього не може вийти щось путнє. Ці люди полохливо гуртуються, охоплені страхом і сповнені злості, ніхто нікому не довіряє. Вони чіпляються за ідеали, які перестали бути ідеалами, і поб'ють камінням будь-кого, хто проголосить якийсь новий ідеал. Я відчуваю, що зіткнення неминучі. Вони почнуться, повір мені, — вони скоро почнуться! Звичайно, вони не «покращать» світ. Чи повбивають робітники своїх фабрикантів, чи будуть Росія і Німеччина воювати — поміняються тільки власники. Але все-таки це не буде зовсім марно. Бо виявить непридатність нинішніх ідеалів, змете ідолів кам'яного

віку. Цей світ у його теперішньому вигляді приречений загинути, і так воно й буде.

— А що при цьому буде з нами? — запитав я стривожено.

— З нами? О, може, ми теж загинемо. Адже вбити можна й когось із нас. Тільки з нами не так-то легко впоратися. Довкола того, що від нас зостанеться, або довкола тих, хто з-поміж нас виживе, об'єднається воля майбутнього. Проявиться воля людства, яку наша Європа перекрикувала своїм ярмарком техніки і науки. І тоді виявиться, що воля людства ні в чому не збігається з волею нинішніх об'єднань, із волею держав і народів, спілок і церков. Ні, те, чого хоче від людини природа, — записано в окремих особистостях, зокрема, в тобі і в мені. Це було записано в Ісусові, було записано у Ніцше. Для цих єдино важливих течій, які, звісно, щодня можуть видозмінюватися, знайдеться місце, коли нинішні об'єднання розпадуться.

Було вже пізно, коли ми зупинилися перед якоюсь садибою поблизу річки.

— Ось тут ми й живемо, — пояснив Деміан. — Приходь до нас. Ми тебе дуже чекаємо.

Радісно йшов я до свого будинку. Ніч ставала прохолодною. По всьому місту горланили студенти і похитуючись розходилися по домівках. Я часто помічав несхожість між їхньою зухвалою веселістю і моїм самотнім життям — часом з почуттям своєї обділеності, а іноді з іронією. Але я

ще ніколи не відчував так, як оце сьогодні — спокійно і з таємною силою, — як це мало стосується мене, наскільки далекий від мене цей світ, наскільки він мені чужий. Я згадував мешканців свого рідного міста, літніх, поважних людей, які ностальгійно зітхали за своїми гультьяйськими семестрами, немов за райським блаженством, і вихваляли минулі «вольності» своїх студентських років приблизно так, як поети чи романтики згадують дитинство. Скрізь одне і те саме... Скрізь вони шукали «вольність» і «щастя» десь у минулому — тільки від страху, що їм можуть нагадати про їхню власну відповідальність і закликати рухатися своїм власним шляхом. Кілька років поспіль вони пиячили й гуляли, а потім, поопускавши хвости, стали поважними діячами на державній службі. Так, справи наші кепські, вони нікуди не годилися, і ця студентська бездумність була не меншою і не гіршою дурнею, ніж сотні інших безглузвих справ.

Коли я, однак, дістався до свого будинку, який був досить далеко, і ліг спати, всі ці думки розвіялися, а мої помисли зосередилися на таємній мрії, яку обіцяв мені проминулий день. Якщо я сильно цього захочу, то вже завтра зможу побачити матір Деміана... Хай студенти пиячать і розмальовують собі обличчя, хай пропаций світ чекає на свою загибель — що мені до того? Я чекаю лише одного: моя доля от-от вийде мені назустріч у новому образі...

Я проспав міцно аж до пізнього ранку. Новий день настав, мов свято, — таких урочистих днів не було в мене від різдвяних свят мого дитинства. Я був сповнений внутрішнього збудження, але страху не було зовсім. Я відчував, що настав доленосний день. Я бачив і відчував світ навколо себе перетвореним, очікувальним, велелюдним, урочистим. Навіть осінній дощ, що накрапав, був прекрасний, тихий і по-святковому сповнений глибокої радісної музики. Вперше зовнішній світ звучав в один лад з моїм внутрішнім світом — і тоді настає свято душі, тоді хочеться жити. Жодний будинок, жодна вітрина, жодна постать на вулиці не відволікали мене — усе було так, як і мало бути, але без порожнього, буденного і звичного. Була очікувальна природність, я приймав свою долю з благоговійною готовністю. Таким я бачив світ колись — дитиною вранці, на великі свята Різдва чи Великодня. Я не здогадувався, що цей світ ще може бути таким чудовим. Я звик жити самотником і миритися з тим, що смак до всього зовнішнього втрачений, що втрата яскравих кольорів неминуха із втратою дитинства і що за свободу й змужніння душі необхідно платити — відмовою від цього чарівного блиску. Тепер я із захопленням побачив, що все це було тільки приспане й затемнене і що той, хто отримав свободу і відмовився від дитячого щастя, теж може побачити сяйво світу і з тремтінням дивитися на нього дитинними очима.

Нарешті настала мить, коли я знову знайшов той сад у передмісті, де попрощався з Деміаном минулої ночі. За високими, сірими від дощу деревами ховався невеликий будинок — світлий і затишний, із пишними кущами квітів за високими скляними вікнами. А за світлими вікнами — темні стіни кімнат з картинами і книжковими стелажми. Вхідні двері вели прямо до невеликої затишної зали. Мовчазна стара служниця, вся в чорному, з білим фартухом, впустила мене і зняла з мене плащ.

Вона залишила мене в залі самого. Я роззирнувся й одразу ж поринув у свої візії. Вгорі, на темній стіні понад дверима, висіла засклена, в чорній рамі, добре знайома мені картина — мій птах із золотисто-жовтою яструбиною головою, який вилуплюється зі шкаралущі світу. Вражений побаченим, я уляк на місці — на серці в мене стало так радісно і так тремтливо, немовби все, що я коли-небудь робив чи відчував, повернулося в цю мить до мене, як відповідь і здійснення бажань. Блискавично промайнуло безліч картин — я побачив рідний батьківський дім зі старовинним кам'яним гербом над аркою, хлопчика Деміана, який малює цей герб, себе — підлітка, який заплутався у тенетах свого ворога Кромера. Або себе, що малює в тихій шкільній кімнаті птаха своєї туги, — і все-все, аж до цієї миті, знову зазвучало в мені, отримало підтвердження, відповідь, схвалення...

Зволоженими очима дивився я на картину і те ж саме читав у своїй душі. Але раптом мій погляд ковзнув до відчинених дверей — там стояла висока жінка у темній сукні. То була вона...

Я не міг вимовити жодного слова. Ця гарна ставна жінка, обличчя якої так було схоже на сиве, було позбавлене прикмет часу і віку і, сповнене одухотвореної сили, привітно посміхалося мені. Її погляд здавався здійсненням бажань, її привітання означало повернення додому. Я мовчки простяг до неї обидві руки. Вона обхопила їх своїми міцними теплими долонями.

— Ви — Сінклер. Я вас одразу впізнала. Ласкаво просимо...

Голос у неї був низький і теплий, я смакував його, мов солодке вино. Я вдивлявся в її ясне обличчя, в чорні загадкові очі, на свіжі яскраві вуста, на відкрите, царствене чоло, позначене «печаттю».

— Я дуже радий... — промовив я і поцілував її руки. — Мені здається, що я довго-довго десь мандрував — і ось нарешті повернувся додому...

Вона посміхнулася тепло, по-материнськи.

— Повернутись додому не дано нікому... — промовила вона трохи сумовито. — Але там, де дружні шляхи сходяться, кожна обитель на якийсь час уподібнюється до рідної домівки.

Вона висловила вголос те, що я відчував по дорозі сюди. Її голос та слова дуже нагадували

сина і все-таки були зовсім іншими. Все було зрілішим, теплішим, природнішим. Але так само, як колись Макс ні на кого не справляв враження хлопчика, так і ця жінка зовсім не схожа була на матір дорослого сина, — такою свіжістю віяло від її обличчя, пишного волосся, такою пружною і гладенькою була її золотава шкіра, такими квітучими були її вуста. Ще величнішою, ніж у моїх видіннях, стояла вона переді мною, споглядати її було щастям...

Отже, ось який був новий образ, у якому постала моя доля... Від неї віяло вже не суворістю чи самотністю, а зрілістю і радістю... Я не схилявся до жодних рішень, не давав собі жодних обітниць. Я досяг мети на своєму шляху — такої висоти, звідки відкривався далекий і чудовий подальший шлях. Я прагнув до обітованих земель під кронами дерев, до близького щастя, до всіляких радощів, освіжених весняними садами. Що б зі мною тепер не трапалося, я був щасливий, бо знав про існування на світі цієї жінки, міг впиватися її голосом і дихати її близькістю... Хай би вона була ким завгодно — матір'ю, коханою, богинею, — аби тільки була, аби мій шлях пролягав близько до її шляху...

Вона показала на картину з яструбом.

— Ви нічим не могли так потішити Макса, як цією картиною, — промовила вона замислено. — І мене також. Ми чекали на вас, і коли картина з'явилася, ми зрозуміли, що ви про-

стуєте дорогою до нас. Коли ви ще були хлоп'ям, Сінклере, мій син якось сказав, прийшовши зі школи: «Є у нас один хлопчик із печаттю на чолі — він повинен стати моїм другом». Це були ви. Вам було нелегко, але ми вірили у вас. Одного разу, приїхавши на вакації додому, ви зустрілися з Максом. Вам було тоді років шістнадцять. Макс розповів мені про це...

Я перебив її:

— О, він розповів вам про це? Для мене то був найскрутніший період!

— Так, Макс сказав мені тоді: «Тепер у Сінклера попереду найважче. Він робить ще одну спробу втекти у спільноту. Він навіть став тинятися по шинках, але йому це не допоможе. Його печать ще не проступила, але вона вже починає яскріти». Хіба не так це було?

— О, так! Насправді все точнісінько так! Потім я зустрів Беатріче, а згодом у мене нарешті з'явився провідник. Його звали Пісторіус. Тільки тоді я зрозумів, чому моє дитинство було так тісно пов'язане з Максом, чому я не міг відірватися від нього. Мила пані... мила матінко, я тоді тоскно думав: може, мені накласти на себе руки? Невже цей шлях для всіх такий важкий?

Вона торкнулася долонею мого волосся легким порухом.

— Народжуватися завжди важко. Ви знаєте, що птах насилу вилуплюється з яйця? Але

згадайте минуле і запитайте себе: чи тільки важкий був ваш шлях? Може, він був разом і прекрасний? Ви могли б уявити якийсь кращий, легший?

Я похитав головою.

— Було тяжко... — промовив я, мов уві сні. — Дуже важко, поки не зродилася мрія...

Вона кивнула і проникливо глянула на мене.

— Авжеж, треба знайти свою мрію — тоді шлях стає легшим. Але не існує одвічної мрії — кожну попередню змінює якась нова і жодну втримати не можна...

Я стривожився. Чи не було це пересторогою? Може, це був оборонний жест? Та все одно я був готовий іти туди, куди вона скаже, — навіть не запитуючи про мету.

— Хтозна... — задумався я. — Я не знаю, чи довго житиме моя мрія. Хотілось би, щоб вона жила вічно... В образі птаха моя доля прийшла до мене, мов мати і кохана. Я належу їй і нікому більше.

— Доти, поки ця мрія — ваша доля, ви маєте зберігати їй вірність... — підтвердила вона серйозним тоном.

Мене огорнув сум і пристрасне бажання померти в цю чарівну мить. Я відчував, як на мої очі нестримно навертаються сльози, — як неймовірно давно я не плакав... Я різко відвернувся від неї, підійшов до вікна і засльозеними очима подивився вдалину поверх квітів у вазонах.

Позаду я чув її голос — він звучав спокійно, але був сповнений ніжності, мов чаша, що по вінця наповнена вином:

— Сінклере, ну ви просто як дитина! Втіштеся: ваша доля до вас прихильна... Коли-небудь ваша мрія належатиме лише вам цілковито, як ви цього й прагнете, якщо ви залишатиметеся вірним їй...

Я зробив над собою зусилля і знову повернувся обличчям до неї. Вона подала мені руку.

— У мене є декілька друзів, — сказала вона посміхаючись, — зовсім небагато найближчих друзів, вони називають мене «пані Єва». Ви також можете називати мене так, якщо забажаєте.

Вона підвела мене до дверей, відчинила їх і сказала:

— Отам у саду ви знайдете Макса.

Я стояв під високими деревами у сум'ятті, приголомшений, не знаючи, чи в мені лишилась хоч крапля тверезості, чи вона розчинилась у мрійливості. З гілок тихо скрапувало. Я повільно брів садом, що розкинувся розлого вздовж річки. Нарешті побачив Деміана. Він стояв у відкритій альтанці, оголений по пояс, і вправлявся в боксі за допомогою підвішеного мішечка з піском.

Я подивовано застиг на місці. Деміан виглядав пречудово: широкі груди, міцна чоловіча голова, підняті руки з напнутими м'язами були сильні й вправні, рухи переливалися по

тілу — від плечей і плечових суглобів і до стегон, немов грайливі потічки.

— Деміане! — вигукнув я. — Що це ти робиш?

Він весело засміявся.

— Тренуюся! Я пообіцяв двобій маленькому японцеві. Цей хлопчина спритний, мов тигреня, і, звісно, такий же підступний. Але зі мною йому не впоратися. Я повинен узяти реванш за невеличку образу.

Він одягнув сорочку і піджак.

— Ти вже поговорив з матір'ю? — запитав він.

— О, Деміане, яка чудова в тебе мати! Пані Єва... Це ім'я їй так личить. Знаєш, мені здається, мовби у нас спільна мати...

Він пильно глянув мені в обличчя.

— О, ти вже знаєш її ім'я? Можеш пишатися, юначе! Ти перший, кому вона назвала його одразу ж після знайомства.

Від цього дня я приходив до них не тільки як син і брат, але і як закоханий. Коли я зачиняв за собою хвіртку і вже здалеку помічав високі дерева в саду, я відчував себе неймовірно щасливим. По той бік була звична «дійсність» — вулиці, будинки, люди, установи, бібліотеки й аудиторії, — а тут, усередині, жила любов, розкошувала душа, тут жили казка і мрія.

Проте ми аж ніяк не відмежовувалися від зовнішнього світу. У своїх думках і розмовах

ми часто перебували в самій його гущині — тільки на іншому полі. Від більшості людей нас відділяли не якісь мѐжі, а лише інший спосіб бачення. Наша мета полягала в тому, щоб вибудувати у світі якийсь острівець, шукати взірці або хоч якихось ознак, можливостей іншого життя. Будучи тривалий час самотнім, я нарешті спізнав ту спільноту, що буває поміж людьми, які зазнали повної самоти. Мене більше вже не тягло до гучних застіль, до хмільних веселощів, я не відчував ні заздрості, ні туги за рідним краєм, коли бачив інших людей.

Отак я був посвячений у коло тих, хто носив на собі «печать». Нас, позначених «печаттю», світ міг по праву вважати диваками, навіть схибнутими і небезпечними. А ми були тими, хто прокинувся чи прокидається, і наші прагнення зводилися до того, щоб дедалі більше розвивати в собі пильність. Натомість прагнення інших, їхні пошуки спрямовувались на те, щоб тісніше пов'язувати свої думки, свої обов'язки, своє життя та ідеали з життям і щастям стада. Там теж були прагнення, там теж були сила і своя велич. Але в той час, як ми втілювали, як нам праглося, волю природи до індивідуального і нового, інші жили прагненням до незмінності. Для них людство (яке вони любили, як і ми) було чимось сформованим, що треба оберігати й захищати. А для нас воно йшло в далеке майбуття, на шляху до якого ми всі перебували, але образ

того майбутнього був нікому не відомий, і закони його ще ніде не записані.

Окрім пані Єви, Макса і мене, до нашого гуртка (з більшою чи меншою наближеністю) належали ще деякі шукачі найрізноманітнішого штибу. Дехто йшов своїми стежками, ставив перед собою особливі цілі, дотримувався неординарних думок і особливих понять про обов'язок. У цьому гурті були астрологи і кабалісти, був один послідовник графа Толстого. А ще тут були всілякі витончені, вразливі натури, прихильники нових сект, поборники індійської йоги, вегетаріанці тощо. Учасники цієї пістрявої компанії у духовному плані могли й не мати нічого спільного, але мали повагу до потаємних мрій інших. Найближчими нам були ті, хто цікавився пошуками людства своїх богів та ідеалів минулих епох — вони нагадували мені Пісторіуса. Вони приносили з собою книги, переклади текстів з давніх мов, демонстрували зображення стародавніх символів і обрядів. Ми поступово осягали, що весь комплекс ідей, які нагромадило дотепер людство, складався з візій несвідомої душі, видінь, у яких вона, ця душа, навпомацки і навмання пробивалася до свого майбутнього. Так проминули ми дивовижний, тисячоликий сонм богів Стародавнього світу аж до витоків християнства. Ми пізнали пророцтва самотніх праведників, одмінність вірувань різних народів. З усього того, що ми обмислювали, в нас

народжувався критицизм щодо нашої епохи і нинішньої Європи. Людство ціною неймовірних зусиль ішло нібито до прогресу, але створило натомість страхітливу зброю самознищення і в результаті прийшло до глибокого, кричущого духовного зубожіння, бо, завойовуючи світ, втратило через це свою душу.

В нашій спільноті були прихильники і борники різних ідей і вчень. Буддисти хотіли повернути у свою віру Європу, були й толстовці, і представники інших віросповідань. Ми у своєму вузькому колі слухали всі ідеї й вчення, але сприймали їх лише як символи. Ми, означені печаттю, не переймались турботами про майбутнє. Кожне віросповідання, кожне віровчення нам здавалося таким, що втратило свій дух. І свій обов'язок і свою долю ми розуміли так: кожен із нас мав стати настільки самим собою, настільки відповідати і підкорятися дієвому еству, що проростало зсередини, щоб незвідане майбутнє зустріло нас готовими до будь-чого, що б воно не принесло з собою.

Адже ми всі, гласно чи потай, чітко відчували: ми вже на порозі оновлення і крах теперішнього вже близький. Деміан іноді казав мені:

— Те, що наближається, і уявити собі не можна. Душа Європи — як звір, який нескінченно довго був зв'язаний. Коли він вивільниться від пут, перші його поривання можуть бути зловісними. Але блукання шляхами і манівцями —

то платня, щоб вирватися назовні, бо то справжня потреба душі, яку так довго і старанно замовчували і притлумлювали. Отоді і настане наша пора. Ми станемо потрібні, але не як поводити чи нові законодавці — до нових законів нам навряд чи дожити, — радше як діячі, що з готовністю підуть туди, куди нас веде доля. Розумієш, усі люди прагнуть здійснити неймовірне, коли під загрозою опиняються їхні ідеали. Але ніхто не відгукнеться, коли новий поклик або, можливо, небезпечний і моторошний прорив тільки оповістить пробудження. І з-поміж тих небагатьох, хто відгукнеться і рушить уперед, — будемо й ми. Бо нам це на роду написано — як було написано на роду Каїнові викликати страх і ненависть і гнати тодішнє людство з ідилічного маленького світу у небезпечну далечінь. Усі, хто впливав на поступ людства, — всі без винятку — були здатні на таке лише тому, що з готовністю приймали свою долю. Це стосується Мойсея і Будди, це можна сказати і про Наполеона чи Бісмарка. Якій меті людина служить, з якого полюса нею управляють, їй не дано вибирати. Якби Бісмарк вибрав ідеї соціал-демократів та орієнтувався на них, він був би розумним діячем, але не був би людиною долі. Так само й з Наполеоном, із Цезарем, з Лойолою — з усіма! Таке завжди потрібно уявляти собі хоч біологічно, хоч історично. Коли зміни в кліматі земної поверхні виштовхнули на суходіл водних репти-

лій, а наземних тварин погнали до води, то це були готові до виклику життя істоти, які вибрали нове і незвідане й таким чином зуміли пристосуватися до нового і врятувати свій вид. Чи були це такі самі істоти, що раніше виділялися з-поміж своїх як консерватори й охоронці чи, навпаки, оригінали й бунтівники, — цього ми не знаємо. Вони виявили готовність і через те змогли врятувати свій вид для нового розвитку. Оце ми знаємо. Тому й хочемо бути готовими.

При таких розмовах часто була присутня і пані Єва, вона переважно слухала мовчки. Але вона була для кожного з нас, хто висловлював свої думки, слухачем і відлунням, сповненим довіри й розуміння, здавалося, що всі ці думки неначе спрямовуються нею і повертаються до неї знов. Сидіти поряд, чути час від часу її голос і поділяти атмосферу зрілості й душевності — для мене то було справжнім щастям.

Вона одразу відчувала, коли в мені відбувалася якась зміна, якесь затьмарення чи оновлення. Іноді спадало на думку: чи не були мої сни нав'язані саме нею? Я часто розповідав їй про них, і вони були їй зрозумілі й природні, не існувало таких дивацтв, яких вона не могла б зрозуміти своїм тонким відчуттям. Якийсь час я бачив сни, які мовби відтворювали наші денні бесіди. Мені снилося, що весь світ перебуває у сум'ятті, а я — один чи з Деміаном — напружено чекаю визначеної долі. Вона залишалася

прихованою, але якимось чином прибирала риси пані Єви: бути обраним нею або відкинутим — у цьому й полягала доля.

Іноді вона промовляла посміхаючись:

— Ваш сон неповний, Сінклере, ви забули найсуттєвіше...

Тоді я розпочинав згадувати і ніяк не розумів, що ж я міг таке забути...

Часом мене охоплювало бентежне невдоволення, і я відчував, що більше так не зможу. Як втриматися, коли вона буде ось так поруч, щоб не ухопити її у свої обійми? І це вона одразу помічала. Бувало, я кілька днів не приходив до них, а потім зняковіло з'являвся знову. Тоді вона відводила мене вбік і казала:

— Не треба чіплятися за хибні бажання. Я здогадуюсь, що вас терзає. Ви повинні навчитися відмовлятися від таких бажань. Колись ви дуже чогось прагнутимете — цілковито і посправжньому. Якщо ви в душі будете абсолютно впевнені у своєму бажанні, то воно обов'язково здійсниться. Натомість ви хочете чогось і тут же в цьому розкаюєтеся, бо відчуваєте страх при цьому. Це все потрібно перебороти. Я розкажу вам одну притчу.

І вона розповіла мені про юнака, що закохався в зірку. Він стояв на березі моря, простягав руки до зірки, мріяв про неї і спрямовував до неї всі свої думки. Але він знав (чи тільки вважав, що знає): людина не може обійняти зір-

ку. Він вважав, що така йому випала доля — кохати без надії. І з цього переконання він створив поему про покірність долі і безмовне, невпинне страждання, яке повинно зробити його життя кращим і чистішим. Як і раніше, усі його помисли були спрямовані на зірку. Одного разу вночі він стояв біля моря на високій кручі, дивився на зірку і палав коханням. І в мить найбільшої туги він стрибнув і полетів у порожнечу — назустріч своїй зірці. Але в останню мить йому сяйнула думка: це ж неможливо! І він тут же впав з кручі і розбився. Але він не вмів посправжньому кохати. Якби в ту мить, коли він стрибнув, у нього знайшлася душевна сила — твердо й непохитно повірити у здійснення свого бажання, — він би злетів утору і возз'єднався зі своєю зіркою...

— Кохання не повинно щось вимолювати, — пояснила вона, — як не повинно чогось вимагати, — кохання само має силу, коли впевнене у собі. Тоді *воно* притягуватиме до себе. Сінклере, ваше кохання тягнеться до мене. Якщо воно колись набуде сили, щоб притягти, — щось зміниться. Однак я не хочу чути жодних запевнень — я хочу, щоб воно мене підкорювало.

А ще якось вона розповіла мені казку. Жив собі чоловік, який безнадійно когось кохав. Він повністю заклався в собі, згоряючи від кохання. Світ був для нього втрачений, він не бачив ні синього неба, ні зеленого лісу, не чув дзюрчання

струмка, не чув музики арфи — все щезло, він став нещасним і бідним. Однак кохання його все зростало, і він волів би краще померти, аніж відмовитися від мрії про красуню, в яку був закоханий. Він відчував, як кохання спалювало його, але водночас воно ставало дедалі могутнішим, притягувало до себе. І красуні довелося скоритися. Вона прийшла, а він стояв з розпростертими обіймами, щоб пригорнути її до себе. Але коли вона постала перед ним, то все раптом змінилося; він із подивом відчув і побачив, що перед ним постав увесь втрачений світ. Вона стояла перед ним і наче повертала йому небо, ліс і струмок — усе знов заграло новими, свіжими барвами, вийшло йому назустріч, належало йому, промовляло мовою любові. Він прагнув здобути лише одну жінку, а обійняв увесь світ. І кожна зірка на небі яскріла в ньому, виблискувала радістю в його душі. Він кохав і при цьому віднайшов себе. А більшість кохає так, що при цьому губить себе самого...

Моє кохання до пані Єви здавалося мені тоді єдиним сенсом мого життя. Але кожного дня воно виглядало інакше. Іноді я впевнено відчував, що мене тягне не до неї особисто, вона — скорше символ мого єства, що пробуджує мою глибинну сутність. Часом я чув від неї слова, які звучали, мов відповіді моєї підсвідомості на пекучі питання, які хвилювали мене. А бували такі миті, коли я згоряв поруч із нею,

жадаючи цілувати все те, до чого вона мимохідь торкалася. Так поступово чуттєве і возвеличене, реальне і символічне змішувалися. Коли я зосереджено і проникливо думав про неї у своїй кімнаті, водночас уявляючи, як її рука лежить у моїй руці, я іноді до болю явно відчував її вуста на своїх вустах. Або коли я був у неї, дивився в її обличчя, розмовляв із нею, чув її голос — я вже не знав, чи бачу її наяву, чи уві сні. Я став розуміти, що це таке, коли тобою тривалий час і невгамовно володіє кохання. Читаючи книги, я відкривав щось нове, і це було таке ж п'янке відчуття, як від поцілунку пані Єви. Вона гладила моє волосся і посміхалася мені своєю ніжною щирою усмішкою, і в мене було таке саме відчуття, як тоді, коли я глибоко поринав у самого себе. Все зробилось важливим і все, що призначила доля для мене, так чи інак її стосувалось. Вона могла зринати із будь-якої думки, і будь-яка моя думка зрештою була про неї.

Коли на різдвяні свята я приїхав до батьків, то боявся, що для мене буде мукою прожити два тижні віддалік од пані Єви. Але це виявилось не мукою, то було прекрасно — бути вдома і думати про неї. Коли я повернувся, то ще два дні тримався оддалік її будинку, щоб насолодитися цією впевненістю, цією незалежністю від її чуттєвої присутності. Бували в мене сні, коли моє злиття з нею відбувалося у новий, але-

горичний спосіб. Вона була морем, у яке я вли-
вався. Вона була зіркою, а я сам у подобі зірки
рухався до неї, і ми відчували, як нас притягує
одне до одного. Ми зустрічалися, залишалися
разом і у вічному блаженстві кружляли одне
біля одного в хвилюючій близькості.

Цей сон я й розповів їй, коли наступного
разу прийшов до неї.

— Чудовий сон... — промовила вона тихо. —
І від вас залежить, щоб він справдився...

Напровесні настав день, якого я ніколи не
забуду. Я увійшов до зали, одне вікно було від-
чинене навстіж, і теплий вітерець розливав дов-
кола духмяний запах гіацинтів. Не було видно
нікого, і я піднявся сходами до кабінету Деміа-
на. Я тихо постукав у двері й увійшов, за звич-
кою не чекаючи відповіді.

У кімнаті було темно, всі завіси були запну-
ті. Відчиненими були лише двері до маленько-
го сусіднього приміщення, де Макс обладнав
хімічну лабораторію. Звідти соталося золота-
ве проміння весняного сонця, що пробивалося
крізь хмари. Щоб перевірити, чи тут є хтось, я
заглянув за порт'єру.

І тут я побачив Макса Деміана — він сидів
біля затягнутого фіранкою вікна, весь зіщулив-
шись і якимось дивно змінившись. У моїй голові
блискавкою промайнула думка: таке я вже якимось
бачив! Його руки звисали безсило на живіт, на-
хилене трохи вперед обличчя було якимось не-

зрячим, нежиттєвим, у зіницях мертвотно, немов у якомусь скельці, блищав одсвіт світла. Бліде обличчя було занурене в себе і не виражало нічого, крім повного заціпеніння, воно нагадувало якусь давню-предавню маску на порталі храму. Здавалося, що він наче й не дихає.

Мене заповонили спогади — таким, точнісінько таким я вже бачив його багато років тому, коли був ще хлоп'ям! Так само кудись усередину дивилися його очі, так само мляво лежали поряд руки, по його обличчю повзала муха. І тоді теж, може, якихось шість років тому, він був на вигляд точно такий самий — не пов'язаний з часом, із віком жодна риса на його обличчі не була якоюсь іншою.

Стривожений, я тихо вийшов з кімнати і зійшов сходами донизу. У залі я зустрів пані Єву. Вона була блідою і здавалася втомленою, чого я за нею раніше не помічав. Якась тінь насунулася крізь вікно, яскраве весняне сонце несподівано зникло.

— Я був у Макса... — прошепотів я схвильовано.

— Щось трапилось?

— Він неначе спить або занурений у себе — я не знаю, я вже колись бачив його таким...

— Але ж ви його не потривожили? — спитала вона швидко.

— Ні. Він не чув мене, я одразу ж вийшов. Пані Єво, скажіть мені, що з ним?

Вона провела тильною стороною долоні по своєму чолу.

— Не хвилюйтеся, Сінклере, нічого такого — він віддалився. Це триватиме недовго...

Вона встала і хутко вийшла в сад, хоча надворі вже стало накрапати. Я відчув, що мені не треба йти за нею. Я ходив туди-сюди, впивався п'янким запахом гіацинтів і, споглядаючи свій малюнок із птахом над дверима, пригнічено дихав дивною тишею, що заповнила дім цього ранку. Що це було? Що трапилось?

Пані Єва невдовзі повернулася. В її темному волоссі зблискували краплі дощу. Вона сіла у своє крісло. Втома огортала її. Я підійшов до неї, нахилився і вустами торкнувся краплини на її волоссі. Очі її були світлі й тихі, але краплини на смак здалися наче сльози.

— Подивитися, що з ним? — спитав я пошепки.

— Не будьте дитиною, Сінклере! — сказала вона різко, мовби для того, щоб розвіяти ману в собі самій. — Ідіть додому і приходьте пізніше — я зараз не можу розмовляти з вами...

Я вийшов і побіг узбережжям до пасма гір. Дрібний навскісний дощ летів мені назустріч, важкі хмари низько пропливали наді мною, ніби гнані страхом. Унизу вітер майже не відчувався, а вгорі шаленіла буря, із-за сталевкої сірості хмар кілька разів на мить проглянуло сонце — бліде і різке.

Несподівано в небі пропливла світло-жовта хмара, вона зіткнулася з стіною важкого хмаровиння, і вітер за кілька секунд виліпив із жовтого й синього видиво — велетенського птаха, що виривався з грозового хаосу і широкими помахами крил прямував до блакитного неба. Відтак налетіла буря і злива, змішана з градом. Короткий, грізний і страшний грім прогуркотів над землею, одразу за ним раптом пробилося сонце, і на ближніх верхівках гір над брунатним лісом тьмяно й примарно засвітився блідий сніг.

Коли я через кілька годин повернувся — мокрий як хлющ і змерзлий, Деміан сам відчинив мені двері.

Він повів мене нагору, до своєї кімнати. В лабораторії горіло гасове полум'я, скрізь були розкидані папери — він, вочевидь, працював.

— Сідай, — запропонував він. — Ти весь мокрий і, напевно, втомився — жахлива погода! Ти, мабуть, довго гуляв? Зараз принесуть чай.

— У світі щось сталося... — почав я нерішуче. — Навряд чи справа тільки в якійсь грозі...

Він допитливо поглянув на мене.

— Ти щось бачив?

— Так. Я на мить чітко побачив у хмарах якийсь абрис...

— Що то було?

— Це був птах...

— Невже яструб? Птах із твого сну?

— Так, це був мій яструб. Він був жовтий, велетенський і прямував у синьо-грозове небо.

Деміан зітхнув глибоко, з полегшенням.

У двері постукали. Літня служниця принесла чай.

— Бери, Сінклере, свій чай... Гадаю, ти побачив цього птаха не випадково...

— Та хіба такі речі трапляються випадково?

— Згоден. Це щось означає. Ти здогадуєшся, що?

— Ні. Я тільки відчуваю: це якесь потрясіння, якийсь доленосний знак. Гадаю, це стосується нас усіх...

Він схвильовано пройшовся кімнатою.

— Знак долі? — вигукнув він голосно. — Те ж саме й мені снилося сьогодні вночі — і в моєї матері вчора було особливе передчуття. Мені снилося, що я видираюся вгору драбиною — чи то на якесь дерево, чи на вежу. Піднявшись угору, я побачив усю місцевість — то була велика рівнина, на ній — палаючі міста і села. Я не можу докладніше розповісти, мені ще не все зрозуміло...

— Ти пов'язуєш цей сон... із собою? — схвильовано запитав я.

— З собою? Авжеж. Нікому не гниться те, що його не зачіпає. Але це стосується не тільки мене — тут ти маєш рацію. Я досить чітко вирізняю ті сни, які вказують на порухи моєї власної душі. Та є й інші. Вони сняться дуже рідко, і

в них є якийсь натяк на людську долю взагалі. Я нечасто бачив такі сни, і жодного разу не було такого, про який я міг би напевне сказати, що він був пророчим і справдився. Тлумачення тут надто непевні. Але я точно знаю, що нині мені наснилося щось таке, що стосується не тільки мене одного. Адже цей сон з низки тих, що снилися мені раніше, він їх наче продовжує. Це ті сни, Сінклере, з яких у мене виникають передчуття, про які я вже говорив. Те, що наш світ дуже неповороткий, — ми це знаємо. Але це ще не дає підстав пророкувати йому загибель чи щось на кшталт цього. Але мені вже багато років сняться сни, з яких я роблю висновок, що наближається крах старого світу. Спочатку це були зовсім слабкі, віддалені передчуття, але вони ставали дедалі виразнішими й сильнішими. Я поки що не додаю нічого іншого, окрім того, що насувається щось велике і жахливе, що стосується всіх. Сінклере, ми проживатимемо те, про що ми з тобою говорили! Світ хоче оновитися. Пахне смертю. Нове ніколи не приходить без смерті — це страшніше, ніж я думав.

Я злякано вирячився на нього.

— А ти не можеш розповісти мені закінчення свого сну? — запитав я несміливо.

— Ні.

Двері відчинилися, й увійшла пані Єва.

— Он де ви! Хлопчики, сподіваюся, ви не сумуєте?

У неї був свіжий і вже не втомлений вигляд. Деміан усміхнувся їй — вона прийшла до нас, мов мати до переляканих дітей.

— Сумувати — не сумуємо, мамо, ми просто трохи погадали на нових знаменнях. Але сенсу в тому немає. Те, що має настати, прийде несподівано, і тоді ми вже дізнаємось про те, що нам необхідно буде знати.

Але в мене на душі було кепсько, і коли я, попрощавшись, проходив через залу, запах гіацинтів видався мені якимось зів'ялим, неживим, цвинтарним. Над нами нависла зловісна тінь.

Розділ восьмий
ПОЧАТОК КІНЦЯ

Я підлаштував так, щоб залишитися в місті ще й на літній семестр. Замість перебування в долині, тепер ми майже завжди були в саду біля річки. Японець, який і справді, до речі, зазнав поразки у двобої, поїхав від нас, толстовець також був відсутній. Деміан завів собі коня і щодня наполегливо їздив верхи.

Часом я дивувався мирному плину свого життя. Я так давно звик залишатися на самоті, не давати собі волі, боротися зі своїми знегодами, що ці місяці були для мене якимось острівцем блаженства, де можна було затишно і відокремлено жити у світі лише прекрасних, гарних речей і почуттів. Мені здавалося, що це і є провісником тієї нової високої спільноти, про яку ми мріяли. І час від часу від усвідомлення цього мене охоплював глибокий смуток, бо я знав, що довго так тривати не може. Мені не було дано дихати легко і вільно — мені випадали мука і суєтність. Я відчував, що, прокинувшись одного разу від цих прекрасних видінь, опинюсь знову самотній, цілковито самотній у холодному непривітному світі, і моя доля — лише са-

мотність і боротьба, але не спокій, не спільне життя з дорогими людьми.

Тоді я з посиленою ніжністю намагався частіше бути поряд із пані Євою, радіючи, що моя доля все ще втілює ці прекрасні спокійні риси.

Літні тижні пролетіли швидко і легко, семестр уже завершувався. Невдовзі потрібно було прощатися, а я не наважувався про це навіть думати, впиваючись чудовими днями, мов метелик над медоносною квіткою. Адже це була моя щаслива пора — здійснення бажань, прийняття до спільноти, — а що ж прийде за цим? Я знову буду боротися, знемагати від нудьги, мріяти, жити самотинно?

В один із таких днів це передчуття охопило мене з такою силою, що моє кохання до пані Єви спалахнуло несподівано болісно. Боже, невдовзі я ніколи більше не побачу її, не почую її впевнених рішучих кроків, коли вона ходить кімнатами, ніколи більше не побачу її квітів у себе на столі! І чого ж я досяг? Я мріяв і заколисував себе, замість того щоб завойовувати її, боротися за неї і назавжди прикликати до себе! Мені пригадалося все, що вона розповідала про справжнє кохання, — безліч тонких нюансів, сотні солодких картин, можливо, обіцянок? І що я з цього узяв, здійснив? Нічого! Нічого...

Я став посеред своєї кімнати, зосередив усі свої відчуття і задумався про Єву. Я хотів зібрати всю потугу своєї душі, щоб змусити її

відчуту силу мого кохання, щоб пригорнути її до себе... Вона мусила прийти і зажадати моїх обіймів, щоб мій поцілунок жадібно занурився в її зрілі звабливі уста...

Я стояв і напружувався так, аж кінчики моїх рук і ніг заціпеніли. Я відчував, як із мене струмує якась сила. На кілька секунд у мені щось щільно стиснулося — світле і прохолодне, мені здалося на мить, що я виростив у своєму серці якийсь кристал, і я знав, що це і є моє «я». Холод підступив аж до самих грудей...

Трохи отямившись від цієї жахливої напруги, я відчув: щось має статися... Я смертельно втомився, але був готовий до того, щоб побачити, як Єва от-от увійде до моєї кімнати, розгарячіла і жадана...

І тут я почув кінський тупіт, що наближався звіддала, з довгої вулиці. Він чувся зовсім близько і виразно, а тоді несподівано урвався. Я кинувся до вікна. Внизу з коня спішився Деміан. Я побіг йому назустріч.

— Що сталося, Деміане? Сподіваюся, з матір'ю все гаразд?

Він не дослухався до моїх слів. Він був дуже блідий, піт стікав з його чола по щоках. Він прив'язав свого розгаряченого коня до садової огорожі, взяв мене попід руку і пішов вулицею вниз.

— Ти вже щось знаєш?

Я ще нічого не знав.

Деміан стиснув мою руку і повернув до мене своє обличчя з якимось потемнілим, жалісливим, дивним поглядом.

— Так, мій друже, уже почалося. Ти ж чув про велике напруження з Росією?

— Що?! Невже... війна? Я якось не вірив...

Він промовив тихо, хоча поблизу не було жодної душі.

— Вона ще не оголошена. Але буде — можеш не сумніватись. Я цим тобі не набридав, але останнім часом я вже тричі бачив нові знамення. Отже, йдеться не про кінець світу чи про землетруси або революцію. Буде війна. Ось побачиш, як воно бабахне! Який сліпий захват охопить усіх, вже зараз кожен готовий кинутись у наступ. Таким огидним стало для всіх життя. Хоча, Сінклере, це тільки початок. Війна буде, можливо, тривала, дуже жорстока війна. Але це знаменує щось нове, і для тих, хто чіпляється за старе, це нове буде чимось жахливим. А ти думав, що робитимеш?

Я був приголомшений — усе це звучало для мене якось дико і неймовірно.

— Не знаю... А ти?

Він знизав плечима.

— Як тільки оголосять мобілізацію — я піду до війська. Я ж лейтенант.

— Он як? Я про це нічого не знав...

— Так, це була одна з моїх спроб пристосуватися. Ти знаєш, я не люблю якось виділятися

і завжди, може, навіть занадто, намагався бути коректним. Через тиждень, напевно, я вже буду на фронті...

— Господи...

— Не треба, друже, дивитися на це так сентиментально. Мені теж, у принципі, відразливо командувати стрільбою по живих мішенях, але то вже малосуттєво. Тепер кожного з нас закрутить величезне колесо. Тебе також. Напевне, тебе теж мобілізують.

— А що буде з твоєю матір'ю, Деміане?

Тільки тепер я згадав, про що мріяв щойно. За чверть години світ неспізнанно змінився! Я напружував усі свої сили, щоб викликати коханий образ, а доля несподівано вишкірилася на мене грізною, жахливою машкарою.

— З моєю матір'ю... Про неї не треба турбуватися. Вона зараз у більшій безпеці, ніж будь-хто інший на цьому світі. Ти дуже кохаєш її?

— Ти про це знав, Деміане?

Він засміявся щиро і якимось полегшено.

— Хлопчику! Звісно, що знав. Ніхто ще не називав мою матір «пані Єва» — тільки ті, хто кохав її. До речі, ти ж кликав її сьогодні, правда?

— Так... Я кликав пані Єву...

— Вона це відчула. Бо раптом послала мене до тебе. Я саме розповідав їй новини про Росію.

Повернувшись назад, ми погомоніли ще трохи, потім він відв'язав коня і сів верхи.

Лише нагорі, у своїй кімнаті, я відчув, наскільки я виснажений почутим від Деміана, а ще до того — попереднім напруженням. Але пані Єва мене таки почула! Своїми думками я торкнувся її серця! Вона б, може, і сама прийшла... якби... Яким дивним усе це було і водночас яким прекрасним! Розв'яжеться війна, і тепер почнеться те, про що ми стільки разів говорили. І Деміан так багато знав про це наперед. Як дивно, що світова бистрина мчить вже не десь повз нас. Тепер вона раптом зачепила наші серця, нас чекають незгоди і дика доля, і чи невдовзі настане мить, коли ми станемо потрібні світу, який почне незворотно змінюватися. Дивно тільки, що таке особисте, як «доля», я повинен розділити разом зі стількома людьми, спільно з усім світом. Але що ж... Я був готовий до цього.

Увечері, коли я проходив містом, усе скрізь аж вирувало від величезного збудження. Скрізь чулося слово — «війна»!

Я зайшов до пані Єви, і ми повечеряли в садовому будиночку. Я був єдиним гостем. Про війну ніхто не мовив і слова. Лише згодом, уже коли я зібрався йти, пані Єва сказала:

— Любий Сінклере: ви сьогодні мене кликали. Ви знаєте, чому я не прийшла сама. Але не забувайте: тепер, коли вам хтось буде потрібний, хто носить на собі «печать», — покличте його знову...

Вона підвелася і пішла в сутінки саду. Велично, немов королева, простувала ця таємнича жінка поміж мовчазних дерев, і над її головою світилися розсипи маленьких тендітних зірок.

Моя оповідь підходить до завершення. Події розгорталися стрімко. Невдовзі розпочалася війна, і Деміан, якийсь вражаюче несхожий у військовій формі і в сріблясто-сірій шинелі, поїхав від нас. Я проводжав його матір додому. Незабаром і я попрощався з нею, вона поцілувала мене в уста і на мить пригорнула до себе, її великі очі палали зовсім близько і дивилися тужно в мої...

І всі люди були немов браття. Вони захищали вітчизну і свою честь. І то була доля, у суворе обличчя якої вони зазирали на якусь мить. Молоді юнаки прибували з казарм, сідали в потяг, і на багатьох обличчях я бачив печать — не ту нашу, прекрасну і сповнену гідності, а ту, що означала любов і смерть. Мене теж обіймали люди, яких я раніше ніколи не знав, і я це розумів, і з щирістю відповідав їм так само. Вони чинили так у пориві, а не за велінням долі. Але порив цей був священний, він народжувався з того, що всі вони спізнали оту коротку мить зазирання в очі долі.

Наближалася зима, коли я потрапив на фронт.

Спочатку, незважаючи на гострі відчуття від стрілянини, я був усім розчарований. Рані-

ше я багато розмірковував над тим, чому людина у край рідко здатна жити заради якогось ідеалу. Тепер я побачив, що багато хто, навіть усі поспіль, здатні померти за ідеал. Особливо коли цей ідеал був не особистим, вибраним довільно, а спільним і рокованим.

Але я з подивом зрозумів, що недооцінював людей. Як би не уніфікувала їх служба і спільна небезпека, я бачив багатьох — і живих, і тих, що гинули — як вони безстрашно сприймали веління долі. У багатьох, дуже багатьох — не тільки під час наступу, але і в будь-який інший час — помітним був отой твердий, далекий, мовби одержимий погляд, який нічого не знав про цілі й означав повну відданість жахливому. Що б вони не думали і в що б не вірили — вони були готові йти, вони були затребувані. З них і будуватиметься майбутнє. Але чим упертіше світ штовхав до війни, героїзму, честі й інших старих ідеалів, тим віддаленіше і неправдоподібніше звучав будь-який голос удаваної людяності. Все це було тільки поверховим (усі оті питання про зовнішні й політичні цілі війни). А в глибині відбувалося якесь становлення, щось на кшталт нової людяності. Оскільки я бачив багатьох — дехто з них помер на моїх очах, — ті зрозуміли чуттям, що ненависть і злоба, вбивство і знищення не прив'язані до жодних об'єктів. Оті об'єкти (так само, як і цілі) були абсолютно випадкові. Глибинні почуття — навіть

найдикіші — не стосувалися ворога. Їх кривава справа була лише відлунням внутрішнього світу — душі, що розкололася. Вона хотіла шаленіти, знищувати і вбивати, щоб змогти народитися знову. Гігантський птах вилуплювався з яйця, і яйце було світом, і світ повинен був розвалитися...

Однієї ночі навесні я стояв на варті біля садиби, яку ми захопили. Примхливі пориви вітру гнали у небі Фландрії полчища хмар, десь за ними вгадувався місяць. Упродовж дня мене огортав якийсь неспокій, дошкуляла якась тривога. Тепер, на своєму нічному посту, мені щемно згадувались картини з минулого життя — пані Єва, Деміан... Я стояв, притулившись до тополі, й дивився в збурене небо, просвіти у хмарах, здригаючись від розривів, перетворювалися небавом на плинні вервечки образів. Дивна млявість пульсу, нечутливість шкіри до дощу і вітру, поява іскристої внутрішньої свіжості свідчили: при мені з'явився *поводир*.

У хмарах привиділося велике місто, де снували мільйони людей, що розтікалися навсібіч широкими просторами. У товкотнечі поміж ними раптом виникла якась божественно-велична постать — з мерехтливими зірками у волоссі, велетенська, мов гора, що рисами нагадувала пані Єву. До неї, немовби до якогось велетенського святилища, стали прямувати юрби людей. Богиня схилилась долу, печать на її чолі світилася.

Здавалося, перед нею раптом постало видіння, вона заплющила очі, і її світле обличчя скривилося від болю. Вона вжахнулася, і з її чола посипалися зірки — тисячі палаючих зірок, які розліталися в чорному небі іскрами навсібіч.

Одна з таких зірок полетіла до мене з пронизливим звуком — наче шукала мене. І тут вона несподівано з гуркотом розсипалася на тисячі скалок, мене підкинуло догори і жбурнуло на землю. Світ наді мною розколовся...

Мене знайшли поблизу тополі, присипаного землею, із численними ранами.

Я лежав у якомусь підвалі, наді мною гриміли гармати. Потім їхав кудись на підводі, що тряслася безлюдними полями. Здебільшого я спав або впадав у непритомність. Але чим глибше я провалювався у нетямність, тим сильніше відчував, що мене тягне якась сила, що владарює наді мною, і я корився їй...

Я лежав у сараї на соломі, було темно, хтось наступив мені на руку. Але моя душа рвалася кудись далі, мене ще міцніше тягнуло кудись. Мене покладали на підводу, а потім на ноші чи на переносну драбину. Я дедалі сильніше відчував веління рухатися кудись уперед, я не відчував нічого, окрім примусу прибути врешті-решт кудись.

І ось я дістався мети. Була ніч, я був при повній свідомості і щойно лише відчув усю потугу цієї внутрішньої тяги. Лежачи в якомусь при-

міщенні на підлозі, я несподівано відчув, що вже прибув туди, куди мене кликали. Я озирнувся, поруч із моїм матрацом лежав хтось, і цей невідомий нахилився і подивився на мене. На його чолі проступила *печать*. То був Макс Деміан.

Я не міг говорити, він також не міг (чи не хотів). Він лише дивився на мене. На його обличчя падало світло від ліхтаря, що висів на стіні. Він посміхався до мене.

Нескінченно довго дивився він мені прямо в очі, повільно наблизивши своє обличчя до мого, так що наші тіла майже торкалися одне одного.

— Сінклере... — прошепотів він.

Я показав очима, що зрозумів його.

Він знову посміхнувся співчутливо.

— Хлопчику... — промовив він посміхаючись.

Його вуста були зовсім поруч із моїми. Він продовжував пошепки.

— Ти ще пам'ятаєш Франца Кромера? — запитав він.

Я підморгнув йому і теж зміг усміхнутися.

— Любий Сінклере, послухай... Я змушений буду зараз піти. Я, можливо, коли-небудь тобі знову знадоблюся — для захисту від Кромера чи ще для чогось... Якщо ти мене покличеш, я прибуду, але вже не так примітивно — верхи чи залізницею. Тобі доведеться прислухатися до себе, і ти побачиш, що я — всередині тебе. Ро-

зумієш? І ще одне. Пані Єва просила мене, якщо тобі коли-небудь буде дуже кепсько, передати поцілунок від неї. Заплющ очі, Сінклере...

Я слухняно заплющив очі і відчув легкий поцілунок на своїх устах, що постійно кровили. А потім я провалився в непам'ять...

Вранці мене розбудили для перев'язок. Нарешті, повністю очумавшись, я хутко повернувся до сусіднього матраца. Там уже лежав незнайомий чоловік, якого я раніше ніколи не бачив...

Перев'язки завдавали мені болю. Все, що відтоді відбувалося зі мною, спричиняло біль. Але коли я іноді знаходив ключ і цілковито занурювався в себе, туди, де в темній порожнечі блукають образи долі, тоді варто було лиш схилитися над цим чорним дзеркалом — і я вже бачив вимріяний образ, який тепер уповні був схожий на нього — мого Друга і Провідника.

**«Деміан» Германа Гессе
як модель екзистенційного пошуку
«внутрішньої сутності»**

Вже не одну тисячу років справедливим залишається твердження, що людина є сама собі пасткою. Біполярна природа, що складається з вищого й нижчого «Я», з розуму й інстинктів, з Духу й матерії, зі свідомого й підсвідомого, проводить людину немовби по лезу меча, і в неї немає жодної можливості уникнути конфлікту між чуттєвим і раціональним.

Від часів Сократа мудреці ламають голови над розв'язанням болісної для людини проблеми вибору шляху, пошуків сенсу буття.

Яскравим прикладом самореалізації подібної індивідуації є роман «Деміан» німецько-швейцарського письменника Германа Гессе, інтелектуальна проза якого значно розширила межі пізнання природи людини, зокрема її можливості щодо самопізнання й самовдосконалення.

Роман створювався у вересні-жовтні 1917 року, проте друком вийшов тільки у 1919-му під псевдонімом Еміль Сінклер. Уже журнальна публікація в "Neue Rundschau" викликала низку здогадок і припущень з приводу того, хто ж приховується за цим ім'ям. Загадка була розгадана,

і Гессе, який уже отримав за твір премію ім. Фонтане, що призначалася для молодих письменників, змушений був публічно оголосити про своє авторство, а премію повернути. 1920 року вийшло нове видання «Деміана», цього разу вже з підзаголовком «Історія юності Еміля Сінклера, написана Германом Гессе».

Роман швидко завоював популярність. Він потрясав засади старого світу, заперечував його мораль, релігію, етику, все те, що поставила під сумнів світова війна. «Деміана» із захопленням читав Ф. Кафка, К. Г. Юнг назвав твір «маяком у бурхливу ніч». Т. Манн у передмові до американського видання писав: «Незабутня електризуюча дія, викликана одразу після Першої світової війни романом “Деміан” якогось містичного Сінклера, твором, який з невблаганною точністю зачепив нерв епохи і викликав благодотворне захоплення цілого покоління молоді».

Широкий суспільний резонанс «Деміана» обумовлювався насамперед тим, що глибоко особиста, суб'єктивно забарвлена сповідь героя виражала сподівання значної частини західноєвропейської інтелігенції, яка розчарувалася у «стадних» ідеалах попередньої епохи і стала на болісний, важкий, але неминучий «шлях до себе» — утвердження своєї самотності.

«Деміан» — це історія юнака, який відчув провалля між лицемірною мораллю, що її про-

повідували церква, родина і школа, та реальним світом. Він шукає вихід з життєвих суперечностей в осягненні власної прихованої сутності, глибин своєї душі.

«Деміан» — це твір про становлення особистості, духовні пошуки, про індивідуалізацію, що розкривають складні філософські і психологічні проблеми. В дитинстві Еміль Сінклер був збитий на манівці, потрапивши під пресинг бруталного хлопця. Але потім у його житті з'являється Макс Деміан, який настановляє його на необхідність залишатися вірним собі і боротися з головним ворогом — загальноживаною умовністю: «Краще боротися зі всілякими бісами, «демонами», ніж прийняти бога умовності».

Ми бачимо світ очима Еміля Сінклера, хоча реальність при цьому деформується, але головне, що завдяки майстерності письменника ми живимося у внутрішній світ героя, адже важливо збагнути те, що той відчував у пошуках себе і свого шляху.

Книга написана для кожного з нас і зорієнтована на те, що у нас всередині. Вона здатна торкнутися найпотаємніших глибин, викликати біль і відчуття наповнення. Щоденні труднощі, переживання, біль, страждання, радість, сльози щастя, любов, тепло — усе це виписано дуже переконливо, і в процесі читання ми мимоволі проживаємо історію героя разом із ним.

Для прочитання цієї книги слід налаштуватися на пошук. Читач, немов губка, вбирає те, що передає письменник. Книга пройнята гностичним духом і є чудовою перевіркою на здатність відмовитися від звичних поглядів, спробувати подивитися на світ з позиції тих, хто позначений «Каїною печаттю».

Що ж приховується за отією «Каїною печаттю»? Йдеться про прагнення людини усвідомити себе такою, якою вона є насправді. Прийняти свою долю, свою окремішність з усіма її «світлими» і «темними» сторонами. Світ, як відомо, складається не лише зі «світлого», адже «темне» — невід'ємна частина світу і нас самих. А для того щоб знайти себе, необхідно пізнати в собі й оте «зле», «темне».

Спираючись на вчення К. Г. Юнга, Гессе ставив психологічний стан людини у відповідність із міфологічними й казковими образами, символами, співвідносячи індивідуальне підсвідоме з колективним підсвідомим, в основі якого лежать архетипи, зокрема — архетип «самості». Пізнати самого себе — для Гессе і для його героя власне й означає віднайти свою «самість», пройти важкий і болісний шлях нового народження, самовдосконалення, досягти рівноваги через поєднання зовнішнього і внутрішнього, через поєднання «інь» і «ян», переборюючи розірваність між свідомим і підсвідомим.

Згідно з Гессе, «будь-яке пояснення, будь-яка психологія, будь-які спроби розуміння потребують додаткових засобів, теорії, міфології, брехні». Засаду такої «брехні» письменник знаходить у «простій метафорі»: «тіло кожної людини — цілісне, душа — ні». На думку письменника, особа, суб'єкт — це всього лише ідеологічний конструкт, «дуже грубе спрощення... насильство над дійсністю»: «тільки людина на стику культур, епох, релігій», маргінал, який «спізнав розпад свого “Я”» і оволодів «мистецтвом побудови», може заново, в будь-якому порядку скласти «уламки» своєї особистості і «домогтися тим самим безмежної різноманітності у грі свого життя».

Як дороговказ Еміль Сінклер (так само, як і Макс Деміан чи Пісторіус та інші шукачі) обирає божество, відоме під ім'ям Абракасас, яке водночас містить у собі як «гарне», так і «погане». Поділ на якісь протилежності робить тільки звичайна людина, тоді як той, хто шукає себе, не поділяє знання внутрішнього світу (своєї справжньої долі, призначення) на якісь категорії.

Це дуже важкий шлях, пройти який зможе далеко не кожен. Шлях до «самості» бере початок із дитинства Еміля і його вражень, наповнених особистим і підсвідомим. Глибокі рівні підсвідомого керуються архетипами у вигляді проєкцій, снів чи видінь. Так з'являється архетип Тіні (Франц Кроммер, який продемонстру-

вав юному Сінклеру зворотний — «поганий» — бік світу), тоді — персоніфікація Деміана, що є втіленням нового центру особистості («самість», демон Сінклера, позачасовий «внутрішній голос»), затим Аніма (Беатріче, символ вічної жіночності), ще згодом — новий поводитир — органіст, архіваріус Пісторіус (знавець давніх міфів), а тоді Птах (яструб, символ становлення внутрішнього світу героя). Нарешті з'являється остання іпостась — пані Єва (символ життя, архетип Великої Матері). Попри це, Емілю Сінклеру доводиться не раз спотикатися і відхилятися від свого шляху (долі, призначення).

Чи знайде він зрештою себе? Чи той шлях обрав? Чи вірний напрям вказали Сінклеру його «вчителі»? І ким, врешті-решт, стане він, дослухаючись усіх настанов — божества або диявола, отого внутрішнього голосу? Та й узагалі — чи це фінал шляху, чи лише його початок?

Гессе створив особливий «художній світ», поєднавши конкретний біографічний матеріал «із синкретизмом міфів», гностичних та психологічних практик.

Історія юності, викладена Емілем Сінклером, буде цікава для кожного, хто хоче пізнати глибини своєї душі, досягнути всю складність і багатство власного внутрішнього світу.

Іван Мегела

Зміст

ДЕМІАН

<i>Розділ перший. Два світи</i>	6
<i>Розділ другий. Каїн</i>	31
<i>Розділ третій. Розбійник</i>	57
<i>Розділ четвертий. Беатріче</i>	84
<i>Розділ п'ятий. Птах вибивається з гнізда</i>	113
<i>Розділ шостий. Боріння Якова</i>	136
<i>Розділ сьомий. Пані Єва</i>	165
<i>Розділ восьмий. Початок кінця</i>	198
<i>«Деміан» Германа Гессе як модель екзистенційного пошуку «внутрішньої сутності». Післямова Івана Мегели</i>	210

Літературно-художнє видання

Серія «Карта світу»

ГЕССЕ Герман

ДЕМІАН

Роман

Переклад з німецької

Головний редактор *О. В. Красовицький*

Відповідальна за випуск *Г. С. Таран*

Художній редактор *О. А. Гугалова-Мешкова*

Комп'ютерна верстка: *І. Л. Цибульник*

Коректор *А. М. Гоначенко*

Підписано до друку 15.06.20. Формат 70x90 1/32.
Умов. друк. арк. 8,19. Облік.-вид. арк. 7,66.
Додатковий тираж 750 прим.
Замовлення № 20-141.

ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт та інтернет-магазин видавництва:
www.folio.com.ua
Електронна адреса:
market@folio.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016

Гессе Г.

Г43 Деміан: роман / Герман Гессе; пер. з нім. та післямова І. П. Мегели; худож.-оформлювач Н. В. Владимірова. — Харків: Фоліо, 2020. — 216 с. — (Карта світу).

ISBN 978-966-03-5083-0 (Карта світу).

ISBN 978-966-03-7692-2.

Герман Гессе (1877—1962) — видатний німецький прозаїк, поет, есеїст, лауреат Нобелівської премії з літератури 1946 р. Роман «Деміан» вийшов друком 1919 року й одразу здобув популярність. Його із захопленням читав Ф. Кафка, К. Юнг назвав «маяком у бурхливу ніч», а Т. Манн у передмові до американського видавництва зазначив, що це «твір, який з невблаганною точністю зачепив нерв епохи і викликав благодотворне захоплення цілого покоління молоді».

«Деміан» — роман про становлення особистості, про духовні пошуки. Це історія юнака Еміля Сінклера, який відчув провалля між лицемірною мораллю, що її проповідували церква, родина і школа, та реальним світом. У дитинстві він був збитий на манівці, потрапивши під пресинг брутального хлопця. Але потім у його житті з'являється таємничий Макс Деміан, який настановляє його завжди залишатися вірним собі й боротися з головним ворогом — загальноновживаною умовністю.

УДК 821.112.2(494)

Книжки видавництва «Фоліо» ви можете придбати:

Оптова торгівля
61057, м. Харків,
вул. Римарська, 21А
(057) 700-05-46,
(057) 705-07-30
e-mail: market@folio.com.ua,
proizv@folio.com.ua

ТОВ «Видавництво
Фоліо»
61057, м. Харків,
вул. Римарська, 21А
e-mail: avk@folio.com.ua

Представництво
в Києві
м. Київ, вул. Січових
Стрільців, 1—5,
оф. 603
e-mail:
kievfolio@gmail.com

Видавництво «Фоліо» в Інтернеті

Сайт видавництва: www.folio.com.ua

Інстаграм: <https://www.instagram.com/folio.ua>

Електронна шкільна бібліотека: <https://e-shb.com.ua/>

Видавництво «Фоліо» — сторінка на Facebook

Базові книгарні

м. Київ
«Книгарня № 1»
пр. С. Бандери, 10Б
(050) 344-43-31

м. Львів
«Книгарня №1»
пл. Ринок, 3
(050) 470-11-68

м. Харків
«Читаріум»
пр-т. Незалежності, 7

Коск «Петрівка "Фоліо"»
Книжковий ринок «Петрівка»
центральный ряд, місце 25

«Книги Фоліо»
вул. Коперника, 3
(050) 393-48-80

Інтернет-магазин Розетка
<https://rozetka.com.ua/knigi/>

Інтернет-магазин Якабу
<https://www.yakaboo.ua/>

Магазини-партнери

м. Київ
«Доуженко Букс»
вул. Васильківська, 1
(050) 344-45-51

«Дім Книги»
вул. Соловійова, 3/2

«Дім Книги»
вул. Келецька, 78

ІНШІ МАГАЗИНИ-ПАРТНЕРИ:

Вінницька обл.

м. Вінниця
«Дім Книги»
вул. Коцюбинського, 33-а

«Буква»
пр-т Юності, 43-а (ТЦ Магігранд)

«Буква»
пл. Гагаріна, 2 (ЦУМ)
ФОП Фігаль, «Кобзар»
вул. Привокзальна, 2/1

Волинська обл.

м. Луцьк
«Дім Книги»
вул. Конякіна, 37-а
«Дім Книги»
вул. Лесі Українки, 35-а
«Буква»
вул. Сухомлинського, 1,
ТЦ «Порт-Сіті», 3 поверх
«Книголенд»
вул. Кривий вал, 30-а

Дніпропетровська обл.

м. Дніпро
«Буклет»
пр-т Олександра Поля, 104-а (кол.
пр. Кірова), ТЦ Славутич
«Книголенд»
пр-т Дмитра Яворницького, 60
«Книголенд»
пр-т Слобожанський, 31-д,
ТЦ «Наша Правда»
«Книголенд»
пр-т Героїв, 11-Л,
ТЦ «Гермес», 2 поверх
«Книголенд»
вул. Калинова, 76-к (Образцова)
«Книголенд»
вул. Юрія Кондратюка, 20
ТЦ «Арніка»
«Книголенд»
вул. Боброва, 1
FOZZY гіпермаркет
вул. Малиновського, 2
м. Павлоград
«Буклет»
вул. Соборна, 97-а
м. Кривий Ріг
«Буквиця»
вул. Гагаріна, 4-б

Донецька обл.

м. Краматорськ
«Буклет»
вул. Маяковського, 1-м

Запорізька обл.

м. Запоріжжя
«Буклет»
вул. Лермонтова, 24
«Буква»
пр-т Соборний, 147, ТЦ Україна

Івано-Франківська обл.

м. Івано-Франківськ
«Будініст»
вул. Незалежності, 19
«Велика кишеня»
вул. Е. Коновальця, 221
м. Коломия
«Книжкова хата»
пр-т Чорновола, 51

Київська обл.

м. Бориспіль
«Книголенд»
вул. Київський Шлях, 67,
ТЦ «Парк Таун», 2 поверх
м. Бровари
«Буква»
бул. Незалежності, 3
FOZZY гіпермаркет
с. Вишневе, вул. Промислова, 5
FOZZY гіпермаркет
с. Проліски, вул. Броварська, 2-а
м. Ірпінь
«Книголенд»
вул. Шевченка, 4-г
м. Київ
Bookling Gulliver
вул. Еспланадна, 1
Bookling SkyMall
пр-т Романа Шухевича, 2-т,
ТРЦ SkyMall, 3 поверх
Bookling Артмолл
вул. Заболотного, 37,
ТРЦ Art Mall, 2 поверх
Bookling Сковороди
вул. Григорія Сковороди, 6
«Основи»
вул. Пушкінська, 8А
«Смалоскіт»
вул. Межигірська, 21
«Велика кишеня»
пр-т Академіка Глушкова, 36
«Книголенд»
Контрактова площа, 2/1-а
«Книголенд»
вул. Січових Стрільців (Артема), 33
«Книголенд»
вул. Драгоманова, 17
«Книголенд»
вул. Академіка Палладіна, 16
ТЦ «Academ City»

«Книголенд»
Дніпровська набережна, 12
ТЦ «Рівер Мол»
«Буква»
вул. Б. Хмельницького, 3-б
«Буква»
пр-т Оболонський, 1-б, ТРЦ ДрімТаун
«Буква»
Дніпровська набережна, 12
ТЦ «Рівер Мол» (3 поверх)
«Буква»
пл. Спортивна, 1-а, ТРЦ Гуллівер
«Буква»
вул. Дніпровська набережна, 33,
ТЦ Аркадія
«Буква»
пр-т Академіка Глушкова, 13-б,
ТРЦ Магеллан, 3 поверх
«Буква»
вул. М. Лаврухіна, 4, ТРЦ Район
«Буква»
пл. Слави, 1, ТЦ Навігатор
«Буква»
вул. Мишуги, 4, ТЦ Піраміда
«Буква» вул. Митрополита
А. Шептицького, 10
«Буква»
пр-т Перемоги, 3, ТРЦ Україна
«Буква»
вул. Білоруська, 2, ТРЦ «Квадрат»
«Буква»
вул. Берковецька, 6-д, ТРЦ «Лавіна»
«Буква»
пр-т Перемоги, 26,
ТРЦ Смарт Плаза Політех
«Буква»
вул. Гната Юри, 20, ТЦ «Квадрат»
(цокольний поверх)
«Дім книги»
вул. Драгоманова, 2-б
«Дім книги»
пр-т Ю. Гагаріна, 27 (1 поверх)
FOZZY гіпермаркет
вул. Заболотного, 37
FOZZY гіпермаркет
пр-т Степана Бандери
(Московський), 23
«Твоя преса»
наб. Печерська, 10-а
«Твоя преса»
вул. Окружна, 4

«Твоя преса»
вул. Здолбунівська, 17
«Твоя преса»
вул. Сім'ї Сосниних, 17
«Твоя преса»
вул. Привокзальна, 3
«Твоя преса»
вул. Герковецька, 6
«Твоя преса»
вул. Степана Бандери, 15А
«Твоя преса»
вул. Скупянка, 17

Кіровоградська обл.

м. Кропивницький
«Буквица»
вул. Преображенська, 17/65
«Книжковий супермаркет
«Букі»
вул. Велика перспективна, 35/54
FOZZY гіпермаркет
вул. Київська, 66г

Львівська обл.

м. Львів
«Виват»
вул. Дорошенка, 23
Booking Forum Live, 1 поверх
вул. Під Дубом, 7-б
«Дім книги»
вул. Міцкевича, 8
«Дім Книги»
вул. Торгова, 11
«Українська книгарня»
пр-т. Шевченка, 8
«Книголенд»
вул. Коперника, 11
«Книголенд»
вул. Доробок, 36-а
«Книголенд»
вул. Личаківська, 22
«Буква»
вул. Дорошенка, 1
«Книгарня»
вул. Рогатинців, 30
«Книгарня»
вул. Огієнко, 4

Миколаївська обл.

м. Миколаїв
«Буквица»
вул. Соборна, 6

Одесьька обл.

м. Одеса
«Буклет»
вул. Соборна, 6
«Книголенд»
вул. Асташкіна, 29, к. 2
(пл. Льва Толстого, 1, Кадорр)
«Книголенд»
вул. Генерала Петрова, 9
«Книголенд»
вул. Катерининська, 91
«Книголенд»
вул. Люстдорфська дорога, 54
«Буква», Книжкова перлина
вул. Дерibasівська, 14
Книжковий супермаркет
вул. Жуковського, 38
Книжковий супермаркет
вул. Ланжеронівська, 17
Книгарня-Кав'ярня
вул. Катерининська, 77
«Одеська книга»
(ФОП Валькова)
пл. Катерининська, 4
Bookling ТЦ «City Center»
пр-т Небесної сотні, 2
(мінус 1 поверст)
«Книжкова казка»
пр. Ак. Глушка, 16
«Дім книги»
пр. Ак. Глушка, 20/54
FOZZY гіпермаркет
вул. Середня, 83-а
м. Чорноморськ
Книжковий супермаркет
пр-т Миру, 16

Полтавська обл.

м. Полтава
«Буква»
вул. Шевченка, 29
«Книголенд»
вул. Соборності (Жовтнева), 50
«Книголенд»,
вул. Європейська (Фрунзе), 63
«Книголенд»,
вул. Соборності, 28/13,
ТЦ «ДУМ»
«Велика кишеня»
вул. Ковпака, 26-в

м. Кременчук
«Книголенд»
бульвар Пушкіна, 7
«Книголенд»
вул. Республіканська, 134-а
«Книголенд»
пр-т Свободи (60-річчя Жовтня), 22-а,
зупинка Водоканал
«Книголенд»
вул. Першотравнева, 45

Рівненська обл.

м. Рівне
«Буква»
вул. Соборна 47,
ТЦ Злата Плаза
Рівненська КП «Дружба», «Знання»
майдан Незалежності, 5
Рівненська КП «Слово»
вул. Соборна, 57
Рівненська КП № 2 Просвіта
вул. Київська, 17
Рівненська КП «Книги»
вул. Соборна, 316
«Велика кишеня»
вул. Макарова, 23
FOZZY гіпермаркет
вул. Курчатова, 9

Сумська обл.

м. Суми
«Буква»
пл. Покровська, 2

Тернопільська обл.

м. Тернопіль
«Дім книги»
вул. Коперника, 19/1
«Дім книги»
вул. Й. Сліпого, 1
«Дім книги»
вул. Подільська, 45
«Буква»
вул. Руська, 19/85
Книгарня «Знання»
вул. Миру, 3-а

Харківська обл.

м. Харків
«BOOKS»
вул. Сумська, 51
«Знак»
пр-т Науки, 17

«Диалог»
вул. О. Яроша, 21
«Книгаленд»
вул. 23 Серпня, 47
«Книгаленд»
пр-т Л. Свободи, 33-а
«Книгаленд»
пр-т Гагаріна, 167
«Книгаленд»
вул. Ак. Проскури, 3
«Книгаленд»
вул. Бучми (Уборевича), 1-б, 1 поверх
«Книгаленд»
пр-т Московський, 252-б
«Книгаленд»
вул. Плеханівська, 66
«Книгаленд»
Стадіонний проїзд, 9
«Книгаленд»
вул. Валентинівська (Блюхера), 15/17
«Книгаленд»
пр-т Тракторобудівників, 59/56,
ТРЦ «Україна», 2 рівень
«Книгаленд»
пр-т Індустріальний (Фрунзе), 26
«Книгаленд»
вул. Чернишевська, 14
«Фактор»
вул. Квітки-Оснóв'яненка, 2
«Букетию»
Книжковий ринок
FOZZY гіпермаркет
вул. Героїв Праці, 9

Херсонська обл.

м. Херсон
«Буква»
вул. Воронцовська, 21
ФОП Лісова
«Учбова книга»
вул. Преображенська, 22
ФОП Лісова
«Учбова книга»
вул. Університетська, 27
Головний корпус
Херсонського університету
(1 поверх)
ФОП Лісова
«Учбова книга»
вул. Іллі Кулика, 135

Хмельницька обл.

м. Хмельницький
«Буква»
ТТРК «Либідь Плаза»
вул. Кам'янецька, 19/1
«Дім Книги»
вул. Грушевського, 50
«Книжковий світ»
вул. Подільська, 25

Черкаська обл.

м. Черкаси
«Буквиця»
вул. Дашкевича, 19

Чернігівська обл.

м. Чернігів
«Будинок книги»
пр-т Миру, 45
«Книгаленд»
пр-т Миру, 49
ТЦ «Мегацентр» (2 поверх)
«Книгаленд»
вул. Рокосовського, 39

Чернівецька обл.

м. Чернівці
«Буква»
вул. Івана Франка, 12
«Дім книги»
вул. Сагайдачного, 6

ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИНИ

Інтернет-магазин Читайка
<http://www.bookzone.com.ua/>
<http://www.chytayka.com.ua/>

Інтернет-магазин Бізліт
<https://bizlit.com.ua/>

Інтернет-магазин Букля
<https://www.booklya.ua/>

Інтернет-магазин Буклінг
<https://bookling.ua/>

Інтернет-магазин М.І.Р.медіа
m.i.r.media@ukr.net

Інтернет-магазин Джерела М
<https://www.dk-books.com/sport/publisher/1697/>

Інтернет-магазин Book24
<https://www.Book24.ua/>

НІМЕЧЧИНА

Герман Гессе (1877—1962) — видатний німецький прозаїк, поет, есеїст, лауреат Нобелівської премії з літератури 1946 р. У видавництві «Фоліо» побачили світ книжки Г. Гессе: «Степовий вовк», «Гра в бісер», «Нарцис і Гольдмунд», «Сіддхартха».

Роман «Деміан» вийшов друком 1919 року й одразу здобув популярність. Його із захопленням читав Ф. Кафка, К. Юнг назвав «маяком у бурхливу ніч», а Т. Манн у передмові до американського видання зазначив, що це «твір, який з невблаганною точністю зачепив нерв епохи і викликав благотворне захоплення цілого покоління молоді».

«Деміан» — роман про становлення особистості, про духовні пошуки. Це історія юнака Еміля Сінклера, який відчув провалля між ліцеємірною мораллю, що її проповідували церква, родина і школа, та реальним світом. У дитинстві він був збитий на манівці, потрапивши під пресинг брутального хлопця. Але потім у його житті з'являється таємничий Макс Деміан, який настановляє його завжди залишатися вірним собі й боротися з головним ворогом — загальноновживаною умовністю.

ISBN 978-966-03-7692-2

9 789660 376922

Купити книги
на сайті
видавництва
folio.com.ua